

Filozofická
fakulta
Faculty
of Philosophy

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

**Fonologické nářeční prvky
západní části jihozápadočeské nářeční podskupiny
na příkladě mluvy obyvatel Poleně a blízkého okolí
(okres Klatovy)**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

Autor: Bc. David Franta

Obor: Bohemistika

Ročník: 2.

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované bibliografie.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, že aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponenta práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním výsledků své kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Poleň 25. listopadu 2013

.....

Bc. David Franta

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych rád poděkoval paní doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., za odborné vedení práce, za vždy laskavý přístup a příjemnou komunikaci v konzultačních hodinách i mimo ně, slečně Bc. Jitce Ertelové a panu Martymu Hlaváčkovi za pomoc při překladu anotace do anglického jazyka a zejména všem „tim našim respondentom“.

ANOTACE

David FRANTA,

Fonologické nářeční prvky západní části jihozápadočeské nářeční podskupiny na příkladě mluvy obyvatel Poleň a blízkého okolí (okres Klatovy).

Bakalářská práce, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích 2013, 79 s., 5 s. textových a obrazových příloh.

Předmětem předkládané bakalářské práce je analýza venkovské mluvy obyvatel obce Poleň (sídla Poleň, Poleňka, Zdeslav) na Klatovsku, narozených v 20.–60. letech minulého století.

Dialektologický materiál byl nashromážděn na základě autorovy autopsie, nahrávek rozhovorů a vyprávění a odpovědí na anketu, jejíž otázky byly zaměřeny na fonologické rysy jihozápadočeské nářeční podskupiny.

S přihlédnutím k dialektologickým pracím Jaroslava Voráče byly nářeční jevy strukturovány na vokalické a konsonantické a diferencovány do kategorií obřezajících historický vývoj českého jazyka se zřetelem k vyrovnávacím hláskovým tendencím rozdílným od současné spisovné češtiny. Prostřednictvím tabulek byla změřena frekvence jednotlivých nářečních rysů a posouzena jejich zachovalost. Výzkum prokázal u vybraných respondentů aktivní znalost některých nářečních jevů, ale v porovnání s obdobnými výzkumy z 50. let 20. století celkový jejich úbytek.

Lze konstatovat, že zkoumané lokality spadají z jazykovědného hlediska do širší oblasti západní části jihozápadočeské nářeční podskupiny s dnes již nepatrným vlivem chodského nářečního úseku.

ANNOTATION

David FRANTA,

The phonological dialectal elements of the Southwest Bohemian Dialectal subgroup's Western part on the example of the municipality Poleň's (in Klatovy district) inhabitants's language.

Thesis, Philosophical Faculty of South Bohemian University of České Budějovice 2013, 79 pp., 4 pp. textual and picture's supplements.

The aim of the study is the analysis of the rural language of the inhabitants, born in the 1920's to the 1960's, of the municipality Poleň (villages Poleň, Poleňka, Zdeslav) in Klatovy district.

This dialectal material was collected on the basis of author's body of work. This included elements such as audio-recordings of speeches, oral history and of the responses to the survey conducted by the author.

Its questions were concentrated on the phonological traits of the Southwest Bohemian dialectal subgroup. Taking into account the Jaroslav Voráč's pieces of dialectal work, the dialectal elements were structured to the vowel and consonant system and differentiated to the categories reflected the Czech language's historical development. This study focused with respect to equalizing phonic tendencies different of the contemporary Czech language standard. The individual dialectal traits' frequency was measured by means of the tables and their state was evaluated. The research found out the some dialectal elements' active knowledge in the responder's language, but their total decrease compared with the analogous researches from the 1950's.

From a linguistic perspective, it is possible to conclude that the researched localities fall into the wider area of the Southwest Bohemian dialectal subgroup's western part. Furthermore, this view takes into consideration the negligible influence of the dialectal micro-region with the centre in Domažlice.

OBSAH

Úvod.....	- 8 -
1. Historie lokality Poleně a blízkého okolí ve výkladu kompaktního kulturně historického mikroregionu Poleňsko	- 10 -
2. Teoretická východiska a metodologie dialektologické heuristiky	- 14 -
3. Vědecké práce Jaroslava Voráče o jihozápadočeské nářeční podskupině a jeho průkopnická činnost na vědeckém poli dialektologickém	- 24 -
4. Charakteristika nářeční podskupiny jihozápadočeské a posouzení jejích jednotlivých nářečních prvků hláskoslovných na základě provedené vlastní detekce.....	- 27 -
4.1 Vokalismus.....	- 27 -
4.1.1 Obecněčeské znaky vokalismu.....	- 27 -
4.1.2 Diftong ou	- 27 -
4.1.3 Širší výslovnost fonému <i>á</i>	- 28 -
4.1.4 Archaický prefix <i>po-</i> (typ <i>pomatovat si</i>)	- 29 -
4.1.5 Depalatalizace <i>'e (e) > a</i> (typ <i>čap, jahla</i>).....	- 30 -
4.1.6 Nadměrná depalatalizace ve slabice <i>v'ě > ve</i> (typ <i>ved'et</i>)	- 34 -
4.1.7 Vyrovnávání ve prospěch přehlásky <i>'a (>'ä) > ě > e</i> (typ <i>začel</i>) a <i>'á (>'a") > ie > í</i> (typ <i>tříst</i>).....	- 34 -
4.1.8 Nadměrná dvojhlaska <i>ou</i> za <i>ú</i> z původního <i>ó</i> (typ <i>roužnout, poučet</i>).....	- 38 -
4.1.9 Zachovávání archaického nediftongizovaného <i>í</i> po sibilantách <i>c, z</i> a <i>s</i> (typ <i>cíít</i>) - 40 -	-
4.1.10 Rozdíly v kvantitě samohlásek ve srovnání s obecnou češtinou.....	- 41 -
4.1.11 Průvodní samohláska při slabikotvorných likvidách <i>ř, ě</i> (typ <i>sluza, sirp</i>).....	- 53 -
4.1.12 Redukce samohlásek <i>i, í</i> nebo <i>y, ý</i> ve slabikách <i>ni, ní</i> a <i>ný</i>	- 55 -
4.2 Konsonantismus	- 56 -
4.2.1 Změna <i>g > γ</i> (znělé <i>ch</i>) > <i>h</i> (typ <i>ňhdo</i>)	- 56 -
4.2.2 Výslovnost slabiky <i>mě</i> (typ <i>město, měsíc</i>)	- 58 -
4.2.3 Změna <i>d > r</i> (typ <i>děrek, herbávnej</i>)	- 59 -
4.2.4 Změna <i>sč > chč</i> (typ <i>chčestí, podnechčata</i>)	- 60 -
4.2.5 Změna <i>sk > šk</i> (typ <i>škála</i>).....	- 61 -
4.2.6 Změna <i>š > č</i> (typ <i>počta</i>).....	- 62 -
4.2.7 Nedůsledná asibilace <i>r' > ř</i>	- 62 -
4.2.8 Redukce skupin <i>avi, evi</i> a <i>ovi</i>	- 62 -
4.2.9 Protetický konsonant <i>h-</i>	- 64 -
4.2.10 Epentetické <i>-j-</i> (typ <i>zaplajt', pamňejt'</i>)	- 66 -
4.2.11 Epentetické <i>-l-</i> po měkkých retnicích (typ <i>mlíč</i>).....	- 68 -
4.2.12 Výslovnost tvrdého <i>l</i>	- 68 -
4.2.13 Metateze (přesmyk) souhlásek (typ <i>řežáb, přímňeňí</i>).....	- 69 -
4.2.14 Záměna alveolár <i>r</i> a <i>l</i> (typ <i>falář</i>)	- 70 -
4.2.15 Nedůsledná depalatalizace na konci slova (typ <i>kost</i>).....	- 70 -
Závěr.....	- 74 -
Použitá literatura a internetové zdroje.....	- 77 -
Přílohy	- 80 -

JULIUS SKARLANDT:

Starosvětská silhouetta

*Poleňská „Pasíčka“ starý je mlýn,
na stráni nad ním je kostelík s věží.
Ukryt je v olšovi, vrbisek klín,
potok kde bujarý v lučiny běží ...*

*Český vždy ve sboru zazníval zpěv,
bylť kaplan Livora vlastenec bodrý.
Těžce nes', na smrt že český jde lev,
jak řek' sám učený pan „abbé modrý“.*

*Dávno už tomu je, kdy tam zněl smích
mlynáře-písmáka z chodského kraje.
I pány z Chudenic zřel ve zdech svých,
naslouchat, složení pěkné jak hraje ...*

*Věřil však, přece že bude snad líp!
Tu kantor Pejrek mu do noty vpadal.
Slova měl ostrá, jak kalený šíp,
v zdravý kmen národa naděje skládal.*

*Sám abbé Dobrovský často v něm dlel,
host vždycky vítaný paňmámy Marty.
Nejednou na rozpek zrno si smlél
a pak šel na faru zahrát si v karty.*

*Poleňská „Pasíčka“ starý je mlýn,
kolo kde trouchniví a náhon mlčí.
Zdi se tam drolí a s kopřivou blín
kol' nich se rozlézá a máky vlčí ...*

*Zahradní besídky nápis tam zval:
„K hovoru vítám vás, přátelé moji!“
Hosty své vikář rád počastoval,
piva též soudek měl ukrytý v chvoji.*

*Naproti černá se Doubravy svah,
za ním dál obrysy klatovských věží.
Láká a vábí tu Šumavy prah,
silnice bělavá v dálku jak běží ...*

[Kytice jeřabin. Verše z Pošumaví a jiné, Praha 1939, s. 12-13]

Úvod

Při rozhodování o volbě tématu své kvalifikační práce z českého jazyka jako završení bakalářského studia bohemistiky na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, obrátil jsem se na paní doc. PhDr. Marii Janečkovou, CSc., jež se specializuje vedle historického vývoje češtiny, onomastiky a slovo tvorby taktéž na dialektologii, s dotazem, zda bych mohl složit kritéria udělení zápočtu z tohoto předmětu napsáním dialektologického příspěvku ze svého rodiště. Paní docentka tento můj námět uvítala a ujala se mé studie jako její vedoucí. Již odmala mě totiž zajímala řeč sousedů a spoluobčanů, jejíž zvláštnost a jinakost jsem si uvědomoval až ve společnosti „nedomordců“. I z hodin mluvnice českého jazyka, které jsem na gymnáziu absolvoval, jsem nejraději poslouchal výklad o nářečích, zejména pak o tom našem „klatovském“ nářečí – již tehdy jsem si zapisoval do sešitku jedinečnou slovní zásobu naší lokality. Přesto jsem za gymnaziálních let vši silou upínal svou pozornost ke kulturním dějinám a historii slovesného umění Klatovska.

Až v prvním ročníku bakalářského studia historie a bohemistiky jsem si uvědomil vzájemné obohacování obou dvou disciplín – obě dvě totiž studují vývoj myšlení a konání člověka jako individua a člena komunity zároveň ve své historické jedinečnosti na základě slova. Odnepaměti byli vzdělanci očarováni slovem jako produktem lidem nejvlastnějším, slovem mluveným i psaným, jež obráží produktorovy duševní stavy, intelekt i emotivnost. Antičtí filosofové vnímali slovo-logos nejen jako znak dorozumívání, ale jako čistou myšlenku ratia, jež je logem struktury, mající vlastní svět a hodnotu. Raní křesťanští myslitelé věřili, že se skrze slovo-logos uskutečňuje Stvořitelův záměr – o čemž svědčí evangelium sv. Jana, jež je uvozeno větou: „*Na počátku bylo Slovo, to Slovo bylo u Boha, to Slovo bylo Bůh.*“ Barokní mystik Jakub Böhme hlásal, že slovem lidé tvoří novou hodnotu světa a díky slovu jeho dálavy překračují, poněvadž jako jediní z celé rostlinné i živočišné říše pojmenovávají tajemnou substanci světa – idea slova vyhlásila primát nad materií světa, již činí pochopitelnou a upotřebitelnou pro člověka, jinak by byla mrtvá a nevyužitelná. Modernističtí (Ludwig Wittgenstein) a postmodernističtí (Clifford Geertz) intelektuálové tvrdí, že člověk nepoužívá jazyk, aby jím zpřístupňoval své myšlenky, nýbrž že jeho myšlení je determinováno jazykem, jehož základní jednotkou je právě slovo.

Tak i já jsem uchvácen slovem jako takovým, nejvíce slovem mateřského jazyka, které je malebné samo o sobě a které uplynulým časem nabývá na základě rozličných faktorů různých mluvnických poloh a sémantických variet v rámci hierarchie útvarové struktury

češtiny: jazyk spisovný, nadregionální obecná čeština, interdialekty a dialekty. Právě v poslední zmíněné vrstvě jako zpravidla nejarchaičtější ze všech čtyřech se nejúplněji zrcadlí člověk minulý, promlouvající z člověka přítomného, aby se jeho slovo promítlo do času budoucího. V tomto vzácném okamžiku si gramatika vřele podává ruku s historií. Svůj rodný kraj bych chtěl poznávat prostřednictvím mnohoperspektivního vidění – z úhlu pohledu historika, literárního vědce a na následujících stránkách i dialektologa –, a tak poznat jeden mikroregion, Poleňsko, co nejúplněji a nejkompexněji.

1. Historie lokality Poleně a blízkého okolí ve výkladu kompaktního kulturně historického mikroregionu Poleňsko¹

Místem dialektologického sběru a analýzy daného nářečí je obec Poleň, která se nachází v severozápadním cípu okresu Klatovy, vklíněném do sousedního okresu Domažlice. Obec vznikla v roce 1990 odtržením od obce Chudenice, a navázala tak na tradici samosprávných jednotek z let 1848-1975, jejichž model se příliš nelišil od toho dnešního. Nařízením obecního úřadu v Poleni dnes podléhají vsi Poleňka, Pušperk s osadou Čekanice, Mlýnec a Zdeslav a městečko Poleň, které vévodí rozsáhlejšímu regionu, kulturněhistorické oblasti Poleňsko, reliktu poleňsko-pušperského panství. Vymezení území Poleňska není snadné, protože se rozloha panství v proudu dějin měnila, ale do Poleňska lze zařadit kromě obce Poleně ještě navíc Bezpravovice, Tetětice, Rudoltice, Věckovice, Drslavice a Černíkov, které spadají i dnes do kompetence poleňské farnosti. Politickým a hospodářským střediskem Poleňska zůstal až do poloviny 16. století pušperský dvůr, poté se centrum přesunulo do Poleně a je jí vlastně až dodnes.

Starobylé městečko Poleň, obklopené kopci Doubravou (727 m n. m.) a Velkým (713 m n. m.) a Malým Bítovem (668 m n. m.), se nachází jednak v lučinatém údolí líně tekoucí říčky Poleňky, která se za Dolany vlévá do řeky Úhlavy, jednak na mírném návrší, kterému dominuje věž kostela Všech svatých. Krajina Poleňské pahorkatiny odnepaměti skýtala vhodné podmínky pro zemědělství a obživu, a proto není divu, že byla osídlena již v době pravěké, jak dosvědčují mnohé nálezy keramiky, kovových předmětů atp. První z nich pocházejí již ze středního neolitu (3350–2800 př.n.l.) a indikují přítomnost nositelů chamské kultury v lese Malá Doubrava u Drslavic, ale největší počet pravěkých artefaktů objevených na Poleňsku spadá do halštatského a laténského období doby železné (750–380 př.n.l.). Sem patří ojedinělé tři mohyly odkryté za Poleňkou v místě zvaném „V kopcích“ („V cihelně“)

¹ Tato kapitola je upraveným a o fakta značně rozšířeným úvodem k David FRANTA, *Literární Poleň*, Klatovy 2010, zde s. 2-4. Tam je rovněž uvedena rozsáhlá literatura k dějinám Poleně – mezi základní zdroje informací k dané problematice patří zejména Karel HOSTAŠ, *Pamětní kniha městečka Poleně*, rkp. (vpisky a doplnění Karla POLÁKA a Adolfa KOTÁBA), SOkA Klatovy, kapitola Dějiny, zde s. 7-32 vyšla tiskem: Karel HOSTAŠ (ed. Karel POLÁK), *Dějiny městečka Poleně*, Klatovy 1934; dále pak Jiří PÁV, *Z dějin Poleně*, Plzeň 2006, a samozřejmě obecní kroniky: Josef MAREŠ – Adolf KOTÁB, *Pamětní kniha obce Poleně*, rkp., SOkA Klatovy, vedená v l. 1914-1945, a Adolf KOTÁB, *Kronika MNV v Poleni*, rkp., SOkA Klatovy, vedená v l. 1945-1989.

v roce 1911 Karlem Hostašem (1854–1934). Tento poleňský rodák a dlouholetý starosta Klatov mj. inicioval v roce 1882 založení muzea, které nese jeho jméno.

Podle pověsti se v místě zvaném „Na drahách“ (mezi Polení a Věckovicemi) měl při svém odchodu z Říma do Čech v roce 992 zastavit sv. Vojtěch a zanechat stopu v kameni poblíž zázračné studánky. Na paměť toho tu měl vystavět kapli Blažej z rozrodu Drslaviců, písíci se z Poleně, který je připomínán v listině královny Kunhuty v roce 1254, což je zároveň i první písemná zmínka o Poleni. Tento kraj patřil zpočátku do přímého vlastnictví českých panovníků. Poleňští Chodové totiž vykonávali jízdní strážní službu při hvozdu, a proto byli zbaveni placení peněžitých či jiných dávek a nemuseli robotovat.² Připomínkou jejich úkolu střežit hranici před nepřáteli je poleňský znak – v červeném poli stříbrný kůň v poskoku (jedna z teorií o vzniku poleňského erbu). Postupem času ovšem ztrácela jejich povinnost na významu a upadali do čím dál přísnějšího poddanství. Panství se dostalo do rukou Jaroše ze Slivna a Poděhus, udatného rytíře bojujícího po boku Přemysla Otakara II. v bitvě u Kressenbrunnu v roce 1260. Pro svou smělost, kterou v boji projevil, získal od krále právo vybudovat na pušperském vršku hrad (nazval jej Fuchsberg, tj. Liščí hrad, podle lišky ve svém erbu) s dvorem, několika věžemi a obehnaný hlubokým příkopem. S dalšími hrady na šumavském pomezí měl hlídat zemskou silnici z Klatov do Horšovského Týna a dál do bavorské Falce a Norimberka. Osud však pevnosti nepřál, překotně střídala majitele a zánik dovršily boje mezi kališníky a katolíky v 15. století, kdy byl Pušperk jako sídlo zapřísáhlé katolické šlechty dvakrát pobořen (před rokem 1447 pánům z Ústupenic a poté Břeňkovi z Ronšperka roku 1473). Majitelé hradu už jej nehodlali renovovat, proto pustl a stal se neobyvatelným. Poleňsko-pušperský statek byl ale již předtím rozštěpen na několik dílů mezi různé majitele a to se promítlo i do rozdělení církevní správy, když v Poleni vedle sebe vznikly dva farní kostely, jev v české kotlině nevídaný. Starší z nich byl postaven již okolo roku 1340 a byl zasvěcen sv. Máří Magdaléně (později Všem svatým) a o něco mladší, zasvěcený sv. Markétě, byl zrušen v době josefínských reforem a zbylo po něm dnes jen obvodové zdivo.

Nový majitel Adam Nebílovský z Drahobuze, turkobijce a královský rada, který koupil část Poleně s vesnicemi v roce 1548, se neúspěšně snažil scelit dosud nejednotný statek. Nechal si postavit tvrz v renesančním stylu (dnešní čp. 13), která by reprezentovala

² Hypotéza archiváře Františka TEPLÉHO (Osídlení Chodska, in: Jan František HRUŠKA – František TEPLÝ – Jindřich Šimon BAAR (edd.), *Chodská čítanka*, Vyškov 1927, s. 35-39; Z minulosti Poleně, *Klatovské listy* 23. a 30. 7. 1938), o níž se opírá i Karel Polák, méně již Karel Hostaš. Písemnosti, které by Teplého teorii potvrdily či vyvrátily, bohužel shořely již v 18. století.

nejen jeho osobu, ale rovněž poleňskou hegemonii v kraji, jejíž počátky lze vysledovat až do roku 1439, kdy se v listině krále Albrechta II. Habsburského píše o Poleni jako o městečku s právem dvou trhů ročně a existencí řemeslných cechů. Ačkoliv měla Poleň status městečka již od středověku, nikdy nenabyla vzhledu osady městského typu a ponechala si svůj typický venkovský charakter. Jistě byl tento vývoj dán i častým drancováním, které si Poleň prodělala během třicetileté války. Smil Nebílovský z DrahoBUZE sympatizoval s českým stavovským odbojem, ale po bitvě na Bílé hoře byl císařem omilostněn. Polení prošlo nemálo císařských vojsk a při jednom průchodu tažení prý zanechal žoldněř (italský, nebo francouzský) mlynářce z Kobzova mlýna (Mlýnec čp. 1) jako dík za své uzdravení obraz *Panny Marie s děťátkem*. Autorství této olejomalby na desce, skvostu renesančního výtvarného umění saské linie, je přisuzováno Lucasu Cranachovi staršímu a jeho dílně. Pro svou nepopiratelnou nádheru se těšila obrovskému zájmu a směřovaly k ní kroky poutníků až do roku 1967, kdy byla zcizena. Po jejím dohledání byl originál obrazu zapůjčen Národní galerii v Praze a je deponován na expozici českého středověkého umění v Anežském klášteře v Praze.

Po Smilově smrti v roce 1622 převzal poleňskou rezidenci nejstarší z jeho synů Mikuláš, který ji pak odkázal svým dcerám. Tak se Poleň a okolní osady dostaly do rukou představitele vyšší aristokracie, Františka Hartmana z Klenové, sídlícího na hradě v Roupově. Příliš se ovšem zadlužil, a proto svůj nedávno nabytý majetek prodal roku 1711 Marii Markétě z Valdštejna, která jej vzápětí darovala svému bratru Františku Josefu Černínovi z Chudenic, jemuž byla podřízena už předtím část obyvatel v Poleni, Poleňce a ve Zdeslavi. Skončila tak etapa nezávislého poleňského panství. Poleň s okolními vesnicemi byla přičleněna k ohromnému černínskému hospodářství a v područí tohoto rodu zůstala až do zrušení feudalismu v roce 1848. Nabývala na uniformitě, zabředla do provincialismu, její pravomoci byly oklestěny a politický vliv omezen. Ale tím, že Poleň Černínové zahrnuli do svého ohromného hospodářství, bezděčně zapříčinili i její nový kulturní rozmach, obdobný jako na Chudenicku. Barokní sloh změnil tvářnost Poleně. V roce 1789 vznikla kaple sv. Spasitele, hrobka místních farářů. Dnešní podobu získal také kostel Všech svatých a stavebně byla upravena budova fary (čp. 29), která svou barokní podobu ztratila po požáru v roce 1917. Dům čp. 35 U Vlachů dolejších s barokním štítem je spolu s chalupou čp. 12 U Chmelíků se šumavskou verandou ukázkou kvalitní lidové architektury, a proto jsou s dalšími význačnými pamětihodnostmi v Poleni vedeny na seznamu kulturních nemovitých památek.

Na Poleňsku působila řada známých osobností našich dějin. Osvícenec Josef Dobrovský (1753-1829), host chudenické nobility, s oblibou navštěvoval poleňského faráře Viktorina Livoru (1793-1875), jehož vyprávění o něm se stalo inspirací Vojtěchu Aloisi

Šmilovskému k napsání románu *Za ranních červánků*. Dobrovského lípa u kostela a Dobrovského alej mezi Bažantnicí a Pušperkem připomínají jeho zdejší pobyty. S otcem slavistiky se osobně znal neprávem zapomenutý Josef Franta Šumavský (1796-1857), rodák z Poleňky. Již po pražských studiích na UK se projevoval jako vášnivý organizátor kulturního života romantické „moderny“, která se ztotožňovala s národně emancipačními tendencemi. Zprvu spolupracoval s romantiky byronovského stříhu, Karlem Sabinou a Karlem Hynkem Máchou (navštěvoval jeho semináře v „*trudné komnatě*“), pak se spíše obrátil k jiné podobě romantismu, představovaného Karlem Jaromírem Erbenem, Františkem Ladislavem Čelakovským ad. Po revolučním roce 1848 zasvětil svůj život učitelství, jazykovědě a slovníkářství, které spojovala idea slovanské panglotie. Vyložil nový způsob elementární výuky čtení a psaní, a stal se tak průkopníkem našeho školství. Spolu s Václavem Hankou prosadil v r. 1849 pravopisnou reformu a měl v úmyslu sepsat obširný *Všeslovanský slovník*, ale práce na něm hatila nepřízeň osudu (žil v neskonale bídě), aby nakonec tento senzační projekt s ním i zemřel, aniž by našel pokračovatele a realizátora. Do poleňské školy chodil Jan Václav Šanda (1810-1882) z Černíkova, katecheta a ředitel klatovského gymnázia.

Poleň nabízela díky svým přírodním krásám a své malebné poloze lidem z města klid a duševní očistu. Literární historik František Buriánek ji označil za malé Hradčany a básník Skarlandt ji nazval dokonce Betlémem. Asi nejpevnějším uměleckým poutem byl s Polení svázán již zmíněný Julius Skarlandt (1879-1950), který na ni vzpomínal jako na neskonale půvabný kraj. Téměř všechny krajinářské pasáže jsou jím promítnuty. Genius loci Poleně lze vystopovat i v poezii jeho prasynovce Petra Skarlanta (*1939).

Přední místa v plejádě slavných rodáků zastávají porodníci Václav Piřha (1865-1922) a Václav Chmelík (1904-1982) z Poleně a mezinárodně uznávaný entomolog Josef Sedláček (1913-1993) z Poleňky, který jako první Čech stanul na jižním pólu. Přední český teolog a historik Miloslav Kaňák (1917-1985), děkan Husovy československé bohoslovecké fakulty UK v Praze, trávil s rodinou letní dny v Poleni, rodišti svého otce.

2. Teoretická východiska a metodologie dialektologické heuristiky

Praktickou část mé bakalářské práce inspirovaly svou nápaditou strukturou a celkovou koncepcí zejména Voráčovy monografie *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první* (1955) a *část druhá* (1976) a Voráčova stať *Nářečí v Západočeské vlastivědě* (1992).

Kvůli limitovanému rozsahu tohoto typu práce a s ohledem na časovou náročnost a obtížnost, jež z takové dialektologické analýzy plynou, jsem se rozhodl zpracovat prozatím fonologický jazykový plán jihozápadočeské dialektální subkategorie s častým přihlédnutím k jazykovému plánu morfologickému, méně již k lexikálnímu. K tomu jsem využíval výše zmíněné práce a *Český jazykový atlas* 1 (1992), 2 (1997), 3 (1999), 4 (2002), 5 (2005) i s dodatky (2011), Jindřichův *Chodský slovník* (2007), popularizační práce Josefa Branda „*Jak nám zobák narost*“. *O lidové řeči v „Píšťalákově“ a okolí* (2001), kvalifikační práce Jany Nové a Evy Sommerové. Interpretaci nářečních prvků z hlediska původu slova podávám podle Machkova *Etymologického slovníku jazyka českého* (1971³) a na pozadí vývoje jazyka podle *Historické mluvnice češtiny* (1986) Arnošta Lamprechta, Dušana Šlosara a Jaroslava Bauera. Pouštím-li se v hláskosloví a tvarosloví do vlastního výkladu, explicitně na to vždy upozorňuji. Současnou gramatiku českého jazyka pak vykládám podle *Příruční mluvnice češtiny* od brněnských filologů (2012²).

Přínosem mého vlastního dialektologického přičinění by mělo být srovnání jednotlivých dialektních fonologických prvků, jak je uvádějí Voráč či *Český jazykový atlas*, s jejich aktuálním stavem v mluvě obyvatel obce Poleně. Ke komparaci mi posloužily zkoumané venkovské lokality, jež explovoval Voráč, uváděné v seznamu zkoumaných obcí *Českého jazykového atlasu*:

1) Černíkov (číslo bodu 309) – dnes samostatná obec, kulturněhistoricky součást Poleňska, farou náležející i dnes k Poleni, 6 km od Poleně, dříve v okrese Domažlice, od roku 2007 v okrese Klatovy;

2) Chodská Lhota (číslo opěrného bodu 310) – samostatná obec, bez kulturně historických souvislostí s Poleni, 13 km od Poleně, v okrese Domažlice;

3) Ježovy (číslo bodu 321) – samostatná obec, bez kulturně historických spojitostí s Poleni, 14 km od Poleně, v okrese Klatovy.

Zjišťoval jsem tedy existenci či absenci potencionálních nářečních specifík, vztažených na obec Poleň, podle předešlého klíče.

Nářeční materiál jsem získával trojí cestou:

1) z autopsie, tj. z vlastních zkušeností a vědomí nářečních výchylek od běžného mluveného standardu (zejm. v rovině lexikální), utvářených u mne velkým dílem mluvou mé babičky z otcovy strany (Px, 1920-2001, z Libkova, okres Domažlice, 9 km od Poleně, po svatbě celý život prožila v Poleni);

2) z mluvy svého otce (Pa, zemědělec, *1954, Poleň), jeho sestry (Pb, rolnice, *1950, od 18 let Dolany, 7 km od Poleně) a jejího manžela (D, rolník, *1948, Dolany), které jsem buď pozoroval a zapisoval zvláštnosti jejich promluv, nebo kterých jsem se přímo ptal na určité nářeční jevy;

3) ze záznamů rozhovorů s nerodinnými příslušníky obce Poleň, které jsem pořídil v červenci minulého roku. Šlo o 9 osob z obce Poleně, z toho 8 osob z obecní části Poleň (P1a, P1b, P2, P3, P4a, P4b, P5 a P6) a 1 osoba z obecní části Zdeslav (Z1). Bohužel pro nedostatek času a limitu bakalářské práce nelze tedy hovořit o reprezentativním vzorku, ale spíše o sondě do mluvy místních obyvatel. Podle Jaroslava Voráče jsem vytipoval za přispění rodičů a známých nejstarší rodáky (Voráč doporučuje představitele nejstarší generace, rolníky a hospodáře, kteří celý svůj život strávili v jedné lokalitě) a osoby s potencionálně nejzajímavějšími promluvami. Dialektologický sběr jsem pořídil podle instrukcí Jiřího Černého.³ Dotyčné jsem navštívil po předchozí domluvě povětšinou v jejich obydlích (výjimku představuje Z1). Ve dvou případech se mi nepodařilo rozdělit manželské páry tak, abych každého mohl nahrát zvlášť (u P1a a P1b a u P4a a P4b; abecední pořadí – buď a, nebo b, udává, komu z dotyčného páru byla věnována větší pozornost a kdo z nich tedy zodpověděl více otázek než jeho protějšek, jenž je vesměs jen doplňoval). Podle příležitosti jsem rozhovor s respondenty prováděl dvojím způsobem.

Buď jsem komunikaci vedl na základě vyptávání se na historii regionu (záminkou mi byl domácí úkol zpovědi pamětníka metodou oral history). Ptal jsem na kulturní život v Poleni, na slavnosti konané při výročích narození či úmrtí Franty Šumavského, na osobnosti, které v Poleni pobývaly a tvořily atd. Většina dotyčných recipientů mou prosbu o jejich pomoc neodmítla, ba naopak – většina se rozpovídala o sobě, svých koníčcích, každodenních záležitostech, zahradě, chalupě a hospodářství apod. Asi po 15 minutách jsem

³ Jiří ČERNÝ, *Dialektologie*, in: TÝŽ, *Úvod do studia jazyka*, Olomouc 1998, s. 176-190.

z nenuceného a spontánního rozhovoru přešel na anketu, jejíž zodpovězení jsem zdůvodnil jazykovědnou analýzou stavu současné češtiny (nepřímo tak byli respondenti upozorněni, že cílem výzkumu je studium nářečí). Takto jsem postupoval u případů P1a, P3 (v obráceném pořadí: zprvu část dotazníková, posléze volný dialog) a P7.

V druhém případě jsem začal rovnou s druhou částí, tj. dotazníkem. Takto jsem postupoval u zbytku respondentů, tj. P1b, P2, P4a, P4b, P5 a P6.

Všechny respondenty jsem potají nahrával diktafonem, aby jejich projev byl co nejméně strojený. Jejich souhlas se zveřejněním nahrávek jsem si vyžádal dodatečně po skončení nahrávání.

Charakteristika jednotlivých respondentů a jejich projevu:

- P1a – vyučená uzenářka, ošetřovatelka dojníc a vepřů, *1949, z Věckovic (součást města Klatov, součást Poleňska, 4 km od Poleně), vdala se do Poleně, od té doby celý čas v Poleni; projev plynulý, přirozený, veselý;
- P1b – obráběč kovů, *1947, z Poleně, po celý čas v Poleni, manžel P1a; doplňoval projev P1a;
- P2 – vyučený zedník, traktorista, *1965, z Poleňky, žil na Pušperku, dnes žije v Poleni; projev veselý, obsahově čas od času nejasný či matoucí, avšak v aplikaci gramatiky téměř bezchybný, na nářeční prvky bohatý a rozmanitý, paradoxně k relativně nízkému věku respondenta;
- P3 – ošetřovatelka dojníc a dělnice v rostlinné výrobě, *1929, z Poleně, po celý čas v Poleni; dotazníková část projevu zmatečná, snaha vyvarovat se dialektu a hovořit spisovně (ne vždy ale důsledně), druhá část přirozená, bohatá jak na informace, tak zejména na nářeční prvky, možnost analyzovat melodii projevu;
- P4a – administrativní pracovnice v kožedělném podniku, *1936, z Lučice (obec Chudenice, 4 km od Poleně), po svatbě s P4b žije po celý čas v Poleni; projev zřetelný, bohatý na mnohé nářeční elementy;
- P4b – truhlář, *1933, z Poleně, po celý čas v Poleni; projev pomalejší, hůře srozumitelný;
- P5 – ošetřovatelka skotu, *1937, z Poleně, po celý čas v Poleni; projev srozumitelný, pomalejší, se sporadickými výskyty dialektních prvků;
- P6 – listonoška, *1933, z Poleně, po celý čas v Poleni; projev rychlejší, ale rovněž zřetelný, silně ovlivněný spisovnou češtinou;
- Z1 – rolník, hospodář a listonoš, *1924 (k srpnu 2012 druhý nejstarší žijící občan Poleně), ze Zdeslavi, po celý čas ve Zdeslavi; projev pomalý, srozumitelný, velice bohatý na nářeční

specifika (spíše ve volném rozhovoru, méně již v dotazníkové části), vedle respondenta P2 nejzajímavější projev na množství sledovaných dialektních znaků (tvrdé obalované l, morfologické a lexikální archaismy).

Dotazník jsem sestavoval podle instrukcí Jiřího Černého⁴, který doporučuje, aby anketa obsahovala rozličné otázky, jejichž výsledky by byly možné aplikovat pro všechny hlavní jazykové plány (slovní zásoba, zvuková podoba, gramatika). Dále by měla anketa obsahovat několik set otázek (vystačil jsem asi se 150 dotazy) týkajících se každodenních záležitostí (rodina, počasí, bydlení, polní práce, domácí a hospodářská zvířata apod.). Znění dotazníku jsem vypracoval za přispění obou svých rodičů. Výběr otázek byl záměrně namířený na takové jejich zodpovězení, které by potvrdilo či vyvrátilo existenci nářečních prvků vztažených k tomuto regionu. Tomu měla napomoci i formulace dotazů laděná v nářečí, které aktivně ovládám – tutéž taktiku jsem zvolil i pro dialog s respondenty. Většina otázek, jak se ukázalo, byla postavena dobře, u jiných otázek jsem musel případ od případu jejich formulaci pozměnit, amplifikovat, jindy jsem položil zcela jinou otázku, která ovšem předpokládala touž odpověď, občas jsem musel bohužel na odpověď, kterou jsem očekával, prostě rezignovat. Odpovědi jsou v dotazníku uvedeny ve dvou a více možných tvarech: velkými písmeny ve spisovné češtině, malými písmeny za lomítkem v očekávané nářeční formě. Odpovědi jsou přepisovány českou fonetickou transkripcí; otázky, ačkoliv jsou dialektně zabarvené, jsou přepisovány s ohledem na platný český pravopis.

Otázky byly pokládány v tomto pořadí:

1. Jakejpa hmyz nosí do úlů med? – *FČELA / fčala*
2. A jakpa se říká větší včele? – *SRŠEŇ / sršán, seršán, širšán*
3. Jakpa se říká nemoci, která se projevuje puchýřkama? – *NEŠTOVICE / naštovice, naštojce*
4. Samec od kachny je ... – *KAČER / kačar*
5. Čímpa se vypouští rybník? Jakpa se jmenuje to zařízení? – *ČEP / čap*
6. Jakpa jinak říct, že Vás něco šimrá? – *LECHTÁ MŇE TO / lachtá mi (mňe/mje) to, lochtá mi (mňě/mje) to*
7. Budete chtít postavit na kafe, tak dáte vodu ..., nebo si budete chtít dát polívku ... – *OHŘÁT / vohřít, vohřát*

⁴ Jiří ČERNÝ, Dialektologie, in: TÝŽ, *Úvod do studia jazyka*, Olomouc 1998, zde s. 180-181.

8. Když je tuhá zima a namočíte si ruce do vody, tak Vás začne ... – *ZÁPST* (psáno: *zábst*)/
zípst
9. Když budete chtít dát koně do vozu, tak ho necháte ... – *ZAPŘÁHNOUT* / *zapříhnout*,
zapříst
10. Čímpa jezdíte do Klatov? – *AUTEM* / *AUTOBUSEM* / *outem*, *outobusem*
11. Na copa si lehnete do kuchyně k televizi? – *NA GAUČ* / *na gouč*
12. Když budete chtít jít v noci ven, tak si na chodbě ... – *ROZŽEHNU*, *ROSVÍTÍM* /
rosvítím, *roužnu*
13. Není dobrý často si od někoho peníze ... – *PŮJČOVAT* / *pučovat*, *poučet*
14. Ta zdechlina je hrozně ... – *CÍŤIT* / *cejřit*
15. Jakpa se říká malému vozu? Je čtyřkolovej, ruční ... – *VOZÍK* / *vozejk*
16. A copa má vpředu? – *OJ* / *vojku*, *voj*
17. Kdepa nejčastěji rostou houby? Ne uprostřed lesa, ale ... – *NA (PO) KRAJI* / *na (po)*
kráji
18. Když sípete, bolí Vás krk, máte ... – *KAŠEL* / *kášel*
19. Copa má pivo nahoře? – *PJENU* / *pínu*
20. Vodpad vod vobílí – byly tam nějaký ty ... – *PLEVI* / *plívi*
20. Jakpa se říká hromadě slámy? – *STOCH* / *stúch*
21. Copa máte na nohou? V zimě, aby Vás nezíblo, si nazujete ... – *BOTI* / *búti*, *nejšle*
22. Máte hodně těch vod slepice? – *KUŘAT* / *kuřát*
23. Copa se stalo s turisty v autobuse na chorvatskej dálnici, kterej havaroval? – *ZAHINULI* /
zahinouli
24. Copa řeknete dítěti, aby se napilo. – *NAPIJ SE!* / *napí se!*
25. Taky máte na zahrádce krtka? Estlipa včera tám tento ... – *(ROZ)RIL* / *(roz)rejł*
26. Když včera k Vám přišla sousedka, tak se na záspi ... – *ZULA* / *zoula*
27. Dítě se musí za ruku ... – *(PŘE)VÉST* / *(pře)vect*, *(pře)vest*
28. Aby se k vám nikdo nevloupal, musíte mít ... – *ZAMČENO* / *zamčino*
29. Já telefonem často ... – *VOLÁM* / *volam*
30. Jak jinak řeknete, že sněží ... – *PADÁ SNÍCH* / *padá*, *pade sněch*
31. V čom si můžete přečíst nejnovější zprávy? – *V NOVINÁCH* / *v novinach*
32. Motýli lítají na zelenejch ... – *LUKÁCH* / *lukach*
33. Kdo trpí vysokým tlakem, má nemocný ... – *SRDCE*, *SRCE* / *serce*
34. Říká se, že ten člověk měl zlej ... – *ÚMISL* / *úmisel*, *oumisel*

35. Kdopa mele vobílí? – *MLINÁŘ / mlnář, melnár*
36. Po čempa jezdí auta? – *PO SILŇICÍCH / po selňicích, slňicích*
37. Kampa jezdí pan Šavel do práce? – *DO GDYŇE* (psáno: Kdyně) / *do Hdíňe*
38. Žádnej tu nebyl, nebyl tu ... – *ŇIGDO / nihdo*
39. Copa svítí v noci na obloze? – *MŇESÍC / mjesíc*
40. Poleň je ves a Klatovy jsou ... – *MŇESTO / mjesto*
41. Kampa se dávala sláma nebo seno? – *DO STODOLI / storoli, na hambalki, na (v)odr*
42. Bába a ... – *ĎEDEK / d'erek*
43. Odvážnému přeje ... – *ŠŤESTÍ / chčestí*
44. Jakejpa ovocnej strom máte na zahradě? – *TŘEŠŇI / křešňi*
45. A jakýpa má plody? – *TŘEŠŇE / křešňe*
46. Kategorie skotu: krávy, telata, bejci a ... – *JALOVICE / jalojce*
47. Kdepa se koná Země živitelka? – *V (ČESKÍCH) BUĎEJOVICÍCH / Buďejicích*
48. Kohopa máte za susedy? – např. rodina pana MATOŠÍKA
 a) Jdu k ... – *MATOŠÍKÚM / Matošíkom*
 c) To jsou děti .. – *MATOŠÍKÚ / Matošíkojc, Matošíkojic*
 b) Něco se stalo u ... – *MATOŠÍKÚ / Matošíkojc, Matošíkojic*
49. Nedám to sestře, ale ... – *BRATROVI / bratroj*
50. Na jakýmpa stromě kvetou kočičky? – *NA JÍVJE / na ívje, hívje*
51. Kolem koní lítali nebo když je parno, štípají ... – *OVÁĎI / hovád'i, hovád'í, houvád'i, houvád'í*
52. Jakpa se říká zvrhlým plodům švestek? – *oupor(i), houpor(i)*
53. Vobílí letos vymrzlo, tak není hustý, ale ... – *ŘÍTKÉ / hřítčí/é, řítčí*
54. Kdepa má Pepík Hessojc hospodu? – *V ÚSILOVJE / v Houslovje*
55. Zvířata žerou žrádlo, lidi jí ... – *JÍDLO / ídlo*
56. Máš sem zakázanej vstup, tak sem ... – *NECHOŤ / nechojť*
57. Máš tu útratu, tak to ... – *ZAPLATĚ / zaplajt'*
58. V kasárnách jsou ... – *VOJÁCI / vojáci*
59. Řeknite to stejně, ale namísto holek budou kluci: Šly tam vobě dvě holky. – *OBA DVA KLUCI / vobá dvá klucí*
60. Ti, kdo skládají básně, jsou ... – *BÁSŇÍCI / básňící*
61. Čípa jsou synovci děti? ... – *BRATROVI, SESTRĚINI / bratrovo, bratra, sestřino, sestřino, sestri*

62. Všechno patří strejčkovi, takže i ta chalupa je ... – *STRÍČKOVA / stríčkovu, strejčkovo*
63. Jakejmpa hospodářským zvířatům chodíte dávat žrát?
- a) krávy ... – *KRAVÁM / kravam, kravom*
 - b) prasata ... – *PRASATŮM / prasatom*
 - c) býci ... – *BÍKŮM / bíkom, bejkom*
 - d) slepice ... – *SLEPICÍM / slepicom*
 - e) husy ... – *HUSÁM / husam, husom, husím*
 - f) kachny ... – *KACHNÁM / kachnam, kachnom*
 - g) králíci ... – *KRÁLÍKŮM / králíkom*
64. Ta zpráva se donesla k mým ... – *UŠÍM / ušom*
65. Ženský si chodily dřív nechat šít šaty ke ... a byli dva? – *KE KREJČÍM / ke (dvoum) krejčom*
66. Komupa se dává vobrok? – *KONÍM / koňúm, koňom*
67. Pudete do zaměstnání neboli do ... – *PRÁCE / práci*
68. Když si budete chtít namazat bolavý koleno, koupíte si nějaký ... – *MASTÍ / masťe*
69. Copá řeknete, abych Vás nechal bejt? – *NECH MŇE BÍT / nech mi (mňe / mje) bejt*
70. Teď se mi neptej, až budu něco vědět, tak ... – *ŤI TO ŘEKNU / ře to řeknu*
71. Jakoupa rukou raději pracujete – s tady s tou nebo ... – *TOUTO / s tutou, s tu s tou*
72. Stály tam stromy, ne jeden, ani dva, ale ... – *TŘI, ČTÍŘI / (dva), tři, štiři*
73. Po louce běhali klucí, ne jeden, ani dva, ale ... – *TŘI, ČTÍŘI / (dvá), tři, štiři*
74. Dneska je většina lidí hloupá, ty lidi dneska ale vůbec nic ... – *NEVJEDÍ, NEUMŇEJÍ / neví, neumí*
75. Úředníci od Vás nic nepotřebují, takže po Vás nic ... – *NECHŤEJÍ / nechťí*
76. Jakpa jinak řeknete: Posad'te se u nás. – *SEDŇETE SI / sedňite si*
77. Já jsem Vám nerozuměl, prosím, ještě jednou mě to ... – *ŘEKŇETE / řekňite*
78. Copá řeknete psom, když se nebudou chtít hnout z místa. – *HŇETE SE / hňite se*
79. Budete chtít s něčím pomoct, zavoláte na syna ... – *POMOS MI! / pomoš mňe/mje (mi)*
80. Jedeš pomalu, jed' ... – *RICHLEJI / richlejš*
81. Je tu chladno, zatop, aby tu bylo ... – *TEPLEJI / teplejš*
82. Kampa Vám chodí dopisy a inkaso? – *DO SCHRÁNKI / do kaslíku, kaslíku*
83. A odkudpa Vám je listonoš přinese? – *Z POŠTI / z počti*
84. A když dostanete balík, budete ho chtít vtevřít, vemete si na něj nějaký ... – *NÚŠKI / nožíki*

85. Do čehopa se dává brousek na kosu? – *DO TOULCE / do tulce*
86. Dřív než níčko se nosil na hlavách ... – *KLOBOUK / klobuk*
87. Kdepa bydlí zdravotní sestra Palečková? – *V CHLUMSKÉ / na, v Chumskí*
88. Ženská šla pro flašku a přinesla ji, chlap šel pro pivo, ale nepřines ... – *HO / je*
89. Nikam nejdi, radši ... – *BUDĎ_DOMA / buj(t) doma*
90. Jakýpa druh vobilí se tu pěstuje? – *PŠEŇICE / pšence*
91. Jakpa se říká jinak pokoji? – *SEDŇICE / sence*
92. Kampa se dřív chodilo pro vodu? – *DO STUDŇICE, STUDNI, STUDŇE / stunce*
93. Budete si chtít rozmnožit kytku, uděláte z ní ... – *SAZENICE / sad'ički*
94. Jed'te tutady opatrně, je tám vostrá ... – *ZATÁČKA / zátáčka, zátočina*
95. Vepřové hody čili ... – *ZABIJEČKA / zabíjačka, zabívačka*
96. Ta večere, ta svačina, ten oběd a ráno ... – *TA SŇÍDAŇE / to sňídaňe*
97. V čempa máte chleba na stole? – *F OŠATCE / ve vošatce, ve vokřinu, f okřinu*
98. Jakpa se říká vydlážděnému místu venku za práhem? – *ZÁPRAŽÍ / zásep*
99. Copa uděláte s jehlou a nití, když budete chtít zaštopovat ponožky? – *NAVLEČU ŇIT / nad'iju jehlu / jahlu*
100. Na copa chodíte do lesa? – *NA JAHODI, MALINI, BORÚFKI (= / černí/é jahodi), OSTRUŽINI (= / vostružini, černí/é malini)*
101. V čempa máte doma kytky? – *F KVJEŤINÁČÍCH / ve vrhlících*
102. Ty jsi nákej hubenej, ty ses ... – *ZHUBL / spat, vopat*
103. Jak se říká telatom, který se narodí spolu v touž dobu? – *DVOJČATA / spolčata*
104. Do jakýpa hospodářský budovy sklízíte dříví? – *DO KÚLNI / do kolni*
105. Mládě vod kozy je ... – *KÚZLE / kozle*
106. Jakpa se říká v Poleni na návsi? – *na hřišti, hřišti*; 106b. Jdu na ... – *hřišť, hřiště, hřište*
107. Jakpa se říká kořenu nežida? – *vostržán, vostržeň*
108. Copa řeknete vnoučeti, aby se nebálo čerta? – *NEBOJ SE HO! / nebúj se ho*
109. Zbytek jabka je ... – *OHRIZEK / okusek, vokusek*
110. A naspodu toho jabka je ... – *BUBÁK / pípa*
111. Čímpa zalíváte květiny? – *(KROPICÍ) KONVÍ / kropáčem*
112. Naroubujete roub a ten roub se ... – *UJME, UJAL / přímne, přím'*
113. Jakpa se jmenuje část česneku, je jich tám víc. – *STROUŽEK / parouzek*
114. Jakpa se říká hromadám po krtcích? – *KRŤINCE / krťini*
115. Velká krysa ... – *POTKAN / ňemkiňe, ňemka*

- 116a. Kdepa se chovají holubi? – *V HOLUBŇÍKU / v budňíku*; 116b. ... a špačcí? – *v butce*
117. Jakpa se říká sluněčku sedmítečnému? – *pinkalinka*
118. Copa vám vokusuje na zahradě kytky nebo salát, kedluben ad.? – *SLIMÁCI / plžt, slimáci*
119. V lese padají ze stromu, dobře hoří ... – *ŠIŠKI / šúti*
120. Uříznuté větve smrku ... – *CHVOJÍ / pejručí*
121. Poleň není umístěná na rovině, ale níž ... – *V ÚDOLÍ / v dolíku*
122. Příkop u cesty ... – *pangejt, strouha, stoka*
123. Nedá se říct, že prší, ale začíná ... – *mrholit, škrejpat, mžít*
124. Když je bouřka, tak v dálce ... – *HŘMÍ / hřímá*
125. Prší, je mráz, na silnici se tvoří ... – *NÁLEĎÍ / vomrzalka, námraza*
126. A z vokapů visí ... – *RAMPOUCHI / střechíli, křechíli*
127. V kostele slouží mši ... – *FARÁŘ / falář*
128. O chudákovi se říká, že má hluboko do ... – *ŽLEBU / žlabu*
129. Voda ve vejmolu ... – *KALUŠ / louže*
130. Z věže se díváte na lidi ... – *ZHORA (psáno: shora) / zezhora*
131. A ty lidi se na Vás dívají ... – *ZDOLA / zezdola*
132. Okolo zahrady máte, aby tam nelítaly slepice – *PLOT / zeť, hradbu, hražení*
133. Čímpa zabíjíte mouchy? – *PLÁCAČKOU / pleskačkou, třepačkou*
134. Bramborákem se říká ... – *vošouch*
135. Čímpa se nanáší omastek na kráj pekáče? – *MAŠLOVAČKOU / peroutkou*
136. Čímpa se nabírá polívka z hrnce? – *NABJERAČKOU / vodlífkou, zbjeračkou*
137. K lívancom si dáte z jahod – *merendu X rozďelaní jahodi*
138. Bude asi pršet, táhne sem ... – *MRAK / mráka*
139. Úzký pruh mezi dvěma těsně sousedícíma chalupama ... – *rejna*
140. Hluboká prohlubeň mezi dvěma polema, dlouhá jáma, dřív se tám vozil bordel, jdeme to odvézt do ... – *ROKLE / rochle*
141. Nejen že můžu odejít, ale já už domů jít ... – *MUSÍM / musim, muším, muším*

Pro respondentu Z1 byl dotazník rozšířen o další otázky:

142. Víte co je
- a) *břasa?*
- b) *híba?*

- c) *řvanknout?*
- d) *křemcha?*
- e) *kořáň?*
- f) *drouška / druška?*
- g) *vrhlice?*
- h) *padít se?*
- i) *d'elat podliski?*
- j) *burína?*
- k) *kotváč?*
- l) *brabouk?*
- m) *modrák?*
- n) *škarnout?*

143. Jinak skříň ... – *ALMARA / halmara*

144. Srpem jsem trávu ... – *ŽAL / žil, žíl, žel, žnul, žnoul*

145. Není krátký, ale ... – *DLOUHÍ / dlouhej, dlúhí, dlúhej*

Výsledky dotazníku jsem spolu s rozhovory využil k definování dialektu mluvčích obce Poleň.

3. Vědecké práce Jaroslava Voráče o jihozápadočeské nářeční podskupině a jeho průkopnická činnost na vědeckém poli dialektologickém

Doposud nepřekonané a podnětné studie o jihozápadočeských nářečních elementech, o něž se opírá i tato práce, pocházejí z pera Jaroslava Voráče.⁵ Ten podle i dnes moderních hledisek Pražského strukturalistického kroužku, jehož byl odchovancem (navštěvoval semináře Bohuslava Havránka), klasifikoval a charakterizoval tuto nářeční podkategorii.

Voráčovo nasazení ve výzkumu nářečí jihozápadních Čech se odvíjelo od jeho lásky k rodnému kraji. V Klatovech, bráně k Pošumaví a kulturním i ekonomickém centru jihozápadočeského regionu, se totiž v roce 1910 narodil. Tam také navštěvoval reálné gymnázium, kam se po studii českého a německého jazyka na FF UK v Praze načas vrátil jako středoškolský profesor. V období německé zvůle připomínal krajanům hlubokou kulturní tradici Klatovska a českého národa vůbec – pořádal literární tzv. Klatovské úterky. Paralelně k tomu sepisoval František Buriánek (1917-1995) téma své státní práce na téma literární historie Klatovska, jehož materiál byl však v listopadu 1939 rozprášen gestapáckým vpádem do kolejí FF UK. Práci opětovně zahájil po propuštění z koncentračního tábora a dokončil ji a úspěšně obhájil v roce 1947.⁶ Do svého rodiště Voráč pravidelně zajížděl z pražského pracoviště a nakonec se tam v roce 1974 vrátil na odpočinek.

Prvním počinem nadějného studenta, který projevoval čím dál tím zanícenější zájem o lidovou mluvu, byla seminární práce o nářečí z okolí Klatov, již zahrnul Bohuslav Havránek (1893-1978) do *Nářečí českých (Česká vlastivěda III, 1934)*. Tentýž náš přední lingvista vyzval Voráče, aby nastoupil v roce 1946 do nově založeného Ústavu pro jazyk český, do jeho dialektologického oddělení, zprvu jako jediný pracovník, posléze jako vedoucí.

Voráč se zhostil smělého záměru: pořádal obšírný výzkum českých nářečí jazykově zeměpisného rázu s precizními metodickými postupy. Výzkum se prováděl v letech 1947-1953 formou korespondenčních anket (*Dotazník pro česká nářečí jihozápadní*), které připravil Václav Vážný, předseda dialektologické komise České akademie věd a umění. Ten pro oblast jihozápadních Čech také formuloval dvě speciální ankety: *Dotazník pro nářečí západočeská* a

⁵ K životopisu Jaroslava Voráče: Jiří ČERNÝ – Jan HOLEŠ (edd.), *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*, Praha 2008, s. 701-702; Pavel JANČÁK, Pozdrav českému dialektologu Jaroslavu Voráčkovi, *Naše řeč* 63, č. 4 – Posudky a zprávy, s. 201-204.

⁶ František BURIÁNEK, Úvod, in: TÝŽ, *Literární Klatovy*, Plzeň 1962, s. 7.

Zvláštní dotazník pro okrajové oblasti západočeské. Na průběhu získávání dotazníků Voráč spolupracoval s učitelstvem všech základních a středních škol Čech, Moravy a Slezska a navíc sám ověřoval takto získaný materiál vlastním terénním výzkumem.⁷ První zprávu o výzkumu českých nářečí podal Voráč již roku 1949 v periodiku *Naše řeč* a první analýzu nářeční látky představil v témže roce (K jazykovému zeměpisu Čech. Změna e > a v měkkých slabikách, *Naše řeč* 33, s. 141-145).

Takových studií pod názvem *K jazykovému zeměpisu Čech* následovalo mezi lety 1949-1954 ještě šest a ty se staly základem dosud jediných monografií o jihozápadočeské dialektní podkategorii vůbec: *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první* (1955) a *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část druhá* (1976). V úvodních částech Voráč zhodnotil dosavadní dialektologickou literaturu (zejména Alois Vojtěch Šembera: *Základy dialektologie československé*, 1864; Vavřínek Josef Dušek: *Hláskosloví nářečí jihočeských I-III*, 1894-1908; týž: *Řeč lidu v Koruně české a na Slovensku*, 1895; Bohuslav Havránek: *Nářečí česká*, 1934), zejména si všímal geografického vymezení zájmových nářečí podle jednotlivých autorů; termín nářečí jihozápadní poprvé použil již Alois Vojtěch Šembera.

První díl monografie naplnil zevrubnými pojednáními o hláskoslovných a tvaroslovných unikátech sledovaného dialektu (její třeš mi posloužila jako teoretické východisko k praktické části této práce, viz 4. kapitola), jejímiž důslednými a pevnými znaky charakterizuje nářečí jihozápadní jako autonomní podskupinu české nářeční skupiny v širším slova smyslu. Jednotlivě sledované dialektní jevy zpracoval (totožně i v 2. díle) kartograficky jako izoglosy, jejichž vymezení dosvědčují postupnou iradiaci středočeského nářečí do okrajovějších oblastí Čech, tj. i do jihozápadní výspy. Ze značného počtu ukázek řeči daného regionu, které v této práci zveřejnil, zjišťuje, že nejarchaičtější podobu si zachovává lidová mluva oblastí Chodska, popř. Domažlicka (jako širšího Chodska), nebo přesněji řečeno domažlicko-staňkovského pruhu (jak sám autor doporučuje nazývat tento nářeční region), okolí Sulislavi na Stříbrsku, Manětína, Strážova na jižním Klatovsku (o tom více O nářečí ve Strážově na Šumavě, *Naše řeč* 57, 1974, s. 5-7), Stach, Prachaticka a Doudlebska, které se vyznačují svébytnými prvky ve všech jazykových plánech češtiny.

V druhém díle oné monografie podrobněji a blíže charakterizuje tyto okrajové úseky západo- a jihočeské. Zaobírá se především chodským nářečím, jehož byl vedle Jana Františka

⁷ Jaroslav VORÁČ, Úvod, in: TÝŽ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část druhá*, Praha 1976, s. 5-7.

Hrušky (1865-1937) a Jindřicha Jindřicha (1876-1967) velkým znalcem.⁸ Rozšiřuje 1. díl o další hláskoslovné a tvaroslovné odlišnosti, všímá si mj. přízvuku na předposlední slabice obyvatel doulebského okrajového úseku. Veškeré své výsledky dokládá ukázkami nářečí a dialektologicky syntetickými mapami.

Ve stati *Nářečí* pro druhý svazek *Západočeské vlastivědy* (1991), věnovaný jazyku, Voráč podal dosud nejucelenější a nejsystematičtější pohled na západočeskou mluvu.

Voráč se nezabýval jen svým rodným krajem, nýbrž i oblastí severovýchodočeskou (Základní izoglosy severovýchodočeské nářeční oblasti, *Slovo a slovesnost* 34, 1973, s. 138-145) a řečí potomků pobělohorských exulantů na Střelínku v dnešní Polské republice (spolu s Pavlem Jančákem K dnešnímu stavu nářečí střelínských Čechů v Polsku, *Slavica Pragensia* 4, Acta Universitatis Carolinae, s. 599-604).

Byť patří produkty jeho individuální badatelské činnosti k jedněm z nejlepších prací české dialektologie, Voráčův nejzřetelnější přínos k této disciplíně tkví v jeho kardinálním podílu na teoretické přípravě *Českého jazykového atlasu*, pro jehož realizaci osobně nashromáždil materiál z 52 obcí (z toho ze 17 jihozápadočeských, tzv. opěrných bodů). Sám se však vytištění 1. svazku (vyšel až v roce 1992) nedožil.

Jaroslavu Voráčovi v žádném případě nelze upřít lví podíl na rozvoji české poválečné dialektologie, jeho práce slouží, ačkoliv jsou některé z nich více než půl století staré, i dnes zájemcům nejen z řad odborníků, nýbrž také laikům dychtícím po poznání národního jazyka a jeho rozličných variant.

⁸ Jaroslav VORÁČ, Úvod, in: TÝŽ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část druhá*, Praha 1976, s. 5-7.

4. Charakteristika nářeční podskupiny jihozápadočeské a posouzení jejích jednotlivých nářečních prvků hláskoslovných na základě provedené vlastní detekce

4.1 Vokalismus

Ve fonetické soustavě samohlásek nemá jihozápadočeské nářečí žádné unikáty – vystačí si jako leckteré z jiných nářečí s pěti krátkými vokály (*a, e, i, o* a *u*) a třemi dlouhými (*á, í, a ú*), jež jsou doplněny dvěma bifonematickými diftongy *ej* a *ou*.

4.1.1 Obecněčeské znaky vokalismu

I zde se projevují produkty centrálního vývoje historického, který se šířil paprscitě ze středních Čech, se kterými se ztotožňuje i obecná čeština.⁹

Za staré české *y* je od 16. století *ej* – jak kupř. dokládají i názvy chalup v Poleni a blízkém okolí: *u Suhejch, u Kopeckejch* atd. (viz přílohy práce).

Za staré české *ú* je od 14. století *ou* a dříve bylo i na začátku slov, ale dnes již zcela vymizelo – není slyšet ani od starousedlíků. Na otázku 34: Říká se, že ten člověk měl zlej ..., zcela všichni, odpověděli-li správně podle záměru, odvětili: *úmisl*, nikdy pak *oumisl* nebo *oumisel*.

Dále pak za staré české *é* a *ie* je *í* a za staré české *ó* je od 15. století *ů*.

4.1.2 Diftong ou

Diftong *au* v slovech cizího původu může být nahrazován zejména u starší, případně i střední generace **dvojhláskou** *ou*. Děje se tak ale nedůsledně. Já ale slyším od otce (Pa) vždy *outem, outobusem, outomaticki, na gouči* apod. Český jazykový atlas (dále pak jako ČJA) 5 uvádí, že změna *au > ou* se prováděla nejdůsledněji v západních Čechách (pro sledované body 309 a 310, nikoliv pro 321), od jihozápadu Čech k východu je stále vzácnější.¹⁰ Příčinou ztotožnění diftongu *au* s *ou* je též jako v případě změny *aj > ej*.¹¹

⁹ Jaroslav VORÁČ, Nářečí, in: Lumír KLIMEŠ (ed.), *Západočeská vlastivěda*. Jazyk, Plzeň 1992, s. 71.

¹⁰ Jan Balhar (ed.), *Český jazykový atlas 5*, s. 100.

¹¹ Jan Balhar (ed.), *Český jazykový atlas 5*, s. 102.

První část dvojhlásky *ou*, tj. samohláska *o*, byla širší a blížila se samohlásce *a*. Tato transformace proběhla již v 15.-16. století, ale podléhají jí i slova označující nedávné výtvarné civilizace a odborné názvy. Nejdůsledněji byl diftong *ou* zaregistrován ve volném rozhovoru u Z1: *outo vypovjed'elo, jezďil outem* apod.

Zajímavostí je, že se až do roku 1849 diftong *ou* zapisoval digrafem *au*. Tuto reformu zároveň se psaním jednoduchého *v* místo dvojitého *w* prosadil i přes protesty mnohých jazykovědců a kulturních činitelů Václav Hanka spolu s rodákem z Poleňska, Josefem Frantou Šumavským.¹²

Otázky zaměřené na sledovaný jev zněly:

- 10: Čímpa jezďte do Klatov?
- 11: Na copa si lehnete do kuchyně k televizi?

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 10	autem	<u>out</u> obusem	autobusem	autem, autobusem	autobusem	autobusem	<u>out</u> em, <u>out</u> obusem
Ot. 11	na <u>gou</u> č	na gauč	na gauč	na gauč	na gauč	na gauč	na gauč

4.1.3 Širší výslovnost fonému *á*

1c) **Foném *á*** mívá zavřenější, palatálnější artikulaci, která je dost nápadná, a bývá běžným terčem posměšků.¹³ Takový fón (tj. uskutečněný foném) označuje Šembera grafémem *ä*, Voráč *aʷ* (k tomuto zápisu se přikláním) a Sommerová *æ*. Vyslovuje se tak, že je dorsum

¹² F. BÍLÝ – V. ČERNÝ (edd.), *Korespondence a zápisky Františka Ladislava Čelakovského I, část 2.*, Praha 1933, s. 319, viz David Franta, *Národní buditel osvícený romantismem? Postřehy k rané beletrii Josefa Franty Šumavského (1796-1857) jako příspěvek k literárněvědné diskusi o diskursivitě literatury národního hnutí* (bakalářská práce, vedoucí práce: Dalibor Tureček), České Budějovice 2013, s. 36.

¹³ „Plzeňskou“ mluvu zparodoval v pořadu Nikdo není dokonalý Zdeněk Izer, již dokonale napodobil a vystihl její zvláštní artikulaci: *paravaʷn; paňí, maʷte m aʷk – maʷk? nemaʷm; drobaʷki*.

linguae (zadní část jazyka) vyklenuto k přednímu tvrdému patru, špička jazyka se opírá celou svou plochou o dolní řezáky a rty se zúží.¹⁴

Příčinou takto zvláštní realizace fonému *á* ve fón *a* může podle mě být snaha vytvořit ke krákému vokálu zavřenější dlouhý protějšek analogicky k ostatním samohláskám – dlouhé *ú* totiž je zavřenější než krátké *u*, dlouhé *ó* zavřenější než krátké *o*, dlouhé *í* zavřenější než krátké *i*, dlouhé *é* zavřenější než krátké *e*, pouze dlouhé (jeho běžná, tj. středočeská, varianta) *á* je otevřenější než krátké *a*.¹⁵ Jihozápadočeské dlouhé *a* je tedy oproti jinde dlouhému *á* zavřenější a vytváří s ostatními dlouhými vokály co do zavřenosti „ideálnější“ korelační systém, byť může takový fón splývat s dlouhým *é*, jak se zdálo třeba již Boženě Němcové.

Výskyt tohoto jevu je nesourodý, je rázu individuálního, ale objeví-li se, je velmi nápadný. Voráč píše, že pokud se již u jednotlivce taková výslovnost vyskytne, vyslovuje se tak každé dlouhé *á*.¹⁶ To dosvědčují i rozhovory s respondenty – u respondenty P3 kupř. *mezi tadtou a tadtou bila takova*“ *rejna, mňeli sme jen dvje kra*“*vy, v zimje sme to pa*“*lili, nosila to vječne na za*“*dech aj.*, u respondenta P4b *sucha*“*šveska* a u dalších.

Voráč geograficky vymezuje výskyt tohoto prvku Domažlickem, Klatovskem a Přeštickem, přičemž uvádí, že nejpravidelněji se s ním setkával na Chodsku. Dnes je však tato hláska slyšet také od rodilých Plzeňanů, se kterými dnes bývá nejčastěji spjata. Výslovnost *a* je jedním z nejcharakterističtějších znaků západní části jihozápadočeské nářeční podskupiny, která se tak liší od její jižní části, a je ještě dnes velmi hojně zastoupená napříč všemi generacemi. Často nám gymnazijní učitel češtiny vyčítal v přednesu básně či mluvního cvičení právě bodavě táhlý zvuk, jež vyvolává fón *a*, ale jehož se zejména v nevázaném a expresivnějším (často i v oficiálním a slavnostním) ústním projevu Jihozápadočech jen stěží zcela vyvaruje.

4.1.4 Archaický prefix *po-* (typ *pomatovat si*)

Archaický prefix *po-* namísto *pa-* (typ *pomatovat si*) není v žádných dialektologických pracích uváděn mezi znaky jihozápadočeské nářeční podskupiny, je však ještě dnes ve výslovnosti jejích mluvčích výrazný a nezaměnitelný. Příčiny vzniku tohoto morfonologického prvku jihozápadočeských nářečí uvádí na pravou míru Machek ve svém

¹⁴ Jaroslav VORÁČ, Okrajové úseky západočeské. Domažlicko, in: TÝŽ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část druhá*, Praha 1976, s. 40; Jaromír BĚLIČ, *Nástin české dialektologie*, Praha 1972, s. 39.

¹⁵ Seminář k fonetice a fonologii, vedený doc. PaedDr. Bohumilou Junkovou, CSc., z 21.10.2010.

¹⁶ Jaroslav VORÁČ, Okrajové úseky západočeské. Domažlicko, in: TÝŽ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část druhá*, Praha 1976, s. 40.

etymologickém slovníku u hesla *paměť*. Ono slovo vzniklo ze stsl. *памѣть* < *помънѣти* „vzpomenouti, tj. znova myslet na něco“; prefix *po-* tu předpokládá opětnost, prefix *pa-* je pak starobylým zdloužením tohoto prefixu. Dodává, že tento proces neproběhl mj. na Chodsku a v jižních Čechách.¹⁷ Jev je, je-li mi dobře známo, lexikalizován jen ve slově *pomatovat si*. Byl zaznamenán kupř. u respondentky P3 nebo u respondenta Z1 *to si nepomatuju*.

4.1.5 Depalatalizace 'e (e) > a (typ *čap*, *jahla*)

Změna 'e (e) > a (typ *čap*, *jahla*) nastává, jak uvádí ČJA 5, po autochtonních konsonantech měkkých *č*, *ž*, *š*, *ř* a *j* a vzácněji i tvrdých *t* a obojetných *p*, *l*, *m* nebo *s*, ale vesměs před konsonanty tvrdými. Vystaveno této transformaci bylo *e* původní i vzniklé z měkkého jeru (**jъgъla* > *jehla*, resp. *j'ehla*) > *jahla*).¹⁸

Tento jev bývá vysvětlován jako produkt vzniklý při procesu 1. historické depalatalizace, jež je doložena ztrátou jotace (*duš'ě* > *duše*) a psaním *y* po ztvrdlých sibilantech jak ostrých (*c'iz'í* > *cyzý*), tak tupých (*rač'il* > *račyl*) – zanikla tak měkkostní korelace mezi nimi (*s'e* > *se*, *s'i* > *sy*, *š'e* > *še*, *š'i* > *šy*), což se promítlo i do spisovného jazyka, srov. *šlapat* < psl. **slěp-*, *žalud* < stč. *želud* atd. Na jihozápadočeském území došlo v některých případech ve skupině tupé sykavky a vokálu *e* k jiným výsledkům: *š'e* > *še* a dříve ztvrdlé *še* (< *še^e*) > *ša*, proto se tu říká *sršán*, *fčala*, *břasa* atd. Podobně se zachovaly skupiny *je* a *j'e*, proto se tu říká *jahla*.¹⁹ ČJA 5 dodává, že vokál *e* se artikuloval šířeji jako *ä*, které se následně depalatalizovalo v samohlásku *a*.²⁰

Voráč považuje tuto odchylku od obecné normy za typický znak celé jihozápadočeské nářeční podskupiny a zaznamenal ji u respondentů ve slovech *čap* (ve stč. taktéž *čap*, z psl. **čepъ* nebo **čapъ*), *fčala* (psáno *včela*, z psl. **pčela*),²¹ *břasa* „vřes“ (z psl. **verzъ* nebo **versъ*), *sršán* (z psl. **sъrъšъňъ*), *jahla*, *lachtat* (z psl. **lekъtati*, **lokъtati* či **lъkъtati*), *kořan* (z psl. **kъrъ* = *keř* > *korenъ*), *kořání* „kořeny“,²² dále pak *karak* „kterak“ a *semana* (ve stč.

¹⁷ Václav MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1971³, s. 430.

¹⁸ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 130; Jaromír BĚLIČ, *Nástin české dialektologie*, Praha 1972, s. 129-130.

¹⁹ Arnošt LAMPRECHT – Dušan ŠLOSAR – Jaroslav BAUER, *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986³, s. 92-93.

²⁰ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 130.

²¹ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 4*, Praha 2002, s. 176-177, 179.

²² Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955, s. 13-16.

siemě, v psl. *sěmę*, z ide. *sěmen*),²³ na Chodsku navíc *šaro* „šero“ a *pšano* „jáhly“.²⁴ Dušek na konci 19. století uvádí vedle těchto ještě *čalo*, *čalník* „část postroje“, *kačar*,²⁵ *řachtačka*, *(h)řablo*,²⁶ *hřabílec*, *křamcha* „střemcha“, *(h)řešato*, *žabro*, *kužalka*, *sklaňice*, *skláňka* aj.²⁷ Bělič uvádí navíc *fšalijak*, *vožaha* „syčák“, *lachki* „lehko“, *polachki* „polehku“, *jadavá* „jedovatá“, *imal(a)* či *jímal* „jmelí“, *skřivaná* „zkřivená“, *housanka*, *huspaňina*,²⁸ ČJA 5 ještě *outarek* (pro bod 310 *outarej*) „úterý“, *lupánek* (*lupáňi*, *lupán*) a *housar*²⁹ a Brand ještě *čapejří se*, *lebada*, *vemano*³⁰ a *naštojce/naštovice*³¹ (< *nežitovice*, od *nežit*).

Jihozápadočeská depalatalizace je jev velice podobný polské a lužickosrbské dispalatalizaci 'e > o a běloruské dispalatalizaci 'e > a, srov. např.:³²

jzč.	pol.	hl.	dl.	běl.
vč <u>al</u> a	pczo <u>ł</u> a	pčo <u>ł</u> a	co <u>ł</u> a	pč <u>al</u> a
bř <u>as</u> a	wrzo <u>s</u>	wrj <u>o</u> s	wrj <u>o</u> s	v'era <u>s</u>
srš <u>án</u>	szersze <u>ń</u>	šerše <u>ń</u>	šerše <u>ń</u>	šerš <u>an</u> '
kač <u>ar</u>	kaczo <u>r</u>	kačo <u>r</u>	kac <u>o</u> r	kač <u>ar</u>
ž <u>ab</u> ro	žebro, žio <u>bro</u>	rjeb <u>ł</u> o	rj <u>o</u> bro, rj <u>o</u> b <u>ł</u> o	ra <u>bro</u>

Otázky zaměřené na sledovaný jev zněly:

- 1: Jakejpa hmyz nosí do úlů med?
- 2: A jakpa se říká větší včele?
- 3: Jakpa se říká nemoci, která se projevuje puchýřkama?

²³ Jaroslav VORÁČ, Nářečí, in: Lumír KLIMEŠ (ed.), *Západočeská vlastivěda*. Jazyk, Plzeň 1992, s. 71.

²⁴ Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část druhá*, Praha 1976, s. 41.

²⁵ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 3*, Praha 1999, s. 538-540.

²⁶ Jan BALHAR – Pavel JANČÁK (edd.), *Český jazykový atlas 1*, Praha 1992, s. 332, 333.

²⁷ Jaroslav VORÁČ, K jazykovému zeměpisu Čech. Změna e > a v měkkých slabikách, *Naše řeč* 33, s. 141-145, zde s. 141.

²⁸ Jaromír BĚLIČ, *Nástin české dialektologie*, Praha 1972, s. 129-130.

²⁹ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 3*, Praha 1999, s. 524-526; Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 136.

³⁰ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 3*, Praha 1999, s. 403-404, 406.

³¹ Josef BRAND, „Jak nám zobák narost“. *O lidové řeči v „Píšťalákově“ a okolí*, Klatovy 2001, s. 5.

³² David FRANTA, *Depalatalizace 'e > a / o ve slovanských jazycích a v jihozápadočeské nářeční podskupině*, seminární práce (Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, vedoucí práce: Štěpán Balík), České Budějovice 2013 (v přípravě).

- 4: Samec vod kachny je ...

- 5: Čímpa se vypouští rybník? Jakpa se jmenuje to zařízení?

- 6: Jak jinak říct, že Vás něco šimrá?

- 99: Copa uděláte s jehlou a nití, když budete chtít zaštopovat ponožky? – pozn.:

Tento dotaz sledoval primárně nářeční frázi *naďít jehlu* „navléci nit“, proto se v něm vyskytl tvar *jehla*, čímž jsem mohl několik respondentů v jejich odpovědi ovlivnit, ale i přesto ve třech případech jsem zaznamenal nářeční výraz *jahla*.

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 1	fčela	fčela	fčela	fčela	fčela	fčela	fčela
Ot. 2	sršán	sršeň	sršeň	sršán	sršán	sršán	sršán
Ot. 3	naštovice	neštovice	neštovice	neštovice	naštovice	neštovice	neštovice
Ot. 4	kačar	kačar	kačer	kačer	kačer	kačer	<i>otázka nebyla zodpovězena</i>
Ot. 5	čap	čap	čep	čap	čap	čap	čap
Ot. 6	lačtá mi to	lochtá	lechtá mně to	lačtá mi to	lochtá mi to	lochtá, lačtá mi to	lochtá mi to
Ot. 99	naďíju jehlu	naďíju jahlu	naďíju jehlu	naďíju jehlu	naďíju jahlu	naďíju jehlu	naďíju do jahli nit

Komentář k výsledkům dotazníku:

- 1: Tvar *fčala* nebyl zaznamenán, ale po otázce respondentům, zda znají *fčalu*, byla odpověď vždy kladná s doplněním, že takový tvar užívala zejména dnes již nežijící generace.

- 2: Tvar *sršán* je ještě dnes i u mladé generace stále živý. Doposud jsem slýchal *sršán*, popřípadě *sršáň*. V nedalekých Chudenicích (6 km od Poleně) zaznamenal Voráč tvar *širšán*, který je u obyvatel obce Poleň zcela neznámý.³³

- 5: Ještě nyní je u starší a střední generace rozlišováno mezi *čapem* (= součást stavidla u rybníka) a *čepem* (= dřevěná zátka v sudu a v dalších významech). Doposud jsem slýchal pouze první variantu, další významy tohoto slova mi byly totiž neznámé.

- 6: Sloveso *lechtat* má dvě nespisovné podoby, užívané respondenty v obci Poleň, vedle *lachtat* i *lochtat*. Druhou z nich aktivně používám, první jsem doposud neznal. Zajímavé ovšem je, že Poleň Voráč nezahrnul izoglosou *lachtat* || *lechtat*, která leží v přechodném pásu mezi Domažlickem a Klatovskem, do oblasti nejdůslednějšího výskytu depalatalizace 'e (e) > a'.³⁴ V anketě se vyskytl výraz *lachtat* dvakrát, resp. třikrát, *lochtá* jednou, resp. dvakrát. Poměr obou nespisovných obměn slovesa *lechtat* je tedy téměř vyrovnaný, přičemž spisovný tvar *lechtat* u nás slýchávám zřídka.

Poleňští starousedlíci dnes aktivně používají, jak jsem se dozvěděl či zaznamenal, *sršán*, *čap*, dubletně *lachtat* i *lochtat*, *kačar*, *housar*, *hřablo*, *lupán*, *semana* (taktéž s roztomilým deminutivem *semátka*: *semana/semátka scházeli pjekně* namísto spisovného *semena/semínka vcházela pjekně*); ustupuje *jahla*, *fčala* (nebyla v anketě zaznamenána, ale prý je ještě slyšet – podle Pa), *naštovice*, *kužalka*, *vemano* a *hřešato*; pasivní znalost slov *břasa* (doloženo u Z1, potvrzeno Pb) a *kořání* (potvrzeno Pa). U respondenta Z1 byl zaznamenán výraz *banzín* místo spisovného *benzín*, jenž by mohl být utvořen analogicky k dalším takovým příkladům depalatalizace; šlo by o ojedinělý doklad této transformace po obojetném konsonantu *b* nebo by mohlo jít o doklad všeobecně otevřenější artikulaci vokálu *e*, jenž může být k nerozeznání od vokálu *a*. Tuto hypotézu (viz výše, ČJA 5) podporuje i další výraz *štalář* (z *autopsie*, potvrzeno u P4a) namísto *štelář* „police“, *zdaslaf* (u respondenta Z1) namísto *zdeslaf* „Zdeslav, část obce Poleň“ ad.

Tento jev má u jednotlivých slov různou frekvenci, ale dá se říci, že je dnes již na rychlém ústupu – nejurputněji se drží ve slovech *sršán*, *čap* a *hřablo*. Mohu jen potvrdit

³³ Jaroslav VORÁČ, K jazykovému zeměpisu Čech. Změna e > a v měkkých slabikách, *Naše řeč* 33, s. 141-145, s. 144; Jaroslav VORÁČ, Nářečí, in: Lumír KLIMEŠ (ed.), *Západočeská vlastivěda*. Jazyk, Plzeň 1992, s. 71-72; Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955, s. 15.

³⁴ Jaroslav VORÁČ, mapa Příloha ke kapitole B V, 1, in: TÝŽ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část druhá*, Praha 1976.

konstatování ČJA 5, že depalatalizace 'e (e) > a byla provedena nedůsledně a rozsah tohoto jevu je u jednotlivých slov různý.³⁵

4.1.6 Nadměrná depalatalizace ve slabice v'ě > ve (typ ved'et)

Nadměrná depalatalizace ve slabice v'ě > ve (typ ved'et) nejdůkladněji proběhla na jižním Litomyšlsku (pro výslovnost *pet* namísto náležitého *pjet* označení **petácký typ**).³⁶ Slovo *v'ed'et* ze změnilo ve ztvrdlou formu *ved'et*. Dotazník se takovému jevu nevěnoval, ale byl potvrzen rozhovorem s respondentem Z1: *chcete ved'et*, i jako častý kontaktní prostředek u respondentky P4b *vet'* „vid' = víš, souhlasíš, uznáváš“, související také se slovesem *vědět*.³⁷ Jiné příklady neznám (Bělič uvádí ještě *dřevenej*), půjde nejspíše o jev plně lexikalizovaný.

4.1.7 Vyrovnávání ve prospěch přehlásky 'a (>'ä) > ě > e (typ začel) a 'á (>'a") > ie > í (typ tříst)

Vyrovnávání ve prospěch přehlásky 'a (>'ä) > ě > e (typ začel) a 'á (>'a") > ie > í (typ tříst) patří k charakteristickým rysům jihozápadočeské nářeční podskupiny.³⁸

Ke vzniku oněch přehlásek docházelo již od 12. století, důsledně pak během století následujícího. Přehláska proběhla ve dvou etapách. V první fázi přehláska 'ä vznikla buď z nosovky ę (*kurę > kur'ä*), nebo z původního 'a (*duša > dušä, z'em'a > z'em'ä*),³⁹ a přehláska a" (tj. dlouhé 'ä) zase buď z dlouhé nosovky ę (*prę'ti > zapr'a"gnúti*) a nebo z 'á vzniklého kontrakcí praslovanských skupení 'aja, ɔja či ěja (*smajati > sm'āti > sm'a"ti*).⁴⁰ Přehláska se uskutečnila po měkkých souhláskách vždy na konci slova a uvnitř slova, nacházelo-li se 'a, popř. 'ä mezi dvěma souhláskami měkkými. V druhé fázi splynula hláska 'ä s ě a 'ä s ie, byla-li jak původní či sekundární. Vývoj pak dokončila hlavní historická depalatalizace čili ztráta měkkostní korelace (ě > e) a následná monoftongizace (ie > í).

Přehlásky se zásadním způsobem promítly do morfologie, když do jmenných a slovesných paradigmat vnesly alternace, které se ve 14. století ještě důsledně zachovávaly. Později ale docházelo k vyrovnávání (*v řiedě > v řádě, zeměně > zemané* apod.).

Toto rozkolísání způsobilo pak nářeční diferenciaci; vyrovnávání na území jihozápadních Čech směřovalo více ve prospěch přehlásky, zejména pak v kořených

³⁵ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 130.

³⁶ Jaromír BĚLIČ, *Nástin české dialektologie*, Praha 1972, s. 48.

³⁷ Václav MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1971³, s. 688.

³⁸ Jaromír BĚLIČ, *Nástin české dialektologie*, Praha 1972, s. 125-129.

³⁹ Arnošt LAMPRECHT – Dušan ŠLOSAR – Jaroslav BAUER, *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986³, s. 63-67; Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 50.

⁴⁰ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 56.

slabikách sloves. Voráč jako nářeční příklady tohoto vyrovnávání v jihozápadočeské nářeční podskupině uvádí *začel, vzal, našel, ušel, zapjetej; smíl se, zíblo, zapříst* vedle *zapříhnout*, dále *příl* „přál“, *dosíhnout, přídla, tříst* aj.⁴¹

Celý hláskový vývoj a následnou nářeční diferenciaci lze demonstrovat na vývoji slovesa smát se na příkladu jeho infinitivu a na tvaru l-ového přičestí pro 3. osobu čísla množného a jednotného.

infinitiv: *sm'át'i s'ä* > *sm'aʔt'i s'ä* > *smieti se*

přičestí činné 3. pl. *sm'ál'i s'ä* > *sm'aʔl'i s'ä* > *smieli se*

přičestí činné mask. 3. sg. *sm'ál s'ä* > *sm'ál s'ä* > *smál se*

Alternace se tedy vyrovnala na většině území ve prospěch stavu před realizací přehlásky podle tvaru 3. osoby singuláru l-ového přičestí, kde se přehláska nemohla uplatnit (vokál 'á stál před tvrdou souhláskou); v západních a jižních Čechách byl proces vyrovnávání opačný: veškeré tvary se poddaly přehlásce, proto je *smíti se, smíli se*, dokonce i *smíl se*.

Odlišný směr vyrovnávání probíhal podle mého názoru následovně. Na sledovaném území se zachoval zejména u sloves 1. třídy podle kmene přítomného:

a) ve slovesném tvaru 3. osoby čísla jednotného – směrem ku stč. alternaci:

inf. *začieti*, 3. pl. přič. čin. *začěli*, 3. sg. mask. přič. čin. *začal* → do spisovné češtiny přešlo jako *začítí, začali, začal*, v jz. 3. sg. přič. čin. *začel* (podle *začěli*);

inf. *vzieti*, 3. pl. přič. čin. *vzěli*, 3. sg. mask. přič. čin. *vzal* → do spisovné češtiny přešlo jako *vzítí, vzali, vzal*, v jz. 3. sg. přič. čin. *vzel* (podle *vzěli*);

inf. *přiesti*, 3. pl. přič. čin. *předli*, 3. sg. mask. přič. čin. *přadl* → do spisovné češtiny přešlo jako *příst, předli, předl*, v jz. 3. sg. přič. čin. *přídl* (podle *přiesti*)

aj.

b) ve slovesném tvaru 3. osoby čísla množného, resp. infinitivu – směrem od stč. alternace:

inf. *třiesti*, 3. pl. přič. čin. *třiesli*, 3. sg. neutr. přič. čin. *třáslo* → do spisovné češtiny přešlo jako *třást, třásli, třáslo*, v jz. *tříst, třísli, tříslo*;

⁴¹ Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955, s. 16-21; Jaroslav VORÁČ, *Nářečí*, in: Lumír KLIMEŠ (ed.), *Západočeská vlastivěda. Jazyk*, Plzeň 1992, s. 72.

inf. *ziebsti*, 3. pl. přič. čin. *ziebli*, 3. sg. neutr. přič. čin. *záblo* → do spisovné češtiny přešlo jako *zábsti*, *zábli*, *záblo*, v jz. *zíbsti*, *zíbli*, *zíblo*;

inf. *dosieci*, 3. pl. přič. čin. *dosiehli*, 3. sg. neutr. přič. čin. *dosáhlo* → do spisovné češtiny přešlo jako *dosáhnout* (1. os. prez. ve stč. *dosahu*), *dosáhli*, *dosáhlo*, v jz. *dosíhnout*, *dosíhli*, *dosíhlo*;

zvláštností (sloveso 2. slovesné třídy) inf. *váznúti*, 3. pl. přič. čin. *viezli*, 3. sg. neutr. přič. čin. *vázl* → do spisovné češtiny přešlo jako *váznout*, *vázl*, *vázli*, v jz. *víznout*, *vízl*, *vízli* – jde o směr od stč. alternace

aj.

Otázky zaměřené na sledovaný jev zněly:

- 7: Budete chtít postavit na kafe, tak dáte vodu ..., nebo si budete chtít dát polívku z ledničky ...

- 8: Když je tuhá zima a namočíte si ruce do vody, tak Vás začne ...

- 9: Když budete chtít dát koně do vozu, tak ho dáte, necháte ...

- 144: Srpem jsem trávu ...

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 7	vohřát	vohřát	vohřít	vohřát	vohřít	ohřát	vohřít
Ot. 8	zípst	zípst	zípst	zípst	zípst	zípst	zíblo
Ot. 9	zapřáhnout	zapříhnout	zapřáhnout	zapříhnout	zapřáhnout	zapřáhnout	zapřáhnout
Ot. 144							žít

Komentář k výsledkům dotazníku:

- 7: Sloveso *hřieti* patřilo do 3. slovesné třídy (vz. *kryju*, *kryti*) a mělo již ve staré češtině dubletní tvary I-ového participia: *hřěl* i *hřiel*,⁴² do dnešní spisovné češtiny přešlo jako *hřáti*, *hřáli*, *hřál*, ale jak dosvědčují odpovědi v dotazníku, v jihozápadních Čechách se vedle spisovné varianty objevuje i *hřít*, *hříli*, *hříl* (resp. *vohřít*, *vohříli*, *vohříl*), analogicky k tomu

⁴² Arnošt LAMPRECHT – Dušan ŠLOSAR – Jaroslav BAUER, *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986³, s. 221-222.

vohříju t'e objet atd. Ve volném rozhovoru s respondentem Z1 jsem zaznamenal: *eště se vihřili ti cihli*.

- 8: V Poleni a okolí je slyšet vždy jen *zípst* (psáno *zíbst*), nikdy *zápst* (psáno *zábst*).

- 9: < inf. *zaprieoci* (< **pręgti*), 3. pl. přič. čin. *zapriehli*, 3. sg. přič. čin. *zapřáhlo* → do spisovné češtiny přešlo jako *zapřáhnout*, *zapřáhli*, *zapřáhlo*, v jz. *zapřihnout*, *zapřihli*, *zapřihlo*, v Chudenicích (6 km od Poleně) dokonce archaické *zapříst*, 3. sg. prez. *zapřeže* (ve výpovědi z Mrákova *počkej, než zapřeže*) – takový tvar je ovšem u nás zcela neznámý (i na základě autopsie respondentů).

- 144: < inf. *žieti*, 3. pl. přič. čin. *želi*, 3. sg. přič. čin. *žal* → do spisovné češtiny přešlo jako *žnouti* (v důsledku nežádoucí homonymie se slovesem *žít* „být, existovat“, podobně jako *pieti* přešlo v *pnout*), *žnuli*, *žnul*, v jz. *žit*, *žili*, *žil*, ale i *želi*, *žel*, dále *žál*, *žnul* i *žnoul*. Přehlasovaná obměna je slyšet v Poleni ve tvarech *žil*, *žila* i v infinitivu samotném *žít* především v ustáleném spojení *žít trávu*. Není tu evidentně pocíťována nežádoucí homonymie, proto je např. *nažila sem trávu králíkom* a *teta žila dlouho* (viz dále rozdíly v kvantitě samohlásek). Otázka č. 144 byla položena jen jednou, ale pochybuji o tom, že by tvar *žil* byl zaznamenán pouze jedenkrát. Jde totiž o jev dosud napříč všemi generacemi silně rozšířený, byť mluvená frekvence takového slovesa je oproti dobám minulým jistě nižší stejně tak, jako je dnes sama zemědělská činnost, s níž je sloveso spjato, tlumena.

Dokladem toho je i sloveso *síci*, *síct* (stč. inf. *sieci*, participium l-ové *sěkli*, *sěkl*). Jeho tvary 3. os. sg. a pl. přič. čin. znějí ve spisovné češtině *sekli*, *sekl*, u nás ale *síkli*, *sík'* vedle *sekali*, *sekal* (podle slovesa *sekati*) či příznakového *bachloval* (< *bachle* „kosa s obloukem“)⁴³ – *síkli* i *sekali jsme vobilí, trávu*, ale pouze *sekali jsme dříví*. Tento příklad není, je-li mi dobře známo, nikde uváděn. Může tu také působit tendence vyvarovat se alternací v kořeni sloves – kupř. sloveso *sít*, ve stč. inf. *sieti*, 1. sg. prez. *sěju*, 3. sg. mask. přič. čin. *sál*, 3. sg. přič. čin. *sieli*, má v dnešní spisovné češtině následující tvary: *sít*, *seji* / hovor. *seju* (< depalatalizací ze *sěju*), *sel* i *sil*, *seli* i *sili* (rozkolísané l-ové přičestí), ale v jihozápadočeském regionu pro 1. sg. prez. nespis. *siju* (a celé paradigma: *siješ*, *sije* atd.) a participia vždy jen *sil*, *sili*, jež pronikají i do reprezentativnějších funkčních stylů než je oblast prostěsdělovací, srov. básně Jana Pilaře (1917-1996), který dětství a rané mládí prožil v Dolanech na Klatovsku (7 km od Poleně)⁴⁴:

⁴³ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 3*, Praha 1999, s. 156, 158, 159.

⁴⁴ František BURIÁNEK, *Literární Klatovy*, Plzeň 1962, s. 107-117.

Zvon Řípu jako v čase bájí
zas slavně do pochodu zněl
[...]
laskavá ruka zasíla,
aby se krásná česká země
v jeden sad jednou změnila.

U bohatých stolů sovětské vlasti
jako bratr jsi vítán,
na Donu chodíš v rozevlátém plášti,
stavíš přehradu a v stepích siješ žita.
[...]

Již sporadicky je slyšet *tříst* oproti spisovnému *třást*: *tříst' se mnou*. Výrazy *začel*, *vzel*, *příl*, *přídla*, *smíl se*, *dosíhnout* ani *s'el* jsem nikdy od starousedlíků doposud neslyšel ani nezaznamenal. ČJA 5 uvádí tvar *smíl se* pro sledovaný bod 310;⁴⁷ *hřít* pro bod 321, ale *hřát* pro body 309 a 310;⁴⁸ pro body 310 a 321 dubletně *zapříhnout* a *zapřáhnout*, pro bod 309 *zapřáhnout*, tvar *zapříst* již jen v centrálním Chodsku; *tříst* pro všechny sledované body⁴⁹; pro body 321 a 310 *zábst*, pro bod 309 *zíbst*.⁵⁰

Dá se tedy říci, že dnes typičtějším jevem nadměrné přehlásky je příklad b), jak jsem uvedl výše, tedy vyrovnávání slovesných tvarů směrem k infinitivnímu kořeni: *síti* – *siju*, *sijem*, *sijou*, *žíti* – *žiju*, *žil*, *žili*, *síci* – *síkla*, *síkli*, ale krátce *siju* (místo spisovného *seji*), *uvíznout* – *uvíznu*, *uvíznem*, *uvízla*, *uvízli*, méně již *třísti* – *třísla*, *tříslí* (ale *třesu*). Podle mě může jít o širší tvaroslovnou tendenci, která se projevuje vyrovnáváním vokálů uvnitř kořene ve prospěch kořenné slabiky infinitivní (o tom více v morfologickém jazykovém plánu).

4.1.8 Nadměrná dvojhhláska *ou* za *ú* z původního *ó* (typ *roužnout*, *poučet*)

Nadměrná dvojhhláska *ou* za *ú* z původního *ó* (typ *roužnout*, *poučet*) je v dnešní době na území západních a jižních Čech patrná jen v několika slovech – Voráč uvádí *roužnout* „rozžehnout“, *poučit* a *poučet*, *udoulat*, *zoutvírat* „zotvírat“ a *zoutrhat* „zotrhat“, *touň*, *houř* „hůře“, *doulu*, *nahouru* a *houvjezí*.⁵¹ Tato slova jsou výsledkem dvou historických změn,

⁴⁵ Jan PILAŘ, *Hvězda života*, Praha 1953, s. 9.

⁴⁶ Jan PILAŘ, *Hvězda života*, Praha 1953, s. 56-57.

⁴⁷ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 58.

⁴⁸ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 58-59.

⁴⁹ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 64.

⁵⁰ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 68-69.

⁵¹ Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955, s. 21-25; Jaroslav VORÁČ, Nářečí, in: Lumír KLIMEŠ (ed.), *Západočeská vlastivěda. Jazyk*, Plzeň 1992, s. 72.

kteřé sice na sledovaném území proběhly, ale s opožděním, jež tak způsobilo nářeční specifikace jihozápadočeského regionu.

Původní *ó* se v průběhu 14. a 15. století diftongizovalo na *uo* a zpětně monoftongizovalo v *ú* (psáno *ũ*) i v případě nářečního dloužení jako ve slově *rozžehnúti* (oproti standardnímu *rozžehnúti*) > *ruozžehnúti* > *růzžehnúti*, při čemž je nutné brát v potaz v mluvené řeči zjednodušení skupin konsonantů.

Diftongizace *ú* > *ou* ovšem během této doby neproběhla na jihozápadním okraji (Doudlebsko, Chodsko), kde dlouho (ještě v polovině 19. století) trval nezměněný stav před diftongizací (dodnes dochováno *klobuk* < *klobúk*, *kúš*, *stúch* aj. – viz rozdíly v délce samohlásek dále). Diftong *ou* na sledované území pronikal později, až po vzniku novějšího *ú* (psáno *ũ*). Tuto hypotézu podporují Voráčem evidované *touň* či *houř*, jejichž vývoj musel vypadat takto: < *túň* < *tóně*, resp. < *húř* < *hóře*, u dalších zapůsobila nářeční délka: *zoutvírat* < *zútvierati* < *ótvierati* (ve stč. *otvierati*) atd.⁵²

Otázky zaměřené na sledovaný jev zněly:

- 12: Když budete chtít jít v noci ven, tak si na chodbě ...
- 13: Není dobrý často si vod někoho peníze ...

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 12	rosvířim	rosvířit	rosvířit	<u>roužnu</u>	rosvířit	rosvířit	posvířit
Ot. 13	pučovat	<u>poučet</u>	púřčit	pučovat	pučovat	<u>poučet</u>	<u>poučet</u>

Komentář k výsledkům dotazníku:

- 12: Respondentka P1a rozlišuje mezi *rosvířit* (s lokální funkcí: *rosvířim si na chodbje*) a *roužnout* (vážící k sobě akuzativ: *roužnu svíčku, sirku, louče*). Dotazník zaznamenal výraz *roužnout* jen jednou, ale všem respondentům ono slovo není cizím, dobře jej znají.

⁵² Arnořt LAMPRECHT – Duřan řLOSAR – Jaroslav BAUER, *Historická mluvnice čeřtiny*, Praha 1986³, s. 104, 105-106, 110-111; Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955, s. 21-25; Jaroslav VORÁČ, Nářečí, in: Lumír KLIMEř (ed.), *Západočeská vlastivěda. Jazyk*, Plzeň 1992, s. 72; Jaroslav VORÁČ, K jazykovému zeměpisu Čech. Dvojhláska *ou* ve slovech jako *roužnout*, *poučet* atd. v českých nářečích jihozápadních, *Naře řeč* 34, 1950, ř. 9-10, s. 111.

- 13: Sloveso *poučet* vzniklo obdobným způsobem jako *roužnout* ze stč. opětovacího slovesa *pójčeti*, jež se staví do vidové dvojice k dokonavému *pučit* (< stč. *pójčiti*), ale jež nemá v obecné češtině náležitý ekvivalent – bylo nahrazeno pozdějším *pučovat* „půjčovat“.⁵³ *Poučet* je ještě dnes ve sledovaných lokalitách velmi živé, znám jej velmi dobře z autopsie.

Výskyt dalších příkladů nadměrné dvojhlásky *ou* za *ú* z původního *ó*, jak je vypsál Voráč, potvrdit nemohu, krom slova *touň* (z autopsie Pa). Ale kupř. Voráčem uváděné *houvjezí* nebylo mnou zaznamenáno, nýbrž pouze spisovné *hovjezí* (u respondenta Z1).

4.1.9 Zachovávání archaického nediftongizovaného *í* po sibilantách *c, z a s* (typ *cít'ít*)

Zachovávání archaického nediftongizovaného *í* po sibilantách *c, z a s* (typ *cít'ít*) se na jihozápadním okraji Čech vymyká širšímu historickému vývoji jazyka na zbytku území Čech.

Již od konce 14. století se – zprvu v literárních památkách – objevují náznaky diftongizace *ý > ej*. Paralelně k ní probíhala již výše probíraná diftongizace *ú > ou*. Ačkoliv počet písemných dokladů s touto diftongizací je v 15. a 16. věku čím dál více, literární památky té doby zachovávají starý způsob psaní *s ý*; v lidové mluvě byla ale jistě změna zdárně dokonána. Diftongizace zasáhla vokál *ý* po tvrdých konsonantech (*strýc > strejc, dobrý > dobrej, dobrýma > dobrejma*) důsledně na většině jazykového území Čech. Ve většině dialektů byla od 16. století produktivní i po ostrých sykavkách *c, z a s*, tj. po konsontech ztvrdlých (v rámci procesu hlavní historické depalatalizace).⁵⁴

Na sledovaném území sice diftongizace *ý > ej* proběhla, ale opět ve srovnání se zbytkem území Čech s opožděním, v době, kdy již tvrdé *ý* splynulo po uvedených sibilantech s měkkým *í*. Podmínky k diftongizaci chyběly, proto je v jihozápadních Čechách *cít'ít, cícha* (vedle *povlaka, srovnej povleka* „povlečení“), *síto, vozík, cín* oproti zbytku českých nářečí a obecné češtiny *cejt'ít, cejcha, sejto, vozejk, cejn*. Voráč ale zdůrazňuje, že proces diftongizace se i na území západní části jihozápadočeské nářeční podskupiny, která se dosud nejdůsledněji bránila této transformaci, urychlil.⁵⁵ I ČJA 5 při zmapování nářečních podob slova *cícha* (tedy

⁵³ Jaroslav VORÁČ, Nářečí, in: Lumír KLIMEŠ (ed.), *Západočeská vlastivěda*. Jazyk, Plzeň 1992, s. 67-103, s. 72; Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955, s. 23.

⁵⁴ Arnošt LAMPRECHT – Dušan ŠLOSAR – Jaroslav BAUER, *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986³, s. 107-110.

⁵⁵ Jaroslav VORÁČ, Nářečí, in: Lumír KLIMEŠ (ed.), *Západočeská vlastivěda*. Jazyk, Plzeň 1992, s. 73.

na základě sběru materiálu ze 60.-70. let minulého století) zakreslil izoglosu *cícha* || *cejcha* mezi body 321 (Ježovy, okres Klatovy) a 320 (Vlčí, okres Plzeň-jih) a dále pak souvislým pásem na východ.⁵⁶ ČJA 5 pak zaznamenává pro ony tři sledované body vždy jen *cíťit*, *cícha*, *vožík*, *zítra*, *cizí*, *lesík*, *síto*.⁵⁷

Otázky zaměřené na sledovaný jev zněly:

- 14: Ta zdechlina je hrozně ...
- 15: Jakpa se říká malému vozu? Je čtyřkolovej, ruční ...

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 14	cíťit	cíťit	cíťit	cíťit	cíťit	cíťit	cíťit
Ot. 15	vožík	vožík	vožík	vožík	vožík	vožík	vožík

Komentář k výsledkům dotazníku:

- 14, 15: Starší i střední generace ve sledovaných lokalitách důsledně zachovává archaické, zato ale spisovné nediftongizované *í*, přestože je i u nich nezdědkou slyšet *cejťit*, *vozejik*, ne však *sejto* nebo *cejn* (asi v důsledku nežádoucí homonymie: „kov“ vs. „druh ryby“). Jsem si ale vědom nedostatků, které skýtají dotazníkové odpovědi respondentů, jež mohly být ovlivněny snahou vylepšit svůj projev tak, aby se co nejzřetelněji přiblížil k spisovné češtině. Na druhou stranu jsem diftongizované *ej* po sykavkách *c*, *z*, *s* nezaznamenal ani ve volném dialogu. Podporuje to i fakt, že diftongizace po tvrdých souhláskách je tu běžná – u *Suchejch*, pan *Šťastnej* atd.

4.1.10 Rozdíly v kvantitě samohlásek ve srovnání s obecnou češtinou

Rozdíly v kvantitě samohlásek ve srovnání s obecnou češtinou⁵⁸ byly způsobeny složitými vývojovými tendencemi, jež nelze všechny postihnout a dost dobře vysvětlit. Některé jihozápadočeské nářeční tvary obrážejí archaický stav, neboť se u nich neuplatnily širší vývojové tendence. Na formě některých nářečních slov se však mohly větším či menším dílem podílet vyrovnávací tendence mezi příbuznými tvary a vyrovnávání podoby slovního

⁵⁶ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 87.

⁵⁷ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 85-96.

⁵⁸ Jaromír BĚLIČ, *Nástin české dialektologie*, Praha 1972, s. 133.

základu (kmenová analogie) a také odlišný přízvuk a intonace (viz debata o stabilizaci staročeského přízvuku na první nebo předposlední slabice – iníciaľový vs. penultimový akcent – mezi B. Havránkem, F. Trávníčkem a A. Lamprechtem). Z těchto důvodů některé nářeční tvary nemusejí vždy zrcadlit starý stav.⁵⁹

V jihozápadočeské nářeční podskupině se ve větší míře zachovávají u některých původně dvoj- a trojslabičných **substantiv rodu ženského délky** (výčet podle Voráče, Branda a ČJA 5):

- *pína* < stč. *piena* → monoftongizace, ve spis. jazyku vydělení jotace jako vedlejší produkt hl. hist. depalatalizace
- *plíva* < stč. *pléva* → úžení⁶⁰
- *slína* < stč. *slina* < psł. *sliná* → nářeční dloužení
- *hńída* < stč. *hńidavec* → nářeční dloužení
- *jískra* < stč. *jiskra* < stsl. *iskra* → nářeční dloužení
- *jikra* < stč. pl. fem. *jikry* → nářeční dloužení
- *sáze* < stč. *sázě*, v ruštině a ukrajinštině *sáža* → beze změny zachování původní kvantity
- *káše* < stč. *kašě* < stsl. *kašica*, v ruštině *káše* → nářeční dloužení
- *rejba* < stč. *rýba* → diftongizace
- *houba* „huba“ < stč. *húba* → diftongizace
- *strána* < stč. *stráně* → beze změny zachování původní kvantity
- *vína* „vina“ < stč. *vina* → nářeční dloužení
- *douha* „duha“ < stč. *dúha*, v slc. *dúha* → diftongizace
- *mejše* „myši“ < stč. *myš* < stsl. *myšb*
- *kníha*, resp. *kńíha* < stč. *kńieha*, v ruštině a bulharštině *kníga* → monoftongizace
- *zráda* < stč. *zrada* i *zráda* → beze změny zachování původní kvantity
- *búta* < stč. *bota* < fr. *botte* „střevíc“ → nářeční dloužení
- *brambúra* „brambora“ → nářeční dloužení, *brambóra* > *brambuora* > *brambúra*⁶¹
- *chvúje* < stč. *chvojě* → nářeční dloužení, *chvójě* > *chvuoje* > *chvuoje* > *chvúje*
- *vúsa* < stč. *vosa* → nářeční dloužení
- *vúj(e)* < stč. *oj(ě)* → nářeční dloužení

⁵⁹ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 189.

⁶⁰ Jan BALHAR – Pavel JANČÁK (edd.), *Český jazykový atlas 1*, Praha 1992, s. 282, 285.

⁶¹ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 3*, Praha 1999, s. 268-270.

Z autopsie přidávám ještě:

- *vidle* < stč. *vidly*, *vidlicě* → nářeční dlužení
- *mráka* „mrak“ < stč. *mrak* < stsl. *mrakъ* – v stč. v *mracě* „za soumraku“, *mrákota*, *mrákava*, též chodské označení pro hraniční hvozď: *mráka* < sthn. *marka* „hranice“⁶² → změnou *ar* > *ra* vznikl homonymní tvar; význam odlišný
- *kolna* < stč. *kolna*, stč. alternace: *kólně* i *kůlně*
- *šúta* „šiška“ < něm. *Schote* „lusk, šesule“ → nářeční dlužení, *šóte/-a* > *šuote/-a* > *šúta*⁶³
- *louže* „kaluž“ < stč. *lúže* → diftongizace⁶⁴

Taktéž u některých původně dvoj- a trojslabičných **substantiv rodu mužského** (výčet podle Voráče, Branda a ČJA 5):

- *kráj* < stč. *kraj* < stsl. *krajъ* → náhradní dlužení za ztrátu jeru⁶⁵
- *čas* < stč. *čas* < stsl. *časъ* → náhradní dlužení za ztrátu jeru
- *hád*, resp. *hát* < stč. *had* < stsl. *gadъ* → náhradní dlužení za ztrátu jeru
- *rák* < stč. *rak* < stsl. *rakъ* → náhradní dlužení za ztrátu jeru
- *kús* < stč. *kos* < stsl. *kosъ* → náhradní dlužení za ztrátu jeru, *kós* > *kuos* > *kús*
- *plouh* < stč. *pluh* i *plúh* < stsl. *plugъ* → diftongizace / nářeční dlužení *plúh* > *plouh*⁶⁶
- *stuh*, resp. [*stuch*] < stč. *stoh* → nářeční dlužení *stóh* > *stuoh* > *stúh*⁶⁷
- *kúš* < stč. *koš* i *kóš* < stsl. *košъ* → nářeční dlužení *kóš* > *kuoš* > *kúš*; ale v ostatních pádech, kromě akuzativu, je již *-o-*, např. v *koši*⁶⁸
- *krocán* < stč. *krocan* → nejspíše působení dlouhé výslovnosti něm. *Truthahn*⁶⁹
- *spláv* < stč. [nezjištěno]
- *klobuk* < stč. *klobúk* → neproběhla diftongizace *ú* > *ou*

Z autopsie znám ještě:

- *kášel* < stč. *kašel* < stsl. *kašъlb* → náhradní dlužení

⁶² Václav MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1971³, s. 378.

⁶³ Jan BALHAR – Pavel JANČÁK (edd.), *Český jazykový atlas 2*, Praha 1997, s. 190.

⁶⁴ Jan BALHAR – Pavel JANČÁK (edd.), *Český jazykový atlas 2*, Praha 1997, s. 317, 318.

⁶⁵ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 4*, Praha 2002, s. 78, 83.

⁶⁶ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 3*, Praha 1999, s. 112-114.

⁶⁷ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 3*, Praha 1999, s. 238-240.

⁶⁸ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 3*, Praha 1999, s. 218, 219.

⁶⁹ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 276.

- ár „ar = plošná jednotka“ < fr. *are* < lat. *area* → nářeční dloužení

U substantiv se zachovaly některé **archaické délky v genitivu plurálu** – Voráč uvádí jako příklady: *sedum děfčát*, *hodně hromát* (z Horšovskotýnska), *ťich votáf*, *hláf*, *vijel ze vrát*, *dost semán*, *moc poupát* (z Přešticka), *hodně housát*, *kachňát*, *kuřát*,⁷⁰ *chof telát* (z Klatovska a Domažlicka) ad.⁷¹ Z autopsie znám *pjet for slámi* < stč. *fůra*, ale gen. *for*, dnes spisovně pouze *fúr* (psáno: *fūr*).

Nadměrná délka je i u **adverbií** – z autopsie znám: *tám*, *pomálu*, *vzádu*, *včera*, *skráje* „ze začátku, zpočátku“, **adjektiva** *nerát* „nerád“ (uvádí i ČJA 5), **zájmenné číslovky** *tulik* (< stč. *toliko*)⁷² a 2. sg. **imp.** *nebu* *se* (< nadměrné dloužení *neboj se*, v stč. *neboj se*, 1. sg. prez. *neboju se*).

ČJA 5 uvádí pro body 310 a 321 *kráj*, pro 309 *kraj*; pro bod 321 *pína* a body 309 a 310 *pěna*; pro body 310 a 321 *kníha*, pro bod 309 *kniha*; pro bod 310 *plouh*, pro body 309 a 321 *pluh*; pro všechny ony body *spláv*, *mráky*, *vrát*, *čas*, *kuřát*, *otáv* (ale spíše *votáv*), *řípa*, *slína*, *kůš*, *chvůje*, *kůs*, *bůta*, *nerád* a *neráda* a *krocán*.

Otázky zaměřené na sledovaný jev zněly:

- 17: Kdepa nejčastěji rostou houby? Ne uprostřed lesa, ale spíše ...
- 18: Když sípete, bolí Vás krk, máte ...
- 19: Copa má pivo nahoře?
- 20: Vodpad vod vobilí – byly tam náký ty ...
- 20: Jakpa se říká hromadě slámy?
- 21: Copa máte na nohou? V zimě, aby Vás nezíblo, si nazujete ...
- 22: Máte hodně ťich vod slepice?
- 85: Do čehopa se dává brousek na kosu?
- 86: Dřív než níčko se nosil na hlavách ...
- 108: Copa řeknete vnoučeti, aby se nebálo čerta?

⁷⁰ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 4*, Praha 2002, s. 204-206.

⁷¹ Jaroslav VORÁČ, Nářečí, in: Lumír KLIMEŠ (ed.), *Západočeská vlastivěda. Jazyk*, Plzeň 1992, s. 73-74.

⁷² Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 4*, Praha 2002, s. 412, 414, 417.

	P1a	P2	P3	P4b	P5	P6	Z1
Ot. 17	na kraji	na kraji	na kraji	na kraji	na kraji	při kraji	po kraji
Ot. 18	kášel	kášel	kašel	kašel	kašel	kášel	kašel
Ot. 19	pjenu	pjenu	pjenu	pjenu	pjenu	pjenu	pjenu
Ot. 20	<i>otázka nebyla položena</i>	plívi	plevi	plevi	plívi	plevi	plívi
Ot. 20	stuch	stuch	stuch	stuch	stuch	stoch	stoch
Ot. 21	boti	boti	boti	boti	bůti	boti	boti
Ot. 22	kuřat	kuřat	kuřat	kuřat	kuřat	kuřat	<i>otázka nebyla zodpovězena</i>
Ot. 85	do toulce	do toulce	do toulce	do toulce	do toulce	do toulce	do toulce
Ot. 86	klobouk	klobouk	klobouk	klobouk	klobouk	klobouk	klobouk
Ot. 108	nebúj se ho	nebúj se ho	nebúj se ho	nebúj se ho	neboj se ho	neboj se ho	neboj se ho

Komentář k výsledkům dotazníku:

- 17: Byť tomu výsledky dotazníku v tomto bodě nenasvědčují, znám z autopsie a aktivně rozlišuji mezi slovy *kraj* „krajina“ a *kráj* „okraj“ – Voráč uvádí příklady, které mohou jen potvrdit: *na kráji lesa, skráje* „zprvu, napřed“. Odlišná kvantita vokálu má distinktivní funkci i v jiné dvojici: *hříšť* „náves, náměstí“ a *hřiště*, srov. gen. sg. *u hřiště* vs. *hřiště*, dat. *k hřišti* vs. *hřišti*, ak. na *hříšť* vs. *hřišti*, lok. *na hřišti* vs. *hřišti*.⁷³ Výraz *hřiště* označuje místo, kde se hraje fotbal; archaického slova *hřiště* se užívá ještě dnes pro pojmenování

⁷³ Hřiště či hříště, *Naše řeč* 2, 1918, č. 6 - Drobnosti, s. 187; Hřiště, hříště, hřísko, *Naše řeč* 2, 1918, č. 8 – Hovorna, s. 231, v nich poznámky Karla Hostaše, rodáka z Poleně.

historického centra obce u starší a střední generace častěji než *náves* nebo *námňestí*. Tyto dva ekvivalenty pro kulturní jeviště obce, frekventovanější u mladší generace, si mezi sebou konkurují z toho důvodu, že Poleň, ačkoliv je uváděna již od 15. století jako městečko, neztratila vesnický ráz (viz historie Poleňska v 1. kapitole). Z tohoto důvodu se zdají být vágnější než *hříšče*, jež se v mluvě obyvatel obce Poleně plně lexikalizovalo a značí výhradně čtvercový volný veřejný prostor městečka Poleně (pro nedalé Chudenice se užívá *námňestí*).

- 18: Pořekadlo: *Pes ho našel, dostal kášel*.

- 19: *Pína* je respondentům velice dobře známa, byla užívána především dnes již nežijící generací.

- 20: *Stuch* je i ve sledované oblasti velmi živý, zejm. u starší a střední generace.

- 21: Pasivní znalost výrazu *nejšle* v plurálové podobě, Jindřich uvádí *nejšlata* jako dřeváky s koženými nártý.⁷⁴ Respondent Z1 důsledně rozlišuje mezi výrazy *boti* (často také jako *střevíce* „venkovní obuv“) a *búti* „domácí obuv, pantofle“.

- 22: Genitivní tvary plurálové dnes již nejsou ve sledovaných lokalitách tolik slyšet, ani u jmen zvířecích mláďat, jak ostatně dokládají odpovědi na dotazník.

- 85, 86: Podoby slov jako *tulec* nebo *klobuk*, v nichž se zachovává stav češtiny před diftongizací *ú > ou*, nebyly dotazníkem zaznamenány, ale občas se v proudu řeči obyvatel Poleně, zejm. těch starších, ještě objeví. Dobře jsem si povšiml u respondenta P4b oné nářeční formy *tulec* namísto spisovného *toulec*. *Klobuk* namísto spisovného *klobouk* prý říkávala dnes již nežijící generace (z autopsie např. P3, P5 aj.). Sledovaný jev zaznamenal na těchto dvou slovech pro oblast Chodska i J. Jindřich.

Poznámky ke tvaru slova *kúš*: z autopsie Pa existují v označeních proutěné nádoby k přenášení předmětů jemné nuance: *kúš* „velký dvouuchý koš bez oblouku na seno a slámu“ (*nosit seno v kúši*) – *rukovák* „velký košík na brambory“ – *košíček* „malý košík na vejčička, houby a ovoce“.

Zejména nářeční tvary *pína*, *plíva*, *sáze*, *rejba*, *houba*, *douha*, *kníha*, *zráda*, *klobuk*, *tulec* a *kúš* a dále plurálové tvary genitivní jsou dokladem starobylosti jihozápadočeské nářeční podskupiny tím, že zachovávají staročeskou délku. Nutno ovšem dodat, že výskyt těchto slov je již dnes velmi řídký – registroval jsem pouze slova *pína* a *plíva*.

U slov, v nichž se promítá nářeční dloužení, se do dnešních časů ve sledovaných lokalitách udržela zejména *búta*, *vídle*, *mráka*, *kráj*, *brambúri*, *plouh* (dosvědčeno rozhovorem

⁷⁴ Jindřich JINDŘICH (edd. Zbyněk HOLUB, Helena CHÝLOVÁ, Marta ULRYCHOVÁ, Blanka PSUTKOVÁ, sestavil Josef KOTAL), *Chodský slovník*, Plzeň 2007, s. 193.

s respondentkou P3), *kůš*, *hříšče* a shora vypsaná příslovce, zájmenná číslovka *tulik*, adjektivum *nerát* a 2. sg. imp. *nebuť se*.

Poznámka: Z autopsie znám ještě nadměrné dlužení v adverbiu *odpoledne*, jež má podobu *vodpúldne* vedle *vodpolodne*. První nářeční podoba však spíše nevznikla výše popsaným procesem nářečního dlužení, diftongizace a konečné monoftongizace, nýbrž vyrovnáváním s numeralem *půl*; druhý tvar pak asi asimilací vokálů ve prospěch vokálu *o*. Samohláska *e* se asi přeměnila díky své otevřené artikulaci, podobné vokálu *o*, do zadních partií vokalického trojúhelníku, takže splynula s vokálem *o*.

Dlouhá koncovka -í v nominativu plurálu (typ *klucí*, *vojáci*)⁷⁵ není nářečním příznakem původu fonologického, nýbrž morfologického, přesto podle mě rovněž svědčí o jihozápadočeských tendencích k jiné kvantitě vokálů v porovnání s obecným vývojem v češtině. Dlouhá koncovka *-í* je zároveň dokladem pronikání i-kmenového sklonění (vzor *host* < stsl. *gostъ*) do *o-* (vzor *chlap* < psl. *cholpъ*) a *jo-*kmenové (vzor *oráč*) deklinace. Tento průběh v tvarosloví vybočuje ze všeobecných morfologických tendencí, a je tak dalším potvrzením archaického rázu jihozápadočeského nářečí.

I-kmenové sklonění maskulin ve staré češtině ustupovalo (na rozdíl od praslovanštiny) produktivnějším *o-* a *jo-*kmenům, stalo se typickým pro feminina (dnešní vzor *kost*). Ve staré češtině se dochovalo celé i-kmenové paradigma u *host* a *l'udie* a některé relikty, např. gen. *zvěři*, dat. *choti*, nom. pl. *črvie*. V historické době tato deklinace zanikla kromě plurálu *lidé* a některých tvarů slova *host*; ostatní substantiva se zařadila do jiných deklinací. Do dnešní spisovné češtiny se nedochoval i-kmenový tvar nom. pl. (*gostie*), v některých dialektech je tomu naopak. Vedle východní Moravy (např. *chlapi*) jsou to zejm. jihozápadní Čechy, kde je koncovka *-í* (< monoftongizace *ie*) dodnes napříč všemi generacemi velmi rozšířená, jak dosvědčují výsledky ankety.⁷⁶

Otázky zaměřené na sledovaný jev zněly:

- 58: V kasárnách jsou ...
- 59: Řekněte to stejně, ale namísto holek budou klucí: Šly tam vobě dvě holky.
- 60: Ti, kdo skládají básně, jsou ...

⁷⁵ Jaromír BĚLIČ, *Nástin české dialektologie*, Praha 1972, s. 154.

⁷⁶ Arnošt LAMPRECHT – Dušan ŠLOSAR – Jaroslav BAUER, *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986³, s. 145, 161-164.

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 58	vojáci	vojáci	vojáci	vojáci	vojáci	vojáci	vojáci
Ot. 59	oba dva klucí	vobá dvá klucí	obá dvá klucí	vobá dvá klucí	vobá dvá klucí	vobá dvá klucí	vobá dvá klucí
Ot. 60	básníci	básníci	básníci	básníci	básníci	básníci	básníci

- 58, 59, 60: Dlouhé *í* namísto krátkého *i*, jak se zdá, je vyslovováno navíc zavřeněji a výrazněji a nahrazuje svůj krátký protějšek ve všech nom. pl. V rozhovorech s respondenty jsem zaznamenal kupř. *chalupáři* (P1, Z1), *četřící* (P3), *kovářící*, *soukromníci*, *přetci* (Z1) aj., srov. odpovědi na otázky č. 51 (*houvádí*, popř. *ovádí*) a č. 118 (*plží*, *slimáci*). Délka se navíc promítá i do číslovek (*v*)*obá*, *dvá*, *tři* a *štiři* (*klucí*), které signalizují životnost oproti krátkým verzím *oba*, *dva*, *tři* a *štiři* (*stromi*) – viz morfoloická část věnovaná číslovkám.

Tento nářeční jev je symptomatický nejen pro mluvu obyvatel Poleně a okolí, ale podle Voráče i pro celou „západočeštinu“. Podle něho je pro „jihočeštinu“ u dvojslabičných substantiv délka sporadická, ale u troj- a víceslabičných nemyslitelná.⁷⁷

Délka také zněla u **řadových číslovek** *šístej*, *sídměj* a *vúsmej* a byla dříve společná pro celou jihozápadočeskou nářeční podskupinu. Voráč ji zaznamenal u nejstarší generace, ale již tehdy spíše jen ve frázích jako *šla na vúsrou* „na mši“, *na šístou nebo na sídmou* „na vlak“. Půjde asi o analogii k alternacím v číslovkách *pět – pátý*, *devět – devátý*, *deset – desátý* atd.⁷⁸ Z autopsie své ani známých tento jev už nikdo nepamatuje. Dotazník se mu nevěnoval.

Nadměrná délka je také v **suffixové slabice v l-ovém participiu sloves typu** *vinoul*, *minoul*. Půjde tu snad o širší tendenci morfoloickou, snahu o vyrovnávání kmenové podoby ve prospěch infinitivního kmene (*vinouti – vinoul*, *dělat – dělám* atd.). Voráč uvádí mj.

⁷⁷ Jaroslav VORÁČ, Nářečí, in: Lumír KLIMEŠ (ed.), *Západočeská vlastivěda*. Jazyk, Plzeň 1992, s. 79.

⁷⁸ Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955, s. 32.

příklad z Chudenic (6 km od Poleně): *vono se to sesunoulo*,⁷⁹ z autopsie znám další jako kupř. *vona vochrnoula, hnoulo se to ad.*

Otázka zaměřená na sledovaný jev zněla:

- 23: Copa se stalo s turisty v autobuse na chorvatskej dálnici, kterej havaroval?

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 23	nepřežili, zahinuli	uhin <u>ou</u> li	zahinuli	zahinuli	zahin <u>ou</u> li	zahinuli	zahinuli

Nadměrná délka se rovněž vyskytuje v **kořenných slabikách sloves typu šiju – šil, žiju – žil**. Jde opět o tendenci vyrovnat kmenovou podobu podle podoby kořenné slabiky infinitivu, tj. *šít – šiju – šil*. Voráč uvádí příklady *bít – bíju – bíl, pít – píju – píl, užít – užiju – užil* a také *mejt – meju – mejl, krejt – kreju – krejl, rejt – reju – rejil, zout – zoul* (ale již *zuju*, ne *zouju*), *vobout – voboul* (ale již *vobuju*, ne *vobouju*), srovnej bod 1f) v této práci (*nažít trávu – nažiju – nažil*).⁸⁰

Otázky zaměřené na sledovaný jev zněly:

- 25: Taky máte na zahrádce krtka? Estlipa včera tám tento ...

- 26: Když včera k Vám přišla souseďka, tak se na záspi ..

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 25	ril	zril	ril	neril	ril	ril	rozril
Ot. 26	zula	zula	zula	zula	zula	zula	z <u>ou</u> la

Komentář k výsledkům dotazníku:

Jev se zdá alespoň podle dotazníku ve sledovaných lokalitách řídký, ale kupř. v otázce č. 23, uvedené v odstavci 1jg), respondentka odpověděla *nepřežili*. U respondentky P3 jsem zaznamenal ve volném rozhovoru *přežíla*, u respondenta Z1 *furt žije*.

⁷⁹ Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955, s. 31.

⁸⁰ Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955, s. 31; Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 4*, Praha 2002, s. 499, 500.

Nadměrná délka v příponné slabice přičestí l-ového i v kořenné slabice je stále velmi živá.

Oproti zbytku Čech se na jejich jihozápadě v některých případech nadměrně **krátí** – v **kořenných slabikách infinitivu sloves 1. třídy**⁸¹: *nest, vest* „vézt“, *vect* „vést“, *pect*. Důvodem je opět tendence k vyrovnání alternací *e – é*, v tomto případě v neprospěch infinitivu: *nést – nesl – nesu*, na jihozápadě *nest – nesl – nesu*, ve středních Čechách *níst – nesl – nesu*.⁸² V případě nářeční podoby infinitivu *rost* (u P4b *budu se d'ívat, aš to bude rost*), může jít o archaickou krátkost (< psl. **orsti* > metateze likvid *rosti*), nebo spíše o vyrovnávání kořenné samohlásky v infinitivu ve prospěch jiných slovesných tvarů – *rostu, rostl* atd.⁸³

Otázka zaměřená na sledovaný jev zněla:

- 27: Dítě se musí za ruku ...

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 27	pře <u>ve</u> ct	<u>ve</u> ct	vest	<u>ve</u> ct	<u>ve</u> ct	převést	pře <u>ve</u> c

Komentář k výsledkům dotazníku:

Z dotazníku je patrné, že nadměrné krácení bylo odpověďmi respondentů potvrzeno. Nedůsledné je, jak se zdá, ovšem rozlišování mezi *vest* a *vect*.

Spisovné **krácení** zůstává i **přičestích n-ových** *zamčeno, zavřeno* oproti středočeskému nářečnímu *zamčino, zavřino*.⁸⁴ Jev je stále živý napříč všemi generacemi, jak dokládají výsledky dotazníku.

Otázka zaměřená na sledovaný jev zněla:

- 28: Aby se k Vám nikdo nevloupal, musíte mít ...

⁸¹ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 4*, Praha 2002, s. 485, 487.

⁸² Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955, s. 32.

⁸³ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 252.

⁸⁴ Jaroslav VORÁČ, Nářečí, in: Lumír KLIMEŠ (ed.), *Západočeská vlastivěda. Jazyk*, Plzeň 1992, s. 74.

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 28	zamčeno	zamčeno	zamknuto, zamčeno	zamčeno	zamčeno	zamčeno	zamčeno

Krácení se ale projevuje i v **1. osobě čísla jednotného sloves 4. (*nosim, vozim*) a 5. (*d'elam, volam*) třídy**, ale spisovná délka se zachovává v západních úsecích na Domažlicku, Stříbrsku a Manětínsku. Krátkost u *d'elam* je jen v západních Čechách, krátkost u *nosim* je i v Čechách středních.

Otázka zaměřená na sledovaný jev zněla:

- 29: Já telefonem často ...

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 29	volám	volám	volám	volám	volám	volám	volám

Komentář k výsledkům dotazníku:

- 29: Zdá se, že daný jev se týká již jen individuálního mluveného projevu, postrádá širší základnu.

Téměř u všech respondentů jsem zaznamenal *muším* „musím“ (< *müssen*, za cizí s většinou š, ve stč. *mušu*) – nikdy však v dotazníkové části, vždy ve volném rozhovoru s respondentem a v jeho vyprávění –, u respondentky P3 *povim, nevším*, u respondenta P4b *sed'im, cítim*, u respondenta Z1 *prosim, nemam* (ale *nemáme*, často se zavřeným *a*).⁸⁵

U substantiv je nejzřejmější výslovnost **krátkého vokálu** namísto dlouhého, jak uvádí Voráč, *sňech* a z autopsie bych dodal navíc *kovarna* a *kozle*.

V prvním případě existují dvě hypotézy o vzniku tohoto nářečního prvku: buď nedošlo k dloužení < stsl. *sněgъ*, ve stč. *snieh* (*ě* > *ie* > *í*),⁸⁶ nebo – a to spíše – půjde o vyrovnání kvantity s nepřímými pády *snih* – *sněhu* – *sněhem* > *sněh* – *sněhu* – *sněhem* a s adjektivem *sněžný* či slovesem *sněžit*.⁸⁷ Tomu by nasvědčoval i Brandův zápis příhody s tetou Valšojc: „*Na nebesích zasejc roztrhli peřinu, sype se sněh, pořádný sedláci.*“ Chtěl jsem tetu trochu

⁸⁵ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 4*, Praha 2002, s. 426-427.

⁸⁶ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 74.

⁸⁷ Jaroslav VORÁČ, Nářečí, in: Lumír KLIMEŠ (ed.), *Západočeská vlastivěda*. Jazyk, Plzeň 1992, s. 74.

pozlobit připomínkou: ‚Teta, pročpa neříkáte správně sníh?‘ Jenom se pousmála. ‚I ty rozumbrado, copa je na tom správnýho? Dyž tě podjedou nohy, do čehopa padneš – do sníhu nebo do sněhu?‘⁸⁸

V druhém případě jde o krácení, jež nejsem s to zdůvodnit. Důsledně se ale vyslovuje *kovář, u kovářů dolejších a horejších* (viz pomístní jména sídelních objektů v obci Poleň). To potvrzuje Jindřich u hesla *kovát* – tvary *kovál; kování; kovarna* (ve všech pádech krátká kmenová souhláska): *táta nám dá kovarnu, bureme tám spolou kovát, Na kovarně, Kovarnuc, Kovarňákuc*, jména po chalupě; *kovář ...*⁸⁹

Podoba slova *kozle* mohla vzniknout buď odlišným vývojem z psl. **kozьlę* (ve standardní češtině *kůzle* „kůzle“ < asi náhradní dloužení za ztrátu jeru, další hláskoslovné procesy: diftongizace a monoftongizace), nebo podobností podle slov příbuzných jako *kozel, koza*. Zkoumaná forma byla pro ČJA 5 zakreslena do západních a středních Čech, na Českomoravskou vysočinu a na centrální Moravu.⁹⁰

ČJA 5 uvádí speciálně pro jihozápadní Čechy i další příklady: *lafka* „lávka“ (pro všechny sledované body 309, 310 a 321) a *kázaňi* (pro bod 310, pro body 309 a 321 spisovné *kázání*).

Otázky zaměřené na sledovaný jev zněly:

- 30: Jak jinak řeknete, že sněží.
- 105: Mládě vod kozy je ...

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 30	padá sňích	padá sňích	padá sňích	padá sňích	<i>otázka</i> <i>nebyla</i> <i>zodpovězena</i>	padá sňích	<u>prášenice</u> , padá sňích
Ot. 105	<u>kozle</u>	kůzle	kůzle	kůzle	kůzle	kůzle	<u>kozlátko</u>

Komentář k výsledkům dotazníku:

⁸⁸ Josef BRAND, „*Jak nám zobák narost*“. O lidové řeči v „*Píšťalákově*“ a okolí, Klatovy 2001, s. 7.

⁸⁹ Jindřich JINDŘICH (edd. Zbyněk HOLUB, Helena CHÝLOVÁ, Marta ULRYCHOVÁ, Blanka PSUTKOVÁ, sestavil Josef KOTAL), *Chodský slovník*, Plzeň 2007, s. 143; Jan BALHAR – Pavel JANČÁK (edd.), *Český jazykový atlas 2*, Praha 1997, s. 386-388; Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 4*, Praha 2002, s. 96-98.

⁹⁰ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 54, 57.

- 30: Přestože je jev již na ústupu, stále je ještě slyšet – z osobní autopsie, autopsie příbuzných i všech respondentů. U příbuzného D (z Dolan, 7 km od Poleně) jsem zaznamenal *pade sňích*. ČJA 2 uvádí *pade sňích* pouze pro oblast jižního Klatovska, Strakonicka a Prachaticka.

- 105: Upozorňuji u respondenta Z1 na deminutivum *kozlátko*.

Krácení se také uplatňuje u **substantiv v lokálu plurálu –ach** typu *na lukach, ve stodolach, v botach, v novinach* apod.⁹¹

Otázky zaměřené na sledovaný jev zněly:

- 31: V čom si môžete přečíst najnovější zprávy?

- 32: Motýli lítajú na zelenejch ...

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 31	v novin <u>ach</u>	v novin <u>ach</u>	v novin <u>ach</u>	v novin <u>ach</u>	v novin <u>ach</u>	v novin <u>ach</u>	v novin <u>ach</u>
Ot. 32	luk <u>ach</u>	louk <u>ach</u>	louk <u>ach</u>	louk <u>ach</u>	louk <u>ach</u>	louk <u>ach</u>	louk <u>ach</u>

Komentář k výsledkům dotazníku:

- 31, 32: Je evidentní, že tento jev je ve sledovaných lokalitách velice houževnatě zastoupen.

4.1.11 Průvodní samohláska při slabikotvorných likvidách *r, l* (typ *sluza, sirp*)

Průvodní samohláska při slabikotvorných likvidách *r, l* (typ *sluza, sirp*) je doložena v písemných památkách již od ve 12. století. Mohla stát buď před sonantní likvidou, nebo za ní: *Vrišovici* i *Viršovici*, *vlik* i *vilc*. Mezi nejčastější průvodní samohlásky patří *i, y*, vzácněji *e* nebo *u*: *sirdce* i *sridce*, *napylni* i *naplyn* „naplň“, *zamerzla*, *zamalčeno* atd.⁹²

Voráč uvádí, že v západních Čechách bylo v polovině 20. století namísto sonantních likvid slyšet spojení *ir, yr, er, ar* (likvidu s neurčitou průvodní samohláskou): *kirk, kerk* i *kærk*,

⁹¹ Jaroslav VORÁČ, Nářečí, in: Lumír KLIMEŠ (ed.), *Západočeská vlastivěda*. Jazyk, Plzeň 1992, s. 74.

⁹² Arnošt LAMPRECHT – Dušan ŠLOSAR – Jaroslav BAUER, *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986³, s. 76.

sirp, serp i *sərp*, *umi(r)lec, ume(r)lec* i *umə(r)lec*, *herlička* i *hərlička*, lexikalizovaný reliktní *harlička* apod., či *el, əl, il, lu: oumisel, do Pilzňe i Pəlzňe* (proto v němčině *Pilsen*), *sluza* i *səlze* apod.⁹³

Když v dalším vývoji slabikotvorných souhlásek zanikaly průvodní samohlásky, na území západních a jižních Čech se stíraly či se zcela vytrácely samohlásky i v již náležitě ustavené skupině *il*. Voráč prý ještě slyšel v nevázaném proudu řeči venkovanů *səlnej* i *słnej, məlňár* i *młňár* (vysoký počet nositelů příjmení *Mlnářik* na Klatovsku a Domažlicku⁹⁴) apod.

ČJA 5 sledoval tento jev u slzy – pro podobu *sluza* uvádí jako jeden ze čtyř geografických areálů severní Plzeňsko a východní Klatovsko, pro podobu *selza* území Chodska a západního Klatovska; *pelno* pro Chodsko (mj. body 309 a 310); *úmisel* mj. pro Chodsko; *kerk / kirk* v jihozápadočeském regionu výzkum pro ČJA nezachytil, *verba* je pro okrajový reliktní Klatovska a *věchar* pro Chodsko (mj. bod 310).⁹⁵

Otázky zaměřené na sledovaný jev zněly:

- 33: Kdo trpí vysokým tlakem, má nemocný ...
- 34: Říká se, že ten člověk měl zlej ...
- 35: Kdopa mele vobilí?
- 36: Po čempa jezdí auta?

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 33	srce	srce	srce	srce	srce	srce	srce
Ot. 34	úmisl	<i>otázka nebyla zodpovězena</i>	úmisl	úmisl	úmisl	úmisl	úmisl
Ot. 35	mlinář	mlinář	mlinář	mlinář	mlinář	mlinář	<i>otázka nebyla zodpovězena</i>

⁹³ Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955, s. 37-40; Jaroslav VORÁČ, *Nářečí*, in: Lumír KLIMEŠ (ed.), *Západočeská vlastivěda. Jazyk*, Plzeň 1992, s. 75.

⁹⁴ <http://www.kdejsme.cz/prijmeni/Mlna%C5%99%C3%ADk/hustota/>

⁹⁵ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 172-180.

Ot.	po	po silňicích	po	po	po	po	po silňicích
35	silňicích		silňicích	silňicích	silňicích	silňicích	

Komentář k výsledkům dotazníku:

- 33, 34, 35, 36: Dotazník výše popsany nářeční jev nezaznamenal. Z autopsie však znám podobu *selňice*, jež ovšem netvoří, jak ukázal dotazník, kompaktní celek v mluvě místních obyvatel, a je tedy dnes již prvkem individuálního projevu – onen tvar jsem zaznamenával v dětství u svého vrstevníka. U respondenta Z1 jsem s naprostou jistotou zachytil průvodní samohlásku *e* u likvidy *ř*, a sice v propriu: *u dochtorki Serbové* (píše se ovšem *Srbová*). Mluva respondenta Z1 ve srovnání s ostatními mluvčími nese nejpatrnější prvky archaické řeči (viz dále tvrdé zaobalené *ř*) a s ním, jak se bohužel zdá, i zaniknou.

4.1.12 Redukce samohlásek *i, í* nebo *y, ý* ve slabikách *ni, ní* a *ný*

Redukce samohlásek *i, í* nebo *y, ý* ve slabikách *ni, ní* a *ný* se projevuje především po souhláse. Voráč udává příklady jako to je *pjeknə posezeňə, to je špatnə jednáňə* ad. Vytěšňování vokálu z této skupiny může být natolik silné, že vokál zaniká a konsonant *n* nebo *ň* se stává slabikotvorným (lityry *ŋ* a *ň·*): *stroje žádň, to neňi snadň, nesu je četň·kovi, pjetň·ík* ad. V některých slovech, dnes již plně lexikalizovaných, redukce pozměnila i kvalitu konsonantu *ň*:

<i>pšeňice</i> > <i>pšence</i>	<i>ňi</i> > <i>n</i> ; ⁹⁶
<i>sklenice</i> > <i>sklence</i>	<i>ňi</i> > <i>n</i> ;
<i>skleňička</i> > <i>sklenka</i>	<i>ňi</i> > <i>n</i> ;
<i>tkanička</i> > <i>kančka</i>	<i>ňi</i> > <i>n</i> ;
<i>sedňice</i> > <i>senňice</i> > <i>sence</i>	<i>dň</i> > <i>nň</i> > <i>On</i> ;
<i>studňice</i> > <i>stunňice</i> > <i>stunce</i>	<i>dň</i> > <i>nň</i> > <i>On</i> ; ⁹⁷

v toponymech: *Chudeňice* > *Chudeňce* > *Chuděnce* – navíc došlo k translaci měkkosti na předchozí souhlásku, atd.

Tato změna se datuje asi do 15. století.⁹⁸

⁹⁶ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 3*, Praha 1999, s. 156-157.

⁹⁷ Jan BALHAR – Pavel JANČÁK (edd.), *Český jazykový atlas 1*, Praha 1992, s. 394, 397.

⁹⁸ Jaroslav VORÁČ, Nářečí, in: Lumír KLIMEŠ (ed.), *Západočeská vlastivěda. Jazyk*, Plzeň 1992, s. 75-76.

Otázky zaměřené na sledovaný jev zněly:

- 90. Jakýpa druhy vobilí se tu pěstuje?
- 91. Jakpa se říká jinak pokoji?
- 92. Kampa se dřív chodilo pro vodu?

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 90	pšeňice	pšeňice	pšeňice	pšeňice	pšeňice	pšeňice	pšeňice
Ot. 91	<u>sence</u>	<u>sence</u>	<u>sence</u>	<u>senňice</u>	<u>sence</u>	<u>sence</u>	<u>sence</u>
Ot. 92	do studňe	<i>otázka nebyla zodpovězena</i>	do studny	do studňe	ke <u>stunci</u>	do studny	ke studňe [sic!]

Komentář k výsledkům dotazníku:

- 91: Zredukovaný stav *sedňice* je zejména u starší, ale jak vidno i u střední generace stále živý, u respondenta P4a se objevil mezistupeň *senňice*.
- 92: Oproti tomu výskyt *stunce* je již řídký; sama *studňice* totiž nabývá knižního charakteru. Morfologicky (viz dále v jazykovém plánu morfologickém) je zvláštní preferování ja-kmenového sklonění před a-kmenovým (*studňe* vs. *studna*).

Tento jev je dnes velmi sporadický, u mladé generace jej z autopsie neznám, nebyl lexikalizován ani v místních jménech – uváděný příklad *Chud'ence* (6 km od Poleně) se u nás nepoužívá.

4.2 Konsonantismus

4.2.1 Změna $g > \gamma$ (znělé *ch*) > *h* (typ *ňehdo*)

Změna $g > \gamma$ (znělé *ch*) > *h* (typ *ňehdo*)⁹⁹ byla provedena již ve staré češtině ve 13.-14. století. První fáze změny $g > \gamma$ se uskutečnila kvůli nesourodosti morfologického systému – *g* byla znělá souhláska, tvořící znělostní pár s neznělou souhláskou *k*, avšak po změně *dz' > z'* nedisponovala suma českých souhlásek takovými, se kterými by se *g* alternovalo v morfologických tvarech. Závěrové, zadopatrové *g* se proto transformovalo v úžinný

⁹⁹ Jaromír BĚLIČ, *Nástin české dialektologie*, Praha 1972, s. 64.

protějšek, znělé *ch*, psané grafémem γ : *Boguslaus* > *Boyuslaus* – ale v písemných dokladech jako *Bohuslaus*: grafém *h* zde značí znělé *ch*.

V druhé fázi se znělé *ch* změnilo v hrtanové, úžinné *h*; znělé *ch* (γ) se dnes zachovalo jako znělý protějšek k *ch* (*abiy bil*). Hláska *g* tedy z českého morfologického systému téměř vymizela, ale znovu se objevila jako produkt znělostí asimilace konsonantu *k* v sousedství znělých konsonantů, kupř. *ňegdi*.¹⁰⁰

Toto nové české *g* se v systému ustálilo kromě okrajových oblastí. Na území jihozápadních Čech se ovšem asimilovalo ve skupině *gd* jako v první fázi celočeského vývoje: skupina *gd* > γd > *hd* (*ňegdo* > *ňeydo* > *ňehdo*) jako korelát ke skupině *kt* > γt > *cht* (*doktor* > *dojtor* > *dochtor*). Poznámka: Velára *ch* se dochovala i ve slově *rochle*, z něm. *Rachel* s nářeční výslovností *-o-* za *-a-*; ve spisovné češtině je *rokle*.¹⁰¹

Voráč zapsal jako doklady tohoto odlišného vývoje na zkoumaném území, ale i s kolísavou výslovností, např. *ňihdo* i *ňiydo*, dokonce u téhož jedince.¹⁰² ČJA 5 zaznamenal *hdo* (< *kto* > *-d-* analogicky k adverbii *kde, kdy* > γdo > *hdo*) zpravidla dubletně i ve zkoumaných a pro tuto práci sledovaných obcích.¹⁰³

G v cizích slovech bylo zaměněno za *k*: *krunt* „grunt, statek“, *fikúra, kuláš, delekace, kimnázijum, palakraf, enkllicki, bójokraf* atd.¹⁰⁴ ČJA 5 zaznamenal tento jev zvláště v jihozápadních a severních Čechách: *špakát, kauč, ákent, fotokrafovát, akrárňíci, navikace* ad.¹⁰⁵

Otázky zaměřené na sledovaný jev zněly:

- 37: Kampa jezdí pan Šavel do práce?
- 38: Žádnej tu nebyl, nebyl tu ...

¹⁰⁰ Arnošt LAMPRECHT – Dušan ŠLOSAR – Jaroslav BAUER, *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986³, s. 82-84.

¹⁰¹ Václav MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1971³, s. 516.

¹⁰² Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955, s. 40-43.

¹⁰³ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 315-316.

¹⁰⁴ Jaroslav VORÁČ, Nářečí, in: Lumír KLIMEŠ (ed.), *Západočeská vlastivěda. Jazyk*, Plzeň 1992, s. 76.; Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část druhá*, Praha 1976, s. 46.

¹⁰⁵ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 318.

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 37	do Gdiňe	do Gdiňe	do Gdiňe	do Gdiňe	do Gdiňe	do Gdiňe	do Gdiňe
Ot. 38	ňigdo	ňigdo	ňigdo	ňigdo	ňigdo	ňigdo	ňigdo

Komentář k výsledkům dotazníku:

- 37: Voráčem uváděný příklad spojení *do Hdíňe* „do Kdyně [gdiňe]“ se nepotvrdil. Z místních jmen Voráč zachytil také *svatej Volfkánek* (rozhledna s kaplí sv. Wolfganga nedaleko Chudenic, 6 km od Poleně)¹⁰⁶ – dnes je již plně lexikalizován místo něj *Bolfánek* (navíc změna: obouretné *w > b*).

- 38: Nepotvrdila se ani artikulace slova *ňigdo* jako *ňiγdo* nebo *ňihdo*.

Z autopsie znám pouze i u starší generace vzácně se objevivší slovo *dochtor*, u respondenta Z1 u *dochtorki Serbové*.

Po nářečním prvku v domácích slovech u nového *g > γ > ch* a cizích u nového *g > k* není ve zkoumané lokalitě Poleň ani stopy.

4.2.2 Výslovnost slabiky *mě* (typ *město*, *měsíc*)

Výslovnost slabiky *mě* (typ *město*, *měsíc*)¹⁰⁷ je podle současné ortofonie dvojí – *mje* značí archaičtější stupeň vývoje, *mňe* pozdnější. První komponent slabiky tvořila původně ve staré češtině měkká retnice *m'* a samohláska *ě* byla artikulována diftongicky (*m'jesto*).

Pak se slabika začala chápat jako spojení tvrdé retnice *m*, třeného *j* a samohlásky *e* (*mjesto*), jak o tom svědčí artikulace na okrajových územích Čech (Střibsko, severní Plzeňsko, Manětínsko, Strážovsko, Doudlebsko). Středočeský typ artikulace, tedy *mňe*, spočíval v prodloužení nosové výslovnosti a uplatnil se na většině dnešního území ČR.¹⁰⁸

Voráč na Chodsku zaznamenal depalatalizační typ výslovnosti slabiky *mě* jako *me*: *mel*, *nehumejí* „neumějí“ atd., což by předpokládalo starší výslovnost *mje*,¹⁰⁹ již zaregistroval

¹⁰⁶ Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955, s. 41.

¹⁰⁷ Jaromír BĚLIČ, *Nástin české dialektologie*, Praha 1972, s. 49.

¹⁰⁸ Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955, s. 43-44.

¹⁰⁹ Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část druhá*, Praha 1976, s. 46-47.

Jindřich ve slovech mjed'eneč, mjení „jmění“ ad. s dodatkem u hesla *mje*, že výslovnost je dubletní a bez distinktivního pravidla.¹¹⁰ Podle ČJA 5 se archaická výslovnost na Klatovsku udržela jen na Strážovsku (bod 323 – Rovná).¹¹¹

Otázky zaměřené na sledovaný jev zněly:

- 39: Copa svítí v noci na obloze?
- 40: Poleň je ves a Klatovy jsou ...

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 37	mňesíc	mňesíc	mňesíc	mňesíc	mňesíc	mňesíc	mňesíc
Ot. 38	mňesto	mňesto	mňesto	mňesto	mňesto	mňesto	mňesto

Komentář k výsledkům dotazníku:

- 37, 38: Odpovědi vyloučily ve sledovaných lokalitách Poleň a Zdeslav archaickou výslovnost skupiny *mě* jako *mje*.

4.2.3 Změna *d > r* (typ *děrek, herbávnej*)

Změna *d > r* (typ *děrek, herbávnej*) se uskutečňuje nejčastěji na jihozápadním okraji Čech v postavení intervokalicckém (typ *bure*) a v pozici před znělým konsonantem (typ *herbávnej*).

Voráč zachytil slova poznamenaná tímto dialektním prvkem pouze na Chodsku, jižním Klatovsku (Čachrov, Strážov, Nemilkov), Sušicku, ojedinělá slova shledal na Doudlebsku.¹¹² Právě z Chodska pochází největší jejich největší počet: *sturánka, porešev, porloubí, porepsát, pormáslí, vorevřít, voremknout* ad.¹¹³

¹¹⁰ Jindřich JINDŘICH (edd. Zbyněk HOLUB, Helena CHÝLOVÁ, Marta ULRYCHOVÁ, Blanka PSUTKOVÁ, sestavil Josef KOTAL), *Chodský slovník*, Plzeň 2007, s. 173.

¹¹¹ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 337.

¹¹² Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955, s. 45-48.

¹¹³ Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část druhá*, Praha 1976, s. 46

ČJA 5 zkoumal změnu $d > r$ na slovech *d'erek* (souvislejší výskyt od Plzně přes Klatovy, Strakonice až k Třeboni), *storola*, *vorevrít*, *buru*, *jerenáct*, *pařesát*, *kuri* „kudy“ a *poruška* (mj. bod 310).¹¹⁴

Otázky zaměřené na sledovaný jev zněly:

- 41: Kampa se dávala sláma nebo seno?

- 42: Bába a ...

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 37	do stodoli, na vođr, do perni	do stodoli	do stodoli	do stodoli, na hambalki, na vođr	do stodoli, do lochu	do stodoli, na hambalki, na vođr	do stodoli, na hambalki
Ot. 38	dědek	dědek	dědek	dědek	dědek	dědek	dědek

Komentář k výsledkům dotazníku:

- 37, 38: Dotazník výskyt tohoto nářečního jevu ve sledovaných lokalitách nepotvrdil, neznám jej ani z autopsie. V otázce č. 37 jsem pro zajímavost vypsál nářeční lexikum pro patro či půdu ve stodole (viz jazykový plán lexikální), přičemž *hambalki* (plurale tantum) je označením pro nejsvrchnější patro ve stodole, nižším patrem je *vođr*.

4.2.4 Změna *sč* > *chč* (typ *chčest'í*, *podnechčata*)

Změna *sč* > *chč* (typ *chčest'í*, *podnechčata*)¹¹⁵ vznikla v důsledku disimilace artikulačního místa *sč*- (< psl. *svč*- „dobře, velmi“): *svčest'je* > *sčestie* (po asimilaci také *ščestie*) > stř. *šťestie*, jz. *chčestie* > *chčest'í*. Podobně se disimilovala i skupina *stř* > *chtř* (typ *chtřilet*).

Voráč zapsal jako příklady tohoto nářečního prvku *chčasnej* (vedle *ščasnej* – Točník u Klatov), *pochčest'ilo se*, *podnechčata* „druhá housata v témže roce“, *chčerstva* „rychle“, *sechřeňice*, *chtředa*, *chtřevo*, *chtřecha*, *chtřešně* aj.¹¹⁶

¹¹⁴ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 337, s. 451, 453.

¹¹⁵ Jaromír BĚLIČ, *Nástin české dialektologie*, Praha 1972, s. 66.

¹¹⁶ Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955, s. 48-50.

ČJA 5 zaznamenal pro oblast sledované lokality *chčestí* (body 310 a 321) dubletně se slovem *ščestí* (bod 309) a *podneščata* (body 309 a 321) vedle *podnesčat* (bod 310), ze kterých se pod vlivem asimilace vyvinula.¹¹⁷ Pro lokalitu Poleň je ale charakterističtější výslovnost *podnechčata* (disimilace *sč > chč*) – potvrzeno mluvou Pb, P4a a P4b.

Otázky zaměřené na sledovaný jev zněly:

- 43: Odvážnému přeje ...
- 44: Jakejpa ovocnej strom máte na zahradě?
- 45: A jakýpa má plody?

	P1a	P2	P3	P4b	P5	P6	Z1
Ot. 43	ščestí	ščestí	ščestí	ščestí	ščestí	ščestí	ščestí
Ot. 44	třešni	třešni	třešni	<u>k</u> řešni	třešni	třešni	<u>k</u> řešni
Ot. 45	třešne	třešne	třešne	<u>k</u> řešne	třešne	třešne	třešne

Komentář k výsledkům dotazníku:

- 44, 45: Především u starší generace se občas vyskytne namísto *třešne* nebo Voráčem zaregistrované *chtřešne* nářeční *křešne*, jež se vyvinuly **disimilací ze skupiny *tř > kř***. ČJA 5 izoglosou pro daný výraz zakreslil jižní Plzeňsko, Domažlicko a celé Klatovsko.¹¹⁸

Disimilace *sč > chč* ani *stř > chtř* dotazníkovými odpověďmi nebyla potvrzena, z autopsie znám pouze *podnechčata*.

4.2.5 Změna *sk > šk* (typ *škála*)

Změna *sk > šk* (typ *škála*) je vysvětlována jako produkt dílčí akomodace artikulačního místa prealveoláry *s* k veláře *k* za vzniku postalveoláry *š*. Byť Voráč tento jev neuvádí mezi typickými znaky jihozápadočeské nářeční podskupiny, ČJA 5 na mapě vyznačil pro nářeční obměnu *škála* Plzeňsko, Domažlicko a Klatovsko a *deška* v některých lokalitách

¹¹⁷ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 337, s. 386-387.

¹¹⁸ Jan BALHAR – Pavel JANČÁK (edd.), *Český jazykový atlas 2*, Praha 1997, s. 51, 53; Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 337, s. 398-399.

těchto oblastí (mj. body 310 a 321).¹¹⁹ Jindřich oba výrazy uvádí ve svém slovníku s odvozeninou *škalník* „skalní duch“.¹²⁰ Dotazník se změně *sk > šk* nevěnoval. Otec (Pa) z autopsie zná výraz *škála*, zato *deška* „deska“ se prý neuzívá ani v minulosti se neuzívala. V lidové mluvě obyvatel obce Poleň jde již o jev téměř vymizelý.

4.2.6 Změna *š > č* (typ *počta*)

Změna *š > č* (typ *počta*) se řadí svým charakterem k artikulační spodobě. ČJA 5 uvádí tuto změnu nejčastěji jako progresivní, tj. v pozici po konsonantech, méně již jako regresivní, tj. před konsonanty. Tato transformace vzniká při přípravném procesu artikulace konsonantu *š* jako exploziv, přičemž se předjímá závěr nutný k jeho realizaci. Vzniká tak před *š* konsonant *t* a celá skupina splývá v polozávěrovou (semiokluzivní) hlásku *č*: *pošta > počta*.¹²¹

Dotazník se takovému jevu nevěnoval, ale z autopsie znám formu *počta*, jež je stále velmi živá zejména u starší a střední generace.

4.2.7 Nedůsledná asibilace *r' > ř*

Dzekání *r' > ř* nebylo na území západních a jižních Čech provedeno důsledně, srov. *horejší* a *pares* „pařez“. Měkké *r'* se vyvinulo z psl. **rj* nebo z *r* před *i*, *e*, *ě*, *ь* a *ę* a ke změně *> ř* došlo ve staré češtině během 13. století. U formy *pares* existuje dvojitý výklad – mohlo jít o pračeskou depalatalizaci,¹²² u podoby slova *horejší* se pak mohla uplatnit analogie se základem *hor-*.¹²³ Izoglosa *pares* odděluje západní a jižní Čechy od zbytku území ČR.

Dotazník se tomuto jevu nevěnoval, ale mohu dosvědčit jeho výskyt – svědčí o tom „jména po chalupách“, kupř. *u Vlachů horejších* atd.

4.2.8 Redukce skupin *avi*, *evi* a *ovi*

Změny konsonantu *v* ve spojeních *avi*, *evi* a *ovi* jsou jednou z pozic, jež zrcadlí vývoj této souhlásky. Ta se totiž původně vyslovovala bilabiálně (obouretně) a má svůj původ v indoevropském *u*. Taková artikulace konsonantu *v* se značí grafémem *w* a často pro svoji zvukovou nevýraznost byla, jak dokládají staročeské písemné památky, zapisována grafémem *u* (*w púšči > u púšči*). Změna *w > v* musela proběhnout ještě před znělostní spodobou, po 14. století, a byla s největší pravděpodobností vyvolána nově se objevivším konsonantem *f* (*farář*,

¹¹⁹ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 337, s. 402-403.

¹²⁰ Jindřich JINDŘICH (edd. Zbyněk HOLUB, Helena CHÝLOVÁ, Marta ULRYCHOVÁ, Blanka PSUTKOVÁ, sestavil Josef KOTAL), *Chodský slovník*, Plzeň 2007, s. 51, 297.

¹²¹ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 337, s. 454.

¹²² Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 322.

¹²³ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 324.

flaška ad.), jenž vytvořil znělostní dvojici *f*–*v*. Dnešní výslovnost *v*, totiž retozubná, se začala šířit podle Cuřína v 2. polovině 16. století z jižních a středních Čech.¹²⁴

Rezidua obouretné výslovnosti nacházeli čeští dialektologové zejména v severovýchodní a jihozápadočeské nářeční oblasti. Voráč tento jev zkoumal ve skupinách *avi* a *ovi* (ČJA 5 dodává *evi*), v nichž se *v* a mnohdy také *i* vytrácejí a místo konsonantu se artikuluje *j* v rámci někdejší měkkosti retnic: *polovice* > *polojice* > *polojce*, *bratrovi* > *bratroji* > *bratroj*, *kovářovic* > *kovářojic* > *kovářojc* > *kovářouc*, *kovářuc*, *kovářoc*. Voráč jev tento nářeční prvek rozčlenil do 4 typů:

- 1) apelativa – *jaloj(i)ce*, *rukajce*, *boroj(i)ce* aj.;
- 2) dativ a lokál substantiv – *bratroj(i)* aj.;
- 3) toponyma – *Horažd'ojce*, *Pocinojce*, *Budějce*, *Blojice*, *Štěpánojce* aj.;
- 4) antroponyma – *Vlasákojc*, *učitelojc* aj.¹²⁵

Typ *jaloj(i)ce* Voráč již v 50. letech minulého století přiřkl jen té nejstarší a starší generaci; pořekadlo ze Švihova (12 km od Poleně): *mňel sem v sencí pod lajčí pšencí*. ČJA 5 zakreslil výskyt redukovaneého slova *jalojce* spolu s výrazem *střejc* „střevíc“ pro Domažlicko, výskyt *rukajce* mj. do oblastí Domažlicka a západního Klatovska. Jak ale dotazník ukáže, je dnes již tento typ anachronismu pro sledované lokality zcela mrtvý.¹²⁶ Druhý typ (*bratroj*) Voráč ani ČJA pro oblast jihozápadních Čech nezaznamenal, já jej také z autopsie neznám. Naopak je tomu u třetího a čtvrtého typu, který je ještě dnes napříč všemi generacemi rozšířený.¹²⁷

Otázky zaměřené na sledovaný jev zněly:

- 46: Kategorie skotu: krávy, telata, bejčí a ...
- 47: Kdepa se koná Země živitelka?
- 48a: Kohopa máte za susedy? Jdu k ...
- 48b: Něco se stalo u ...
- 48c: To jsou děti ...
- 49: Nedám to sestře, ale ...

¹²⁴ Arnošt LAMPRECHT – Dušan ŠLOSAR – Jaroslav BAUER, *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986³, s. 97; Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 337, s. 429.

¹²⁵ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 4*, Praha 2002, s. 334-336.

¹²⁶ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 337, s. 436-437.

¹²⁷ Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955, s. 50-53.

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 46	jalovice	jalovice	jalovice	jalovice	jalovice	jalovice	jalovice
Ot. 47	v budějovicích	v budějovicích	v budějovicích	v budějovicích	v budějicích	v budějovicích	v budějovicích
Ot. 48a	matošík <u>om</u>	matošík <u>om</u>	matošík <u>úm</u>	matošík <u>om</u>	matošík <u>om</u>	matošík <u>úm</u>	jand <u>om</u> , kučer <u>om</u>
Ot. 48b	<i>otázka nebyla kladena</i>	matošík <u>ú</u>	matošík <u>ú</u>	matošík <u>ú</u>	matošík <u>ú</u>	matošík <u>ú</u>	matošík <u>ú</u>
Ot. 48c	<i>otázka nebyla kladena</i>	<i>otázka nebyla kladena</i>	<i>otázka nebyla kladena</i>	matošík <u>ojic</u>	matošík <u>ojic</u>	matošík <u>ú</u>	jand <u>ojic</u>
Ot. 49	bráchovi	bratrovi	bratrovi	bratrovi	bratrovi	bratrovi	bratrovi

Komentář k výsledkům dotazníku:

- 47: Dotazník výskyt změny u toponym zakresluje, potvrzuje tak mnohá úskalí takového typu dialektologického sběru – respondent P4a na dotazník odpověděl spisovně *v budějovicích*, ale z volných rozhovorů s ním jsem zaregistroval *v budějicích*, až s redukcí vokálu *v budějicích*.

- 48c: Přípona rodinného jména *-ojic* je ale rovněž mnohdy redukována na *-jc*. Z autopsie znám kupř. *to sou klucí frantojic, přecedojc* ad.

4.2.9 Protetický konsonant *h-*

2i) **Protetický (předsuvný, předrážkový) konsonant *h-*** vznikal v proudu řeči v postavení po pauze stejně jako *v* (*vokno, vokurka* aj.) či *j* (*jiný, jídlo* aj.). Některé z nich již v praslovanské době: *vydra* < staroindicky *udrá*, srov. lit. *údra*, něm. *Otter; je* < starořecky *εστι(v)*, srov. lat. *est*, něm. *ist* atd. *H* je nejstarší protetická souhláska, jež se uplatňovala před vokály a řidčeji před souhláskami (*čest hi chvála, hyrzal* „ržál“, *hpaní*), ale s níž si konkurovaly další protetické konsonanty, srov. *íva* (bez proteze), *jíva, híva*.¹²⁸

¹²⁸ Arnošt LAMPRECHT – Dušan ŠLOSAR – Jaroslav BAUER, *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986³, s. 98-99.

Dnes se protetické *h* zachovalo především v jihozápadní nářeční podskupině před vokály *a* (*Hadam, halmužna, harest*), *e* (*herteple* „jablka“), *i* (*hídlo, hitrocel, híšterka, hikrnáč, hítrnice*), *o* (*hon* „on“) a *u* (*huzel, hudít*), diftongem *ou* (*houvrať, houl* „úl“) i před konsonanty *r* (*hrizec* „ryzec“), *ř* (*hřítčí*) nebo *ň* (*hňit*).¹²⁹ ČJA 5 zkoumal tento jev pro území jihozápadních Čech na slovech *huzel, hudídlo, houvar, humříl, hulice* (jen pro 3 body, z toho bod 310), *houvrať, hudít, houfjera* „ofěra“, *hadam* „Adam“, *halmara, hapatika, harest, heptiška* (jen pro 4 body, z toho bod 309, pro bod 310 *epiška*), *híva, hňískí, hrizec* ad.¹³⁰

Otázky zaměřené na sledovaný jev zněly:

- 50: Na jakýmpa stromě kvetou kočičky?
- 51: Kolem koní lítali nebo když je parno, štípají ...
- 52: Jakpa se říká zvrhlým plodům švestek?
- 53: Vobilí letos vymrzlo, tak není hustý, ale ...
- 54: Kdepa má Pepík Hessojc hospodu?
- 55: Zvířata žerou žrádlo, lidí jí ...

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 50	na jívje	<u>h</u> ívje	na jívje	na jívje	na jívje	na jívje	na jívje
Ot. 51	<u>h</u> ouvádí	<u>h</u> ouvádí	<u>h</u> ouvádí	<u>h</u> ouvádí	ovádí	ovádí	<u>h</u> ouvádí
Ot. 52	<u>h</u> oupori	<u>h</u> oupori	oupori	suchá šveska	oupori	oupori	oupori
Ot. 53	<u>h</u> řítčí	<u>h</u> řítčí	řítčí	<u>h</u> řítčí	<u>h</u> řítčí	<u>h</u> řítčí	<u>h</u> řítčí
Ot. 54	f úsilovje	v <u>h</u> ouslovje	f úsilovje	v <u>h</u> ouslovje	v <u>h</u> ouslovje	v <u>h</u> ouslovje	f úsilovje
Ot. 55	jídlo	jídlo	jídlo	jídlo	jídlo	jídlo	jídlo

¹²⁹ Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955, s. 53-60.

¹³⁰ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 337, s. 344-370.

Komentář k výsledkům dotazníku:

- 50: S nářeční výslovností *híva* oproti běžné artikulaci *jíva* jsem se doposud setkal jen jednou, z autopsie jsem ji neznal, neznal ji ani nikdo z mého blízkého okolí (Pa, Pb, D). ČJA 5 izoglosou *híva* zakreslil celé západní Čechy, pro Chodsko dokonce *hívina*.¹³¹

- 51: Voráčem zaznamenaný příklad *houvád'í* v Malé Vísce u Klatov je dodnes hojně užívaný již u starší a střední generace.¹³² Na podobě výrazu *houvád'í* oproti spisovnému *ovád'í* zapůsobily hned tři nářeční vlivy: proteze, nadměrné nářeční dloužení a následná diftongizace a za třetí substantivní i-kmenová koncovka.

- 52: S výrazem *houpori*, popř. *oupori* „zvrhlé plody švestek, bouchoř“ (< sthn. *ambor* „džbán“ < lat. *amp(h)ora*)¹³³ se aktivně nesetkávám, všichni respondenti jej pozapomínali, vzpomněli si až po nápovědě.

- 53: Slovo *hřítčí* je slyšet velmi často, je aktivně užíváno zejména starší a střední generací nejčastěji ve spojení *hřítčí vobilí*, *hřítčí kaše* atd.

- 54: Voráč považuje protetické *h* za nejzachovalejší a nejzřetelnější v toponymech jako *houboč* „Úboč“, *hivno* „Jivno“, *houjezdec* „Újezdec“, *hívina* „Jívina“ ad. a také v antroponech *heva* „Eva“. Dodnes zůstává v lidové mluvě obyvatel Poleně a blízkého okolí zachována výslovnost *houslof* namísto úředního názvu osady *Úsilov*.¹³⁴

Výrazy s nářečním protetickým hrdelním konsonantem jsou ve sledované lokalitě buď slyšet jen u starší a střední generace (*híva* jako rarita, *hňískej* rapidně ustupuje, *hřítkej* mizí), výraz *houvád'í* se částečně lexikalizoval ve spojení *koňská houvád'í*), nebo jsou plně lexikalizovány jako v případě místního jména *houslof*.

4.2.10 Epentetické -j- (typ *zapljaj'*, *pamňejt'*)

Epentetické *j* (typ *zapljaj'*, *pamňejt'*) je důkazem existence tónově zvýšených měkkých palatál *t'*, *d'*, popř. *ň'* ve staré češtině před hlavní historickou depalatalizací. Po ní pak splynuly s měkkými palatálami *t*, *d* a *ň*, ztratily tak svou tónovou zvýšenost.¹³⁵

Přesto byly i po uskutečnění hlavní historické depalatalizace na území západních Čech stále pocíťovány rozdíly mezi výslovností slov s původním *t'* a původním *t'*. Tento akustický

¹³¹ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 337, s. 366-367.

¹³² Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955, s. 54.

¹³³ Jan BALHAR – Pavel JANČÁK (edd.), *Český jazykový atlas 2*, Praha 1997, s. 55, 57.

¹³⁴ Jaroslav VORÁČ, Nářečí, in: Lumír KLIMEŠ (ed.), *Západočeská vlastivěda*. Jazyk, Plzeň 1992, s. 78.

¹³⁵ Arnošt LAMPRECHT – Dušan ŠLOSAR – Jaroslav BAUER, *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986³, s. 88-95.

nesoulad byl vyřešen vkládáním konsonantu *j* před původní tónově zvýšené *t'*. Tak se realizovalo vkladné *j* v zavřených slabikách typu *pamnějt'*, *ouvrajt'* a v tvarech 2. os. sg. imperativu typu *zaplat'*, *bujt'* „bud“ a vzácně i v otevřených slabikách typu *sejd'et*.¹³⁶

Voráč uvádí jako příklady mj. *nechojt'*, *pamnějt'*, *zejt'*, *přípovjejd'*, *ajt'*, *votkajt'*, *tejt'*, *nekrajt'*, *chamrajt'* ad. z oblastí Chodska, Klatovska, ale dokonce Rakovnicka a Berounska.¹³⁷ ČJA 5 zachytil pro zkoumané body *pamnějt'*, *tejt'* (z toho jen pro bod 321), *zapljajt'* (z toho jen pro tentýž bod); typ *sejd'et* není pro jihozápadočeskou oblast uskutečňován.¹³⁸

Otázky zaměřené na sledovaný jev zněly:

- 56: Máš sem zakázanej vstup, tak sem ...
- 57: Máš tu útratu, tak ji ...
- 89: Nikam nechod', radši ...

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 56	nechoť	nechoť	nechoť	nechoť	nechoť	nechoť	nechoť
Ot. 57	zaplat'	zaplat'	zaplat'	zaplat'	zaplat'	zaplat'	zaplat'
Ot. 89	buť doma	buť doma	buť doma	buť doma	buť doma	buť doma	buť doma

Ačkoliv odpovědi respondentů na daný dotazník by tento jev ve sledované lokalitě vylučovaly, jde o zkreslení, poněvadž epentické *j* se uplatňuje především v proudu řeči. Zaznamenal jsem u respondentky P3 *vocijt'* „odtud“ (přehláska *'u > i*), z autopsie dobře znám *buj doma* „bud' doma“ (jihočeská disimilace ve skupině zubnic *d'd > jd*, typ *přej zimu* aj.) – jako příklad jej uvádí Voráč přímo z Poleně –,¹³⁹ které je zdrojem posměšků z vlastních řad, když je artikulováno záměrně jako *bú doma*.

¹³⁶ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 337, s. 344-370, s. 372.

¹³⁷ Jaroslav VORÁČ, Nářečí, in: Lumír KLIMEŠ (ed.), *Západočeská vlastivěda*. Jazyk, Plzeň 1992, s. 78; Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část druhá*, Praha 1976, s. 27-29.

¹³⁸ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 337, s. 372-374.

¹³⁹ Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část druhá*, Praha 1976, s. 27.

4.2.11 Epentetické *-l-* po měkkých retnicích (typ *mlíč*)

Epentetické *l* po měkkých retnicích (typ *mlíč*)¹⁴⁰ může být vykládáno jako zbytek po měkčení v rámci rozvoje měkkostní korelace.¹⁴¹ Předpokládám tedy vývoj *mieč* > *m'ieč*, po ztrátě měkkostní korelace, tj. hlavní historické depalatalizace (*m' > m*), a monoftongizaci (*ie > i*) > *mlíč*. Utěšený ale jedním dechem dodává, že nelze vyloučit jiný původ. Machek v heslu *míč* lakonicky označuje původ vkladného *l* za nejasný.¹⁴²

Podoba *mlíč* je doložená v rozsáhlé oblasti od Rakovníka na jih k Českým Budějovicím, areál této nářeční obměny zasahuje až na Znojemsko.¹⁴³

Dotazník se této tomuto dialektnímu znaku nevěnoval, znám jej ale velmi dobře již od dětství.

4.2.12 Výslovnost tvrdého *l*

Rezidua výslovnosti tvrdého *l* (*l̥*) jsou ve vzácných případech znatelné především před vokály *a*, *o* a *u* a ve slovesných příčestích činných.

Stará čeština disponovala do přelomu 14. a 15. století dvěma znělými alveodontálami *l*, měkkým *l* (*l'*) a tvrdým *l* (*l̥*). Dnešní střední *l* vzniklo splynutím těchto dvou konsonantů, přesto některá nářečí zachovala tvrdé *l*, které se vesměs artikuluje jako obalované *l* (fonologicky se zapisuje grafémem *ɥ*).¹⁴⁴

Co se týče slabikotvorného tvrdého *l*, vyvinulo se z praslovanského tvrdého a měkkého *l* a již od počátků se vyskytovalo s redukovaným průvodním vokálem *u*, jenž splynul s plným vokálem *u*, před *i* za souhláskou (*Chl̥umec* i *Chu̯l̥mec*). Ve 13. století se toto spojení ustálilo na slabiku *tu*, popř. *tú* (*chl̥um*, *dtúhý*).¹⁴⁵

Voráč zaznamenal *l̥* ojedinele na Stříbrsku (*do stodoɥ*, *kuɥatí*, *dayo d'eɥat*, *mɥinář* aj.) a Doudlebsku (*zlatki*, *zaplati̯t*, *šet* aj.), v jihozápadních Čechách na Chodsku a Klatovsku našel po něm pouze stopy ve slově *minář* (< *mɥunář* < *m̥tynář*) a v toponymech *Tumačov* (< *Tɥumačov* < *Tl̥umačov*) a *Chumská* (< *Chɥumská* < *Chl̥umská*).¹⁴⁶

Otázka zaměřená na sledovaný jev zněla:

- 87: Kdepa bydlí zdravotní sestra Palečková?

¹⁴⁰ Jan BALHAR – Pavel JANČÁK (edd.), *Český jazykový atlas 1*, Praha 1992, s. 114, 117.

¹⁴¹ Slavomír UTĚŠENÝ, *Míč – balón – pucka* aj., *Naše řeč* 62, 1979, č. 4, s. 219-222.

¹⁴² Václav MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1971³, s. 362.

¹⁴³ Slavomír UTĚŠENÝ, *Míč – balón – pucka* aj., *Naše řeč* 62, 1979, č. 4, s. 219.

¹⁴⁴ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 172.

¹⁴⁵ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 174.

¹⁴⁶ Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část druhá*, Praha 1976, s. 19-20.

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 46	f chlumskí	na chlumskej	f chlumské	f chlumské	f chlumské	f chlumské	f chumskí

Komentář k výsledkům dotazníku:

- 46: Forma toponyma *chumská* namísto spisovného *chlumská* se objevuje v mluvě obyvatel obce Poleně pouze individuálně, především u starší generace, ale i u střední generace (z vlastní autopsie i autopsie Pa ad.).

Voráč v druhém díle své monografie o jihozápadočeské nářeční podskupině konstatoval, že i v centru Horního Chodska nenalezl původní tvrdé *l*, pouze jeho stopy, a nemohl již tak potvrdit starou výslovnost *byť*, resp. *buų*, *synej*, *vųna*, *nosų* nebo *vozu*.¹⁴⁷ Já jsem ovšem v rozhovoru s respondentem Z1 vzácnou, zato zřetelnou a jasnou artikulaci *ť* zachytil ve spojení *ovázal ťikem*, resp. *ųikem*, srov. pol. *tyko*. Bylo by nutné výskyt *ť* ověřit v dalších výpovědích tohoto respondenta (podnět pro erudované dialektology), ale podle mého názoru tento respondent, druhý nejstarší žijící obyvatel obce Poleně, zachoval tuto archaickou souhlásku, možná již jen v jednotlivých slovech.

4.2.13 Metateze (přesmyk) souhlásek (typ *řežáb*, *přímňeňí*)

Metateze (přesmyk) souhlásek (typ *řežáb*, *přímňeňí*) je translace jedné souhlásky na místo druhé a naopak a takový proces býval častější v nářečích a staré češtině než ve spisovném jazyce.

Tvar slova *řežáb* vznikl z psl. *žeravъ* a původně označoval druh ptáka, ale na území západních a jižních Čech se kontaminoval s pojmenováním jeřábu jako stromu (< z psl. *erębъ* nebo *orębъ*). Smíšení slov *žerav* a *jeřáb* dala vzniknout nářeční podobě *řežáb*, který je i slyšet v asimilované formě jako *řeřáb*.¹⁴⁸

Dotazník se tomuto nářečnímu prvku nevěnoval, ale ještě dnes je dosti frekventovaný zejména u starší i střední generace (Pa, D) jako v případě formy *cerel* namísto spisovného *celer*. ČJA 5 výraz *řežáb* uvádí pro všechny tři zkoumané lokality.¹⁴⁹

Konsonanty se přesmykly i ve slově *parouzek* „stroužek (česneku)“ z původního tvaru *pazourek*.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část druhá*, Praha 1976, s. 49.

¹⁴⁸ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 376.

¹⁴⁹ Jan BALHAR (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005, s. 376, 379.

U starší generace (potvrzeno rozhovorem s respondentem Z1) jsem si povšiml nářečního slova *přímňeňí* „příjmení“ (< stč. *prijmie*), které muselo vzniknout metatezí bilabiály a palatály pro snazší výslovnost. Po přesmyku předpokládám tedy výslovnost *přímjeňí*, která se ale nakonec ustálila pod vlivem středočeského nářečí na *přímňeňí*. Jindřich zaznamenal pro oblast Chodska trojí výslovnost: *přímeňí*, *přímňeňí* i *přímjeňí*.¹⁵¹

4.2.14 Záměna alveolár *r* a *l* (typ *falář*)

Záměna alveolár *r* a *l* (typ *falář*) není většinou uváděna mezi nářečními znaky jihozápadočeské nářeční podskupiny, je však hlavně u starší generace velmi nápadná. Podle mého může být tato vzácná kontaminace vysvětlována dvěma způsoby. Buď je alveolára *l* vlivem akustické podobnosti nahrazována jinou alveolárou (*r*), srov. kupř. *Balcar* – *Barcal*, *celer* – *cerel* aj., nebo půjde o disimilaci *l* za původní *r*.¹⁵² Tomu by nasvědčovala i Jindřichova poznámka, že na Chodsku se vyslovuje *falář*, ale správně již *fara*: *slůžila na faře hu pana faláře*.¹⁵³

Snad se záměna alveolár projevovala i v jiných slovech než *falář*, ale z autopsie znám jen tento jeden. V písni s incipitem *Seděla pod borovičkou* se u nás ve 2. sloce zpívá *Prosila pana faláře* ... Půjde asi o jev dnes již silně lexikalizovaný. Dotazník se mu nevěnoval.

4.2.15 Nedůsledná depalatalizace na konci slova (typ *kost'*)

Depalatalizace na konci slova (typ *kost'* > *kost*) nebyla provedena ve všech slovech na území jihozápadních Čech důsledně. Ve spisovné češtině se artikuluje *otep* namísto původnějšího stavu před hlavní historickou depalatalizací (tj. před 14. stol.), tj. *otep'*, obdobně tak *pět* < *p'et'*, *kámen* < *kámen'*, *haluz* < *haľuz'* atd. Ke ztvrdnutí palatály *t'* v alveodentálu *t* však v jihozápadočeském nářečí nedošlo zejm. u feminin (výjimkou je maskulinum *angrešť*), proto se vyslovuje *kost'*, *masť*, *blbost'*, *hloupost'*, *hříšť* „náměstí v Poleni“ aj.¹⁵⁴ Tato anomálie pak způsobila i zařazení těchto slov do rozdílných deklinací v porovnání s obecným vývojem. *Mast* měla ve staré češtině i-kmenové paradigma podle vzoru *kost*, podle něhož se skloňuje dodnes; nářeční *masť* se však zařadila do ja-kmenové deklinace (vzor *duše*) pro svou bližší

¹⁵⁰ Jan BALHAR – Pavel JANČÁK (edd.), *Český jazykový atlas 2*, Praha 1997, s. 91, 92.

¹⁵¹ Jindřich JINDŘICH (edd. Zbyněk HOLUB, Helena CHÝLOVÁ, Marta ULRYCHOVÁ, Blanka PSUTKOVÁ, sestavil Josef KOTAL), *Chodský slovník*, Plzeň 2007, s. 246.

¹⁵² Jan BALHAR – Pavel JANČÁK (edd.), *Český jazykový atlas 2*, Praha 1997, s. 408-409.

¹⁵³ Jindřich JINDŘICH (edd. Zbyněk HOLUB, Helena CHÝLOVÁ, Marta ULRYCHOVÁ, Blanka PSUTKOVÁ, sestavil Josef KOTAL), *Chodský slovník*, Plzeň 2007, s. 68.

¹⁵⁴ Arnošt LAMPRECHT – Dušan ŠLOSAR – Jaroslav BAUER, *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986³, s. 94 – nářeční forma *kost'* je uváděna jen pro východnější nářečí.

měkkost, srov. gen. sg. *mastě* (*duše*), nom. a ak. pl. *mastě* (*duše*), instr. pl. *mastěma* (instr. du. *dušema*).

	mast (i-kmen, vz. kost)		mast' (ja-kmen, vz. duše)	
	sg.	pl.	sg.	pl.
nom.	mast	mast'í	mast'	mast'ě (<i>duše</i>)
gen.	mast'í	mast'í	mast'ě (<i>duše</i>)	mast'í
dat.	mast'í	mastem, mast'ím	mast'í	mast'ím
ak.	mast	masti	mast'	mast'ě (<i>duše</i>)
lok.	mast'í	mastech, mast'ích	mast'í	mast'ích
instr.	mast'í	mastmi	mast'í	mast'ěma (<i>du.:</i> <i>dušema</i>)

Otázka zaměřená na sledovaný jev zněla:

- 68: Když si budete chtít namazat bolavý koleno, koupíte si náký ...

	P1a	P2	P3	P4a	P5	P6	Z1
Ot. 68	mast'ě	mast'í	mast', mast'ě	mast'í	mast'í	mast'í	mast'í

Dotazník výše popsanou hypotézu částečně podporuje (nom. sg. a pl.), další tvarům se dotazník nevěnoval, znám je však velmi dobře z autopsie. Zaznamenávám je nezdědkakdy i u mladší generace.

Jako předsevzetí k dalším dialektologickým analýzám zde navrhuji podle Voráče, ČJA a vlastních zjištění nářeční odchylky jazykového plánu morfologického a lexikálního od obecné češtiny.

Jazykový plán morfologický

4) Substantiva

- 4a) Dlouhá koncovka *í* v nominativu plurálu (typ *klucí, vojáci*)
- 4b) Koncovka *-om* v dativu plurálu (typ *chlapom, slepicom*)
- 4c) Vyrovnávání tvarů ja-kmenových (vzor *duše*) s i-kmenovými (vzor *kost*)

- 4d) Substantivní sklonění њjo-kmenové (vzor stavení) jako adjektivní měkké (vzor jarní) (typ *bez zábradlího*)
- 5) Adjektiva
- 5a) Adjektiva tvrdá (fem. gen. sg. *dobří*, dat. a lok. sg. *dobrej*)
- 5b) Ustrnulý tvar posesivního adjektiva na *-ovi* a rodinné jména na *-ovic*, *-ojc*, *-ouc* ... (typ *tatínkovo bratr*, *Novákovíc* / *Novákoj(i)c* / *Novákouc*)
- 5c) Přezdívký podle pomístních jmen sídelních objektů
- 6) Zájmena
- 6a) Archaický akuzativ zájmena středního rodu *je*
- 6b) Záměna akuzativu, příp. i genetivu za dativ a naopak u zájmen *já* a *ty* (typ *nech mi bejt*, *ptá se mi*, *řeknu ťe*, *vidím ti*)
- 6c) Postfix *-pa* jako dinstinktivní rys tázacího zájmena od zájmena vztažného
- 6d) Deixe (typ *tuten*, *tleten*, *tutadi*, *tleto*)
- 7) Číslovky
- 7a) Rozdílné tvary číslovek (typ *vobá dvá klucí*)
- 8) Slovesa a jejich zvláštnosti (typ *muším*)
- 8a) Imperativ (typ *pí*, *ší*, *proš*, *pomož*)
- 8b) Stažená konjugace sloves 4. třídy vzoru *sází* a některých atematických (typ *oni vyrábí*, *ví*, *jí*)
- 8c) Konjugace sloves 5. třídy jako 1. třídy (typ *rejpe*, *kove*)
- 8d) L-ové participium (typ *minoul*, *žil*)

Jazykový plán lexikální

Např.

čurík, -a m. *prase*, *vepř*; čuríček, -a m. deminutivum *prasátko*, *vepřík*; dát žrát čuríčkom
dolejší příd. *dolní*; u vlachů dolejších

dúm, domu m. (6. j. domu) *předsíň*, *chodba*; *odlišení od označení obydlí*, *chalupy* v 6. j.: kúš
je v domu (tj. *předsíni*), nebo v domě (tj. *chalupě*)

horejší příd *horní*; u kovářů horejších

karbovat nedok. (1. j. -buju, rozk. -buj, čin. -boval, trp. -bován) *vířit, (na)míchat*

mlíč, -e m. *míč*

nastevřít dok. (1. j. -vřu, rozk. -vři, čin. -vřel, trp. -vřen) *pootevřít*; nastevřít vokno

náhlí příd. náchylný

nátka, -y ž. (2. mn. nátek) *opar*

nůška, -y ž. *nůše*

rukovák, -u m. *velký koš*

sviňka, -y ž. *sražená krev, podlitina pod nehtem*

šmejkat nedok. (1. j. -kám, rozk. -kej, čin. -kal, trp. -kán) *vést s sebou něco, někoho; šmejkam
sebou dítě*

táflička, -y ž. *tabulka*; táflička čokoládi

vozdr, -u m. *nosní hlen*; vozdr dlouhej jako voprat'

vondat dok. *dát, přesunout něco stranou, na stranu*

Závěr

Ve své práci jsem se pokusil výstižně a přehledně představit fonologické prvky jihozápadočeské nářeční podskupiny, odlišné od obecné češtiny. Vlastní dialektologický průzkum se opírá o teoretická východiska, která nastínil Jaroslav Voráč a kolektiv zkušených exploračních tvůrců *Českého jazykového atlasu*, dále lingvisté Arnošt Lamprecht, Dušan Šlosar a Jaroslav Bauer jako autoři *Historické mluvnice češtiny*. Některé jejich závěry jsem, byť je to ode mne troufalé, doplnil či pozměnil, jsa si vědom své nevyzrálosti v tak obtížné disciplíně, jakou je historická mluvnice, a možných polemik či odsudků ze strany odborné vědecké obce.

Na svou „obhajobu“ bych rád uvedl několik předností, které se, alespoň podle mého soudu, zdají být pro českou dialektologii přínosné:

1) Zaznamenal jsem vyprávění nejstaršího obyvatele-starousedlíka obce Poleň, jehož řeč nese archaické nářeční elementy (kupř. tvrdé obalované *l*, průvodní vokál při likvidě *r*, zvláštní morfologické tvary: *mimo silnice* namísto *silnici*, *v tej ulice* namísto *ulici* atd.).¹⁵⁵

2) Vypracoval jsem dotazník, zaměřený na nářeční prvky fonologické, morfologické a lexikální. Doposud jsem zpracoval pouze část hláskoslovnou.

3) Typy fonologických nářečních prvků, jak je uvádějí Voráč a *Český jazykový atlas*, jsem obohatil o další příklady, jež mohu potvrdit ze své vlastní autopsie, ze zkušeností příbuzných či přímo dotazníkovými odpověďmi, poznámkami z rozhovorů s respondenty či jejich vypravováními.

4) Provedl jsem dialektologický výzkum v lokalitách Poleň a Zdeslav, která nebyla zkoumána přímou explorační Voráčovou ani jiných autorů *Českého jazykového atlasu*.

Dílní výsledky, které by ověřily hypotézy o archaičnosti jihozápadočeských nářečních okrajů, mne potěšily, avšak z celistvého pohledu na věc musím konstatovat, že se mi bohužel potvrdila Voráčova slova o výrazném ústupu dialektní mluvy. Ta napsal v 50. letech minulého století jako zklamání nad úbytkem nářečních prvků, jež byly registrovány v hojně míře ještě v 19. století Aloisem Vojtěchem Šemberou, Vavřincem Josefem Duškem aj. J. Voráč napsal ve své době, že nelze mluvit „o nářečích ve vlastním slova smyslu jako o homogenních celcích v té míře jako na východě naší jazykové oblasti, nýbrž jde jen o řadu nářečních znaků

¹⁵⁵ V předešlých kapitolách je tento respondent označován v pořadí za druhého nejstaršího, ale během psaní závěru práce jsem se dozvěděl, že do toho okamžiku nejstarší občan Poleň zemřel.

v různém stupni zachovalosti.“¹⁵⁶ Tato řada, jak dokazuje má práce, se rapidně krátí; mluva obyvatel Poleně a okolí je více než kdy jindy vystavována působení spisovného jazyka, jemuž se chtě nechtě poddává. V. J. Dušek na konci 19. století městečkem Polení vymezil nejvýchodnější bod domažlického podřečí, jež tímto směrem přechází k podřečí klatovskému,¹⁵⁷ Voráč ji umístil, jak je vidno z jeho dialektologických map, do širší západní části jihozápadočeské nářeční podskupiny, a oblast chodského, resp. domažlického (nebo také domažlicko-staňkovského) nářečí musel na základě vlastního výzkumu značně okleštit.

Výše uvedený výzkum nás snad opravňuje k závěru, že z hláskoslovných rysů uváděných k distinktivním pro jihozápadočeskou nářeční podskupinu jsou stále živé a aktivní:

- široké a palatalizované *a*“;
- dlouhá koncovka *-í* v nom. pl. (typ *klucí, vojáci*);
- redukce skupin *-avi, -evi* a *-ovi* (typ *novákojc, bud'ej(i)ce*).

V mluvě příslušníků zvláště nejstarší generace přežívají v různě omezené míře následující fonologické zvláštnosti:

- nadměrná dvojhláska *ou* za *ú* z původního *ó* (typ *roužnout, poučet*);
- vyrovnávání ve prospěch přehlásky (typ *zípst, tříst*);
- zachování nediftongizovaného *í* po sibilantách (typ *cítit*);
- rozdíly v kvantitě samohlásek, především nadměrná délka v kořenných slabikách sloves (typ *šiju – šíl, žiju – žíl*), nadměrné krácení v kořenných slabikách infinitivů sloves 1. třídy (typ *vest, vect*).

Některé z fonologických prvků jsou zastřeny již silnou lexikalizací jako v případě:

- depalatalizace *e > a* (*čap, jahla, sršán*);
- protetického *h* (*houslof, hřítki*);
- zjednodušení skupiny *dn > nn* (*sence*);
- metateze (*přímněňí, řežáb*);
- rozdílné kvantity samohlásek v kořeni substantiv (*stuch, nebúj se, kášel* aj.).

Tak, jak ustupují specifika mluvy ve sledovaných lokalitách, tone i duše starobylého městečka v slzách za mrtvé, s nimiž jsou pohřbívány i zvyklosti a tradice zdejšího místa. Jsem svědkem strmého nárůstu vylidňování chalup (mizí původní pomístní názvy) a vymírání starých rodů, s nimiž byl osud Poleně trvale spjat.

¹⁵⁶ Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955, s. 72.

¹⁵⁷ Jaroslav VORÁČ, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955, s. 7.

I z těchto důvodů jsem rád, že jsem pod dohledem a péčí paní doc. Janečkové zaznamenal cosi z jaderného jazyka své rodné obce, svých rodáků, sousedů, přátel a bližních, jazyka, jenž je mnoha faktory přehlušován hovorovou a obecnou češtinou.

Použitá literatura a internetové zdroje

- AIZNEROVÁ, Renata, *Chodské nářečí a jeho odraz v krásné literatuře*, bakalářská práce (Pedagogická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, vedoucí práce: Jan Horálek), Ústí nad Labem 2012.
- BALHAR, Jan – JANČÁK, Pavel (edd.), *Český jazykový atlas 1*, Praha 1992.
- BALHAR, Jan – JANČÁK, Pavel (edd.), *Český jazykový atlas 2*, Praha 1997.
- BALHAR, Jan (ed.), *Český jazykový atlas 3*, Praha 1999.
- BALHAR, Jan (ed.), *Český jazykový atlas 4*, Praha 2002.
- BALHAR, Jan (ed.), *Český jazykový atlas 5*, Praha 2005.
- BALHAR, Jan (ed.), *Český jazykový atlas. Dodatky*, Praha 2011.
- BĚLIČ, Jaromír, *Nástin české dialektologie*, Praha 1972.
- BRAND, Josef, „*Jak nám zobák narost*“. *O lidové řeči v „Píšťalákově“ a okolí*, Klatovy 2001.
- BURIÁNEK, František, *Literární Klatovy*, Plzeň 1962.
- ČERNÝ, Jiří, Dialektologie, in: TÝŽ, *Úvod do studia jazyka*, Olomouc 1998, s. 176-190.
- ČERNÝ, Jiří – HOLEŠ, Jan (edd.), *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*, Praha 2008.
- FRANTA, David, *Literární Poleň*, Klatovy 2010.
- FRANTA, David, *Depalatalizace 'e > a / o ve slovanských jazycích a v jihozápadočeské nářeční podskupině*, seminární práce (Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, vedoucí práce: Štěpán Balík), České Budějovice 2013 (v přípravě).
- FRANTA, David, *Národní buditel osvícený romantismem? Postřehy k rané beletrii Josefa Franty Šumavského (1796-1857) jako příspěvek k literárněvědné diskusi o diskursivitě literatury národního hnutí*, bakalářská práce (Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, vedoucí práce: Dalibor Tureček), České Budějovice 2013.
- HOSTAŠ, Karel, Lidový vtíp a zvláštnosti mluvy na Klatovsku, *Český lid* 18, 1909, s. 30-31.
- HOSTAŠ, Karel, Ukázky lidového vtípu a zvláštnosti mluvy na Klatovsku, *Český lid* 11, 1902, s. 368.
- JANČÁK, Pavel, Pozdrav českému dialektologu Jaroslavu Voráčovi, *Naše řeč* 63, č. 4 – Posudky a zprávy, s. 201-204.
- JANČÁK, Pavel, Vzpomínka na českého dialektologa Jaroslava Voráče, *Naše řeč* 72, 1989, č. 5 – Posudky a zprávy, s. 263-265.

- JANČÁK, Pavel, Západočeský intonační typ, tzv. „plzeňské zpívání“, *Acta Universitatis Carolinae – Philologica* 1-3, *Slavica Pragensia* 8, 1966, s. 107-121.
- JINDROVÁ, Jana, *Chodské nářečí ve třech generacích*, bakalářská práce (Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, vedoucí práce: Štěpán Balík), České Budějovice 2013.
- JINDŘICH, Jindřich (edd. Zbyněk HOLUB, Helena CHÝLOVÁ, Marta ULRYCHOVÁ, Blanka PSUTKOVÁ, sestavil Josef KOTAL), *Chodský slovník*, Plzeň 2007.
- KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – RUSÍNOVÁ, Zdenka (edd.), *Příruční mluvnice češtiny*, Praha 2012².
- KORTANOVÁ, Marie, *Diferenční nářeční slovník obce Postřekov*, diplomová práce (Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, vedoucí práce: Zdeňka Hladká), Brno 2008.
- KŘÍŽ, Petr, *Specifika slovníku rodilých mluvčích ve vybraných obcích na Domažlicku*, diplomová práce (Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, vedoucí práce: Zbyněk Holub), České Budějovice 2008.
- LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav, *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986³.
- MACHEK, Václav, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1971³.
- Články a příspěvky v časop. *Naše řeč*:
- Hřiště či hříště, *Naše řeč* 2, 1918, č. 6 - Drobnosti, s. 187.
 - Hřiště, hříště, hřísko, *Naše řeč* 2, 1918, č. 8 – Hovorna, s. 231.
- NOVÁ, Jana, *Nářečí ve vybraných obcích na jihovýchodním Plzeňsku*, diplomová práce (Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, vedoucí práce: Zdeňka Hladká), Brno 2008.
- PILÁŘ, Jan, *Hvězda života (verše z let 1950-1953)*, Praha 1953.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Praha 1998².
- SOMMEROVÁ, Eva, *Běžná mluva v obci Bolešiny*, bakalářská práce (Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, vedoucí práce: Marie Janečková), České Budějovice 2011.
- UTĚŠENÝ, Slavomír, Míč – balón – pucka aj., *Naše řeč* 62, 1979, č. 4, s. 219-222.
- VORÁČ, Jaroslav, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*, Praha 1955.
- VORÁČ, Jaroslav, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část druhá*, Praha 1976.

VORÁČ, Jaroslav, K jazykovému zeměpisu Čech. Změna e > a v měkkých slabikách, *Naše řeč* 33, s. 141-145.

VORÁČ, Jaroslav, K jazykovému zeměpisu Čech. Dvojhlaska ou ve slovech jako roužnout, poučet atd. v českých nářečích jihozápadních, *Naše řeč* 34, 1950, č. 9-10, s. 111.

VORÁČ, Jaroslav, Nářečí, in: Lumír KLIMEŠ (ed.), *Západočeská vlastivěda. Jazyk*, Plzeň 1992, s. 67-103.

<http://vokabular.ujc.cas.cz>

www.kdejsme.cz

www.mapy.cz

Přílohy

Obr. č. 1 – Územní zachycení jihozápadočeské nářeční podskupiny (členěné na západní a jižní větve) s jejími specifickými úseky podle Jaroslava Voráče (VORÁČ, Jaroslav, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část druhá*, Praha 1976).

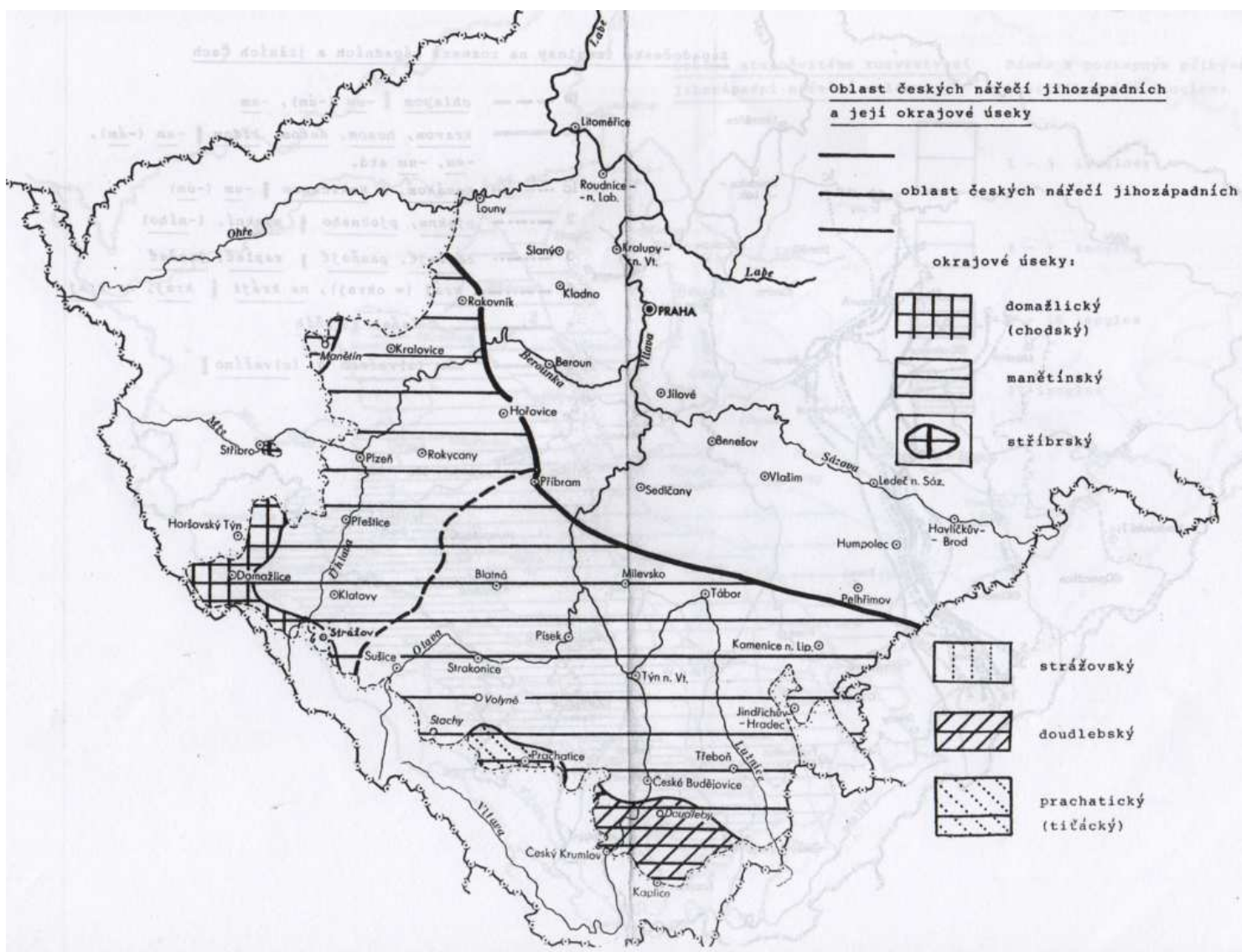
Obr. č. 2 – Územní vymezení chodského (domažlicko-staňkovského) dialektního úseku podle Jaroslava Voráče (VORÁČ, Jaroslav, *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část druhá*, Praha 1976).

Obr. č. 3 – Geografické zakreslení Poleně a jejího okolí (www.mapy.cz)

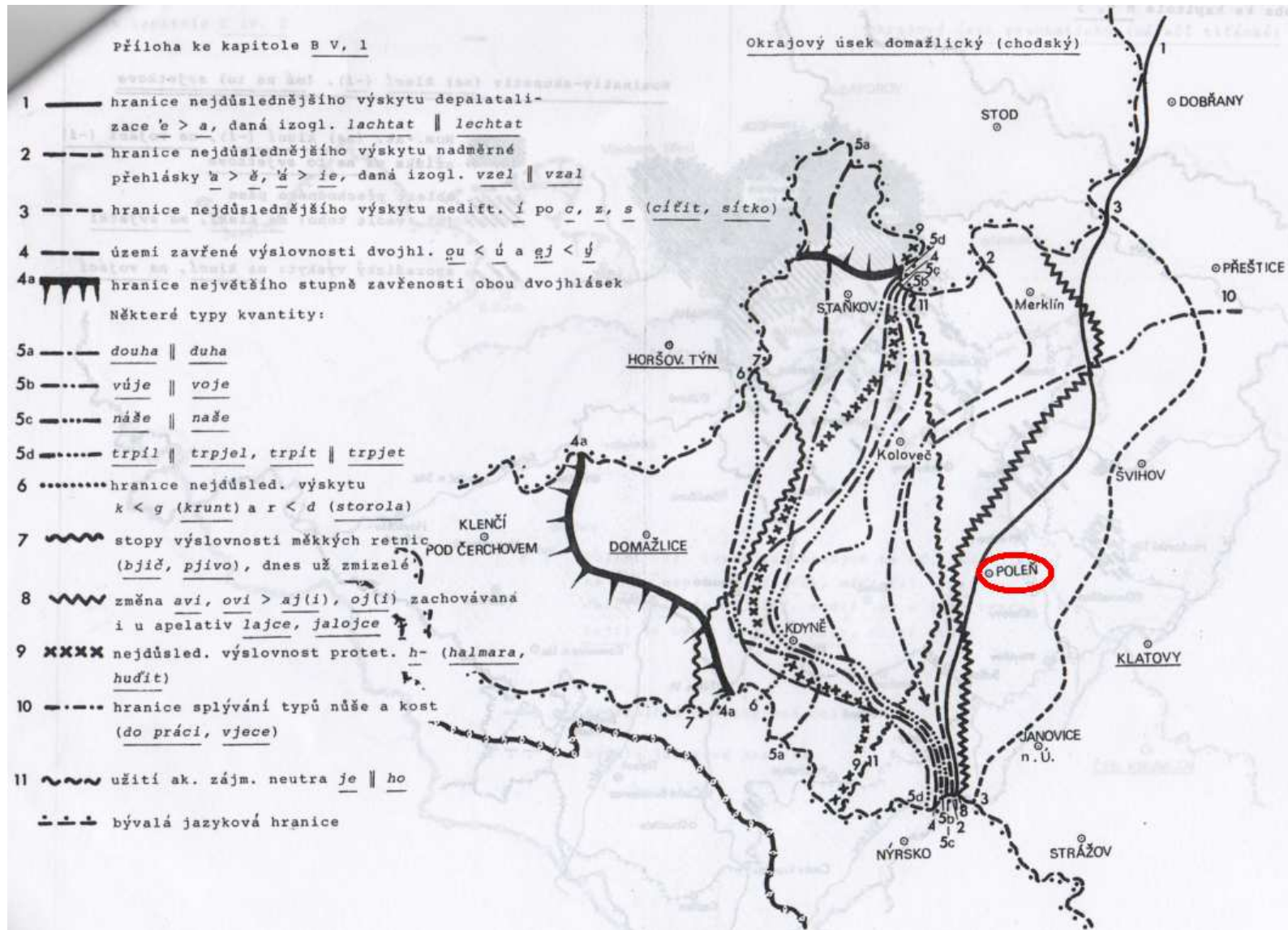
Obr. č. 4 – Fotografie Poleně z roku 2010 (FRANTA, David, *Literární Poleň*, Klatovy 2010).

Obr. č. 5 – Fotografie Poleně asi z 20. let 20. století (soukromá sbírka ing. Hany Nové z Poleně).

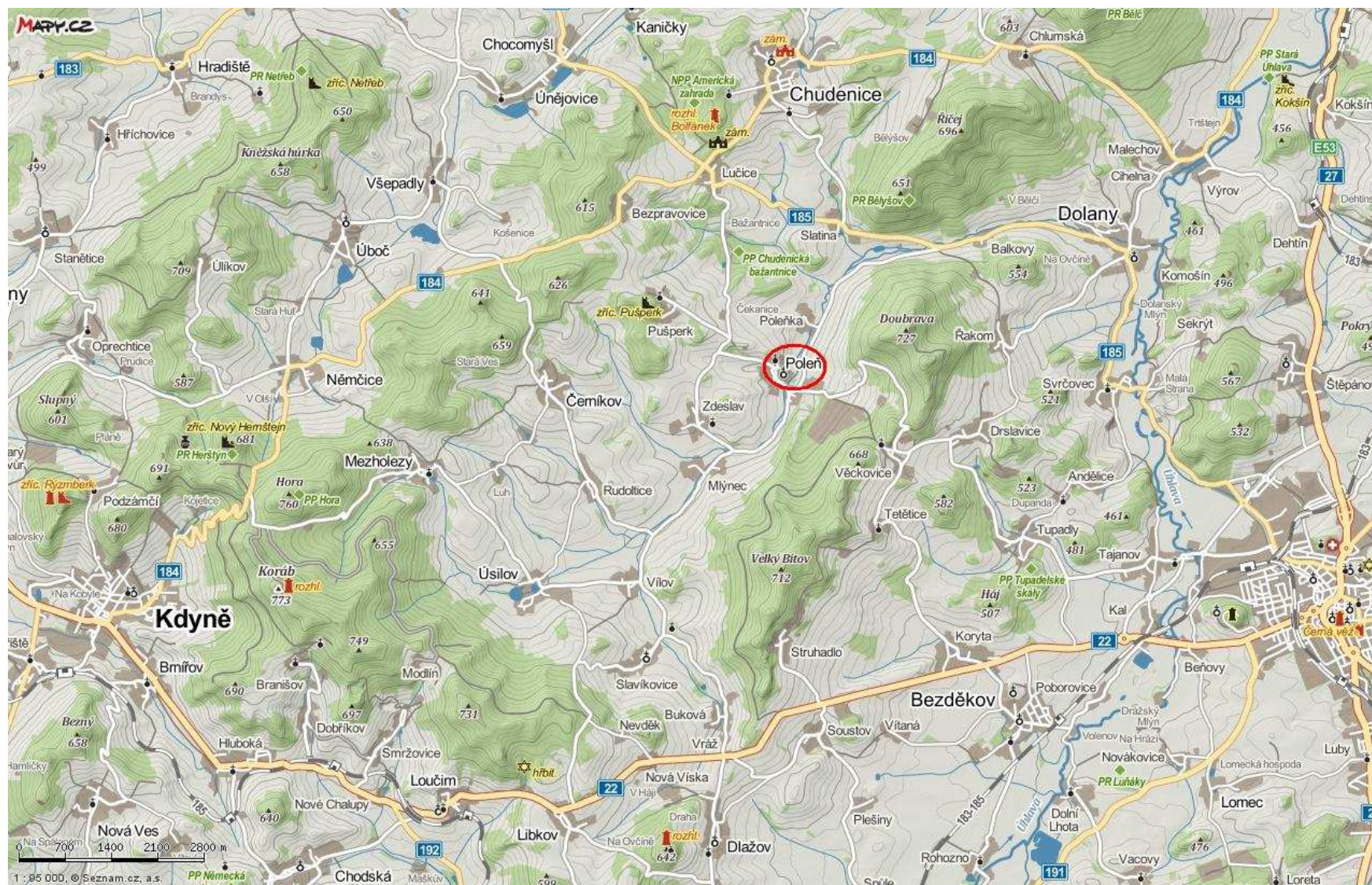
Obr. č. 1:

Obr. č. 2:

Obr. č. 3:

Obr. č. 4:

Obr. č. 5:

